

बेलबारी नगरपालिकाका सिमसार र पर्यटकीय क्षेत्रको पहिचान तथा संभाव्यता अध्ययन

प्रस्तोता

प्रा.डा. सोमप्रसाद खतिवडा

प्रा.डा. दामोदर थापा

डा. भविन्द्र निरौला

डा. अर्जुन बराल

श्री रामचन्द्र अधिकारी

ई. अर्जुन थापा

अरुण खबर मिडिया प्रालि विराटनगर

२०७५ असार

भूमिका

बेलबारी नगरपालिका मोरङ जिल्लाको पूर्वपश्चिम राजमार्गमा पर्दछ । यस नगरभित्र थुप्रै ऐतिहासिक, पुरातात्विक, पर्यटकीय र सांस्कृतिक केन्द्रहरू छन् । प्रसिद्ध धनपालगढी यसै नगरपालिका भित्र पर्दछ । चारकोशे भाडी, चिसांग र लोहन्द्रा खोला तथा अन्य विभिन्न खोला, पोखरी, भाष, भव(मूल) होली,पैनीजस्ता थुप्रै सिमसार क्षेत्रहरू यस नगरपालिकामा पर्दछन् । हालसम्म यस नगरपालिकाभित्र करिब २१ वटा सिमसारहरू पत्ता लागिसकेका छन् । यिनीहरूमध्येमा राजमार्गमा नै पर्ने वेतना सिमसार निकै प्रख्यात पनि भइसकेको छ । स्थायी पानीका मूल भएका सिमसारहरू विश्वमा कमै संख्यामा छन् । यस्ता सिमसारलाई अति महत्वपूर्ण मानिन्छ । बेलबारी नगरपालिकामा स्थायी प्रकृतिका जैविक र सांस्कृतिक तथा पर्यावरणीय महत्व बोकेका सिमसार हुनुले यस नगरको शोभा बढाएको छ । यहाँका अन्य सिमसार पनि निकै ठूला, सुन्दर र पर्यटन विकासको सम्भावना बोकेका छन् । यसरी बेलबारी नगरपालिका ऐतिहासिक, पर्यटकीय,पर्यावरणीय,सांस्कृतिक र पुरातात्विक दृष्टिले निकै महत्वपूर्ण छ ।

बेलबारीको नामाकरण बेलको रुखबाट भएको हो भन्ने मान्यता छ । अघि यस भेगमा बेलको जंगल भएको हुनाले यसलाई बेलबारी भनिएको बताइन्छ । यसैगरी बेलबहादुरको बारी रहेको स्थानको नाम पनि बेलबारी हुन सक्दछ । जे भए पनि बेलबारी जिल्लाको मध्य भागमा पर्दछ र अनगिन्ति सिमसारका कारण यो नगरपालिका जलश्रोतका दृष्टिले अति सम्पन्न छ ।

पर्यटन विकासका लागि सांस्कृतिक पक्ष पनि सम्पन्न हुन आवश्यक छ । बेलबारी भेग सांस्कृतिक दृष्टिले पनि निकै सम्पन्न मानिन्छ । यथार्थमा मोरंगको पर्यटन,पर्यापर्यटन तथा सांस्कृतिक पर्यटन हो । यहाँका सिमसारको जैविक विविधता, जलाशयमा नौका विहार, पौडीकला सीप तथा प्रदर्शनी,शितल तापने, मनोरञ्जन लिने,शान्त वातावरणमा रमाउने यहाँको आधारभूत पर्यटन हो । राई लिम्बू,तमाङ,धिमाल, सन्थाल, बाँतर, थारु, राजवंशी र अन्य विभिन्न जातजातिका मानिसहरूको बसोबास यस नगरपालिका भित्र रहेको छ । तसर्थ सिमसार,जैविक विविधता,सांस्कृतिक तथा पर्यापर्यटकीय दृष्टिले बेलबारी अति सम्पन्न छ । यहाँका खानपिन, परम्परा, विश्वास, चालचलन र भेषभूषा पर्यटकका लागि आकर्षणका विषयवस्तु बन्न सक्ने कुरा निर्विवाद छ । यहाँका सिमसारहरूको विस्तृत अध्ययन गरी संरक्षण गरेमा मानव पर्यटकममात्र होइन अन्य फिरन्ते जनावरसमेत आउने देखिन्छ । यस हिसाबले सिमसारको महत्व बढ्छ । यहाँका सबै सिमसारलाई एकीकृत गरी रामसार सूचीमा सूचीकृत गर्न प्रस्ताव गर्न सकिनेसमेत संभावना देखिएको छ ।

प्रस्तुत सम्भाव्यता अध्ययनका लागि यस नगरपालिकाका प्रमुख श्री ज्ञानेन्द्र सुवेदी,उप्रमुख श्री ढाका पराजुली,प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत गणेशप्रसाद दाहाल तथा सबै वडाका अध्यक्षहरूलगायत सम्पूर्ण जनप्रतिनिधिहरूप्रति उहाँहरूले अध्ययन र अनुसन्धान कार्यमा सहयोग

पुर्याउनु भएकोले हार्दिक आभारसहित धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । साथै अध्ययन अनुसन्धानकार्यमा सहभागी हुनुहुने सम्पूर्ण विज्ञहरु र स्थानीय वासन्दाहरुलाई कृतज्ञतासहित धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

महेन्द्र विष्ट अध्यक्ष

अरुण खबर मिडिया प्रा लि

विषयसूची

अध्याय एक

अध्ययनको परिचय

अध्याय दुई

वेलबारी नगरपालिकाको परिचय

अध्याय तीन

पर्यटनको परिचय

अध्याय चार

सिमसारको परिचय र संस्कृति

अध्याय पाँच

सिमसार र जैविक विविधता

अध्याय छ

वेलवारी नगरपालिका भित्रका सिमसार, जैविक विविधता, संस्कृति र संभाव्यता

अध्याय सात

निश्कर्ष र सुभाषणहरू

अध्याय एक

अध्ययनको परिचय

परिचय

बेलबारी मोरङ जिल्लाको मध्यभागमा रहेको एक रमणीय नगरपालिका हो । केही वनक्षेत्रसमेत रहेको यस नगरपालिकामा प्रसस्तै संभावना बोकेका पर्यटकीय केन्द्रहरू, सिमसार क्षेत्रहरू र जैविक विविधताका हिसाबले पनि महत्वपूर्ण स्थानहरू छन् । यस्ता स्थानहरूको पूर्ण पहिचान हुन सकेको छैन । मुलतः सिमसार र यससँग सम्बन्धित पर्यटन बेलबारी नगरपालिकाको गहना मात्र होइन आम्दानीको राम्रो स्रोत पनि बन्न सक्छ भन्ने कुरामा विश्वास गर्न सकिन्छ । विश्वासको आधार एवम् प्रमाणको रूपमा वेतना सिमसारलाई लिन सकिन्छ । नगर क्षेत्रमा अमना, सिसौली, भलभी, धनपालगढी पोखरी, मकरबाँध, केशलिया, धैतीजस्ता सिमसार क्षेत्रहरू छन् । यसका अलवा खोलाखोल्सीहरू पनि प्रसस्तै छन् । यिनको अध्ययन गरी मुख्य विशेषताहरू पहिल्याई ती कुराको प्रचारप्रसार गरी पर्यटकहरूलाई आकर्षण गर्न सकिने संभावना देखिन्छ । वैज्ञानिक हिसाबले एउटा सानो सिमसारको संरक्षण गर्नु भनेको हजारौं हेक्टर वनको संरक्षण गर्नु सरह हो । यसकोणबाट पनि सिमसारको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्न आवश्यक ठानिएको छ । जब सिमसारको संरक्षण गरिन्छ पर्यापटनको प्रवर्द्धन स्वःफूर्त हुन सक्दछ ।

बेलबारीका सिमसारहरूमा दुर्लभ वनस्पति तथा अन्य जैविक विविधता रहेको अनुमान लगाउन सकिन्छ । नेपालबाट लोप भएको भनिएको वामपुङ्के बँदेलको बासस्थान, दुर्लभ कस्तुरी मृगको बासस्थान राजमार्ग उत्तरतिरको भूभाग हो । यी जनावरको अस्तित्व रहेको थियो/छ भन्ने कुराको पहिचान हुन जरुरी छ । संसारबाटै मासिन लागेका विभिन्न प्रजातिका कछुवाहरू यस क्षेत्रका सिमसारमा पाइने गरेका छन् । एजोलाजस्तो अति शक्तिशाली र उपयोगी जैविक मल बनाउन सकिने वनस्पति यतातिर पाइन्छ । मोरङ्गे साग भनिने एक प्रकारको पौष्टिक तत्वयुक्त सागले मोरङ जिल्लाकै पहिचान बोकेको छ, यो पनि यसै क्षेत्रमा हुनसक्छ । विश्वमै दुर्लभ मानिएको रेड एल्गी आसपासका क्षेत्रमा पाइएको भनिएको छ । यहाँ पनि नपाइएला भन्न सकिन्न । तसर्थ यहाँका सिमसार क्षेत्रको पहिचान हुन जरुरी छ । सिमसार आसपासका बासिन्दाको साम्प्रदायिक, सामाजिक, साँस्कृतिक, आर्थिक, परम्परागत ज्ञान र सीपको समेत खोजी हुन जरुरी छ । यस्ता कुराको खोजी गरिएमा यिनै कुरालाई प्रचारमा ल्याएर यहाँको पर्यटन प्रवर्द्धन गर्न सकिने संभावना छ । यसरी बेलबारीका सिमसारको अध्ययन गरी तिनीहरूको पर्यटन विकासको सम्भावना खोजी गर्न यो अध्ययन गर्ने कार्य गरिएको हो ।

अध्ययनको उद्देश्य

प्रस्तुत अध्ययन क्षेत्रका मुख्य उद्देश्यहरू निम्नानुसारका छन् ।

- क) बेलबारी नगरपालिका भित्रका सिमसार क्षेत्रहरूको खोजी गरी सूचीकृत गर्ने
 - ख) सिमसार क्षेत्रमा पाइने जैविक विविधताको पञ्जीकरण गर्ने
 - ग) सिमसार क्षेत्र र आसपासको सामाजिक, आर्थिक, साँस्कृतिक महत्व पहिचान गर्ने
 - घ) सिमसारलाई पर्यटकीय केन्द्र बनाउनका लागि आवश्यक इन्जिनियरिङ र सौन्दर्यीकरण कार्य अौल्याउने
-

अध्ययनको औचित्य :

- यस अध्ययनले बेलबारी नगरपालिकाका सिमसार क्षेत्रहरूको पहिचान, तिनीहरूको वर्तमान अवस्था पत्ता लगाई पर्यटकीय संभावनाको खाका तयार पारेको छ ।
- भविष्यमा यिनीहरूको संरक्षण तथा सदुपयोगका लागि गुरुयोजना बनाउने कामको आधारशीला खडा गरेको छ ।
- यस अध्ययनबाट बेलबारी नगरपालिका भित्रका सिमसारहरूको विशेषता उजागर भएको छ । साथै: तिनको विशेषताका आधारमा नै ती सिमसारको संरक्षण तथा विकासका लागि गुरुयोजना बनाउनु पर्ने कुरा निश्चित भएको छ ।
- बेलबारीमा भएका विभिन्न सिमसारसम्बन्धी सूचनामूलक सामग्री यस अनुसन्धानबाट तयार भएको छ ।
- बेलबारीको बारेमा र यहाँका सिमसार, जैविक विविधता, संस्कृति, समाज आदि बुझ्न चाहने जो कोहीका लागि यो अध्ययन प्रतिवेदनले सहयोग गर्दछ ।

अध्ययनको विधि :

बेलबारी नगरपालिकाका सिमसार तथा पर्यटकीय क्षेत्रको पहिचान र संभाव्यता विषयक यो अध्ययन विविध वैज्ञानिक विधिहरू प्रयोग गरी सम्पन्न गरिएको छ ।

क. अवलोकन विधि: सिमसारको अवस्थिति, भौगोलिक स्वरूप, सिमसार क्षेत्रहरूको जैविक विविधताको अध्ययन सीधा अवलोकन विधिबाट गरिएको हो । यहाँ पाइने विभिन्न वनस्पति र प्राणीहरूको पञ्जीकरण यस विधिबाट गरिएको छ ।

ख. अन्तरक्रिया : यहाँको कला, संस्कृति, बसोबास, स्थानीयको सामाजिक, आर्थिक अवस्था, सिमसार क्षेत्रको ऐतिहासिकता आदि स्थानीय बासिन्दासँगको अन्तरक्रियाबाट लिइएको हो । जैविक विविधताबारे थप

जानकारी पनि स्थानीयसँग भएको अन्तरक्रियाबाट मिलेको हो । साथै तत् तत् सिमसारको संरक्षण र संवर्द्धनका लागि चाल्नुपर्ने कदमहरु वा सुझावहरु स्थानीयको राय बुझीकन पेश गरिएको छ ।

ग.समूहगत छलफल : सिमसारको पहिचान,संरक्षण र संभाव्यताको सन्दर्भमा स्थानीय वासिन्दा,जनप्रतिनिधि, वुद्धिजीवीहरुसँग छलफल गरियो ।

घ.स्थलगत भ्रमण : सबै २१ वटै सिमसार क्षेत्रहरुको स्थलगत भ्रमण गरी प्राथमिक तथ्यांकहरु खोजी संकलन गरिएको छ ।

ङ.द्वितीय स्रोतको प्रयोग : जीवहरुको पहिचान गर्नका लागि विभिन्न पुस्तक,जर्नल या अगाडि छापिएका सामग्रीहरु प्रयोग गरियो । जस्तै:सरिसृपको पहिचानका लागि नेपालका उचयचर र सरिसृपकाहरुका लागि स्थलगत निर्देशिका भन्ने पुस्तक प्रयोग गरियो । त्यसैगरी चरा,माछा, स्तनधारी,आर्थापोडा, शंखेकीरा वर्ग, विभिन्न वनस्पतिहरुलाई पहिचान गर्नका लागि पनि सन्दर्भ ग्रन्थ सूचीमा राखिएका समग्रीहरु प्रयोग गरियो ।

अध्ययनको आधिकारिकता : यो अध्ययन बेलबारी नगरपालिकासँग सम्भौता गरी नगरपालिकाकै आर्थिक सहयोगमा पूरा भएको छ । २०७५ साल जेठ महिनामा स्थलगत कार्य सम्पन्न गरी आषाढ महिनामा प्रतिवेदन तयारी गरिएको हो । प्रतिवेदनको प्रस्तुतिकरण नगरपालिकाका जनप्रतिनिधिहरु र कर्मचारीहरु तथा केही स्थानीयहरुका बीचमा मल्टीमिडियाबाट गरिएको हो ।

अध्ययनको प्रक्रिया : सर्वप्रथम बेलबारी नगरपालिकासँगको सम्भौतापछि, सम्बन्धित विषयका विज्ञहरुसँग छलफल गरियो । विज्ञहरुसँगको बैठक र सल्लाहबाट उहाँहरुकै सहभागितामा कामको योजना बनाइयो । योजनाअनुसार स्थलगत अवलोकन भ्रमणका नीतिहरु र मितिहरु तयार गरियो । त्यसपछि पटक पटक स्थलगत भ्रमण गरियो । भ्रमणबाट आवश्यक तथ्यांकहरु संकलन गरियो । बीचमा पटक पटक अनुसन्धाताहरुका बीचमा छलफलहरु भइरहे । सोही सन्दर्भमा नगरपालिकाका प्रमुखज्यूसँग पनि प्रगति विवरण प्रस्तुत गरिएको थियो । अन्त्यमा सामुहिक बैठकबाट प्रतिवेदन लेखन गरी त्यसलाई अन्तिम रूप दिइएको थियो ।

अध्याय दुई बेलबारी नगरपालिकाको परिचय

मोरङको बेलबारी नगरपालिका जिल्लाको मध्य भागमा अवस्थित छ । यो नगरपालिकाको सबै भूभाग सम्म परेको तराईको क्षेत्रमा अवस्थित छ । मोरङको डाँगीहाट र बाहुनी लगायतका गाउँविकास समितिलाई मिलाएर यो नगरपालिका स्थापना गरिएको हो । यस भेगमा अघि, धेरै पहिलेदेखि मानिसहरूको बसोबास भएको देखिन्छ । अघि मोरङका अन्य भेग भाडीका रूपमा रहँदा पनि यस भेगका खोला किनाराहरूमा स्थानीय आदिवासीहरूको बसोबास थियो । यस नगरपालिका भित्रका विभिन्न भागमा अहिले पनि त्यस्तो पुरानो बसोबासको केन्द्रका अवशेषहरू पाउन सकिन्छ । पूर्वपश्चिम राजमार्गमा नै तथा मोरङको मध्य भागमा यो नगरपालिका अवस्थित छ ।

२०७१ साल बैशाखमा मोरङ जिल्लाका बेलबारी र कसेनी दुईवटा गाविस मिलाएर बेलबारी नगरपालिका बनाइएको थियो । तर वि.सं. २०७३ सालमा पुनः यसमा बाहुनी र डाँगीहाट पनि समावेश गरियो । तर यसको नाम भने बेलबारी नै राखियो । यस नगरपालिकाको नाम बेलबारी गाउँको नामका आधारमा राखिएको हो ।

यस नगरपालिकाको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि हेर्दा के देखिन्छ भने अघि यो स्थान प्राचीन प्राग्ज्योतिष राज्यभित्र पर्दथ्यो । पछि गएर यसबाट मत्स्यदेश अलग हुँदा बेलबारी भेग मत्स्यदेशमा पर्न पुग्यो । यदाकदा मिथिला, पुण्ड्र र किराँतहरूको अधिनमा पर्ने तथा यस भेगका स्थानीय शासकले शासन गर्ने कार्य गर्दै पछि यो क्षेत्र मुरेहाङको मोरङभित्र पर्‍यो । यसैगरी विजयपुर राज्यको स्थापना भएपछि भने बेलबारी क्षेत्र विजयपुरकै अधीनमा रह्यो । यसरी ऐतिहासिक कालमा बेलबारी मोरङको एक महत्वपूर्ण क्षेत्र थियो ।

ऐतिहासिक कालमा बेलबारी क्षेत्रलाई घना जंगलले ढाकेको देखिन्छ । यहाँका नदी किनारी भागमा केही जातजातिका मानिसहरूका ससाना बस्तीहरू थिए । घना जंगलका कारण मानिसले खोला या नदीको किनारी भागमा तथा पहाडको फेदीमा बस्न आवश्यक थियो । बेलबारी भेगमा बेलबेलामा पाइने पुराना बसोबासका अवशेषहरूले यसै कुराको संकेत गरेका छन् । बेलबारीको आसपासमा यस्ता पुराना थुप्रै प्रकारका अवशेषहरू पाइएका छन् । तिनीहरू कतिपय नासिएका छन् भने कतिपय अझसम्म पनि उजागर हुन सकेका छैनन् ।

मोरङको बेलबारी लगायतको विजयपुरमा विजयनारायण पछि पाल्पाली सेनराजा लोहाङसेनले कब्जा गरेपछि भने यो भेग पाल्पाली सेनहरूको अधीनमा पर्न पुग्यो । तत्काल पाल्पाली सेन राज्य विभाजन हुँदा नारायणी नदीदेखि पूर्वको मकवानपुर लोहाङसेनले भागीमा पाएको हुनाले यो भेग पनि मकवानपुरभित्र पर्‍यो । यसैगरी अझ पछि भने हरिहरसेनका नाति विधाता इनद्रसेनले मकवानपुरबाट विजयपुरलाई अलग राज्य बनाएको हुँदा बेलबारी लगायतको स्थान विजयपुरको अभिन्न अंग बन्न पुग्यो । सेनकालभन्दा अघिनै बेलबारीको कसेनीमा धनपाल नामका एकजना रजौटाले शासन गर्दथे । तिनको राजधानी र दरबारका अवशेषहरू अहिले पनि कसेनीमा रहेको छ । यसलाई स्थानीय मानिसहरूले संरक्षण गरेर राखेका छन्, जसलाई धनपालगढीका नामले जान्ने गरिन्छ । कालान्तरमा धनपालगढीको पतन भयो र धनपालको राज्य विजयपुरमा गाभियो । यता विजयपुर पनि स्थानीय रजौटाबाट सेनहरूको अधीनमा परेको देखिन्छ ।

यसै क्रममा वि.सं. १८३१ सालमा विजयपुर बृहत्तर नेपालमा गाभिएपछि भने बेलवारी पनि बृहत्तर नेपालमा भित्र पर्ने पुग्यो । त्यसपछि बेलवारी भेग मोरङको एउटा भागका रूपमा रहन पुग्यो ।

बेलवारी नगरपालिका क्षेत्र ऐतिहासिक कालमा निकै महत्वपूर्ण थियो । अघि यस भेगमा बेलको ठूलो जंगल रहेको हुनाले यसलाई बेलवारी भनिएको हो । यसै नगरपालिका भित्र पर्ने बेतनी सिमसार क्षेत्रमा भने बेतको भाडी थियो । तर पछि गएर भोडा खुलेपछि यस भेगमा मानिसहरू आएर बसोबास गर्न लागे । यहाँको बेलको वन फँडानी गरियो भने बेतको भाडी पनि विनाश गरियो । यसबाट बेलवारी र बेतना नाममा मात्र सिमित रहन पुग्यो ।

बेलवारी नगरपालिका भेगका पुराना वासिन्दा स्थानीय धिमालहरू हुन् । उनीहरू अघि खोलाको किनारी भागमा तथा जंगलको मुखमा बसोबास गर्ने गर्दथे । कालान्तरमा यहाँ भोडा खुलेकाले जंगल फँडनी गरी अन्य मानिसहरूले बेलवारीको वस्ति बसाएका हुन् । त्यस बाहेक तराईका अन्य आदिवासी र पहाडे मूलका मानिसहरू पनि यस नगरपालिका भेगमा आएर बसोबास गर्न लागे । हाल आएर यस नगरपालिकाको बीचबाट पूर्वपश्चिम लोकमार्ग गएको हुनाले पनि यस नगरपालिकाको वस्ती विस्तार केही चाँडो भएको हो । तसर्थ यस नगरपालिकामा वस्ती को विस्तार निकै धेरै भएको छ ।

नामकरण

बेलवारी नगरपालिकाको नामकरण बेल पाइने जंगलबाट गरिएको हो । अघि यहाँको जंगलमा बेलको बेलका रुखहरू प्रशस्तै रहेकाले यस्तो जंगल भएको क्षेत्रलाई बेलवारी भनिएको मानिन्छ । हाल भने यस भेगमा बेलको जंगल मासिएर गएको छ । यसैगरी बेलबहादुर धिमालको बारी भएको स्थानलाई बेलवारी भनिएको पनि बताइन्छ ।

अवस्थिति

मोरङको मध्य भागमा पर्ने बेलवारी नगरपालिका नक्सामा हेर्दा ठाडो भन्डै नेपालको भण्डा आकारमा रहेको देखिन्छ । यो नगरपालिका यस छेउका थप दुईवटा गाविसहरू मिलाएर वि.सं. २०७३ सालमा पुनर्निर्माण गरिएको हो । नगरपालिका निर्माणका क्रममा साविकको बेलवारी नगरपालिकाका वडाहरूलाई हाल यसका ५ नं. वडासम्म बनाइएको छ भने यसमा बाहुनी र डाँगीहाट गाविसलाई पनि मिलाएर जम्मा ११ वटा वडा बनाइएको छ । यस नगरपालिकाको रूप निम्नानुसारले निर्माण गरिएको छ ।

वडा नं.	समावेश गरिएका गाविस	साविक वडाहरू
१	बेलवारी	१, २
२	बेलवारी	४
३	बेलवारी	३
४	बेलवारी	५, ६ र ७
५	बेलवारी	८, ९ र १०
६	बेलवारी	११

	बाहुनी	२ र ३
७	बाहुनी	४,५,६,७ र ८
८	बाहुनी	९
	डाँगीहाट	२, ३ र ७
९	बाहुनी	१
	डाँगीहाट	६, ८ र ९
१०	डाँगीहाट	१ र ४
११	डाँगीहाट	५

यसरी बेलबारी नगरपालिका साविकको बेलबारीका साथमा बाहुनी र डाँगीहाट गाउँविकास समितिलाई मिलाएर निर्माण गरिएको हो । यी दुवै गाउँपालिकाहरू बेलबारीका सिमावर्ती गाविस थिए । यसरी बेलबारीका हाल ११ वटा वडाहरू छन् ।

सिमाना

बेलबारी नगरपालिका मोरङको मध्य भागमा अवस्थित छ । यस नगरपालिकाको सिमाना दक्षिणतिर रंगेली नगरपालिका, पूर्वमा कानेपोखरी गाउँपालिका, पश्चिममा सुन्दरहरैँचा नगरपालिका र ग्रामथान गाउँपालिका तथा उत्तरमा केराबारी गाउँपालिका र लेटांग नगरपालिका पर्दछन् । यसको पूर्वतिर भने चिसांग खोलाले कानेपोखरीबाट छुट्याएको छ । यस नगरको सम्पूर्ण भूभाग सम्म तराई भागमा पर्दछ । यसको भू-उपयोगको अवस्थामा अधिकांश भूभाग खेतियोग्य समतल जमिनले ढाकेको छ ।

क्षेत्रफल

बेलबारी नगरपालिकाको क्षेत्रफल १३२.७९ ब.कि.मी. रहेको छ । यसको अधिकांस भूभाग समतल भूभागले ढाकेको छ । यसको दक्षिणतिर ढाल परेर गएको देखिन्छ । यस नगरपालिका भित्र निकैवटा सामुदायिक वनहरू छन् । चारकोशे भाडीको अवशेषसमेत रहेको यो नगरपालिका वनजंगलको दृष्टिले निकै सम्पन्न छ । यस नगरपालिका भित्र कैयन् सिमसार, भाष, खोला र पानीका मुहानहरू छन् । भूमिगत जलश्रोतसमेत प्रचुर रहेको यो नगरपालिका जलश्रोतका दृष्टिले पनि निकै सम्पन्न छ ।

भौगोलिक स्वरूप

मोरङको बेलबारी नगरपालिकाको सम्पूर्ण क्षेत्र समतल छ । यहाँको माटो उर्वर छ र जमिन होचो देखिन्छ । यसको छेउछाउमा खोलाको बगर पनि प्रशस्तै छ । यस नगरपालिकाको पानीको ढाल भने दक्षिणतिर छ । तसर्थ यहाँका खोला उत्तरदक्षिण भएर बग्दछन् । यस नगरपालिका भित्रै कतै सिमसार र भाषहरू पनि छन् । यहाँको जंगलभित्रको जमिन भने ढिस्काढिस्कीले पनि ढाकिएको छ ।

स्थानीय चाडपर्व तथा जात्रा र मेलाहरूको विवरण

चाडपर्वहरू मानिसको संस्कृतिसँग सम्बन्धित छन् । यिनीहरूको परम्परा निकै लामो हुने गर्दछ । चाडपर्व जाति विशेष र धर्मविशेष पनि हुने गर्दछन् । तसर्थ कुनै पनि जाति र धर्मको परिचय चाडपर्वले नै दिने गर्दछन् । जस्तो धार्मिक रूपमा साकेला र चण्डी आदि किरात धर्म, इद र बकिद इश्लाम धर्म तथा ल्होसर लामा बौद्धधर्मसँग सम्बन्धित छन् । यसैगरी दशैं, तिहार, कृष्णअष्टमी, चैतेदशैं, शिवरात्री र फगुवा आदि हिन्दू धर्मसँग सम्बन्धित छन् । यता विभिन्न धर्मका मानिसले मान्ने चाडपर्व अन्य धर्मका अनुयायीले पनि मान्ने गर्दछन् ।

चाडपर्व र मेला तथा जात्राहरू धार्मिकमात्र नभएर जातिय पनि हुने गर्दछन् । जस्तो लाखेजात्रा, गाईजात्रा, घोडेजात्रा र इन्द्रजात्रा आदि काठमाडौं उपत्यकाका नेवारहरूसँग सम्बन्धित पर्व र जात्राहरू हुन् । यसैगरी जनै पूर्णिमा तागाधारी ब्राह्मणक्षेत्रीसँग, चण्डी पूर्णिमा तथा चण्डीनाच किरातहरूसँग तथा ग्रामथानपूजा र सिरूवा मेला तराईका आदिवासी जनजातिसँग सम्बन्धित छन् । यस्ता जात्रा, पर्व र उत्सवले विभिन्न जातजातिको चिनारी पनि गराउने गरेका छन् । बेलबारी नगरपालिकामा विभिन्न थानहरु छन्, जसमा मुख्य भने धिकाल ग्रामथान नै हुन् । तिनीहरूमा अलगअलग दिनहरूमा मेला लाग्ने गरेको छ ।

हामीले सालभर मनाउने चाडपर्वहरू हाम्रा पुर्खाले सुरू गरेका हुन् । त्यसपछि तिनीहरू पुस्तौंपुस्ता मनाउँदै आएका छन् । तसर्थ तिनीहरू कसले र कहिले सुरू गरे भन्ने कुरा खोज्कै विषय बनेको छ । तर पनि यस्ता पर्वले हाम्रो चिनारी गराएका छन् । यिनीहरूको सामाजिक र सांस्कृतिक महत्वका हुन्छन् भने मनोरन्जन, आत्मशुद्धि तथा आपसी सद्भावका माध्यम मानिन्छन् । जस्तो दशैं लगायतका ठूला पर्वका अवशरमा मानिसहरू आफूभन्दा ठूलोको घरमा गएर टीका लगाउने तथा आशिर्वाद लिने गर्दछन् । यता यस्ता कैयन् पर्वहरू पनि छन्, जस अवशरमा शुभकामना आदानप्रदान गर्ने, आफन्तहरूसँग भेटघाट गर्ने, देवीदेवताको पूजाआजा गर्ने तथा हर्ष मनाउने गरिन्छ । चाडपर्व र उत्सवहरू राम्रा मीठा खाना खाने र खुशियाली मनाउने कार्यसँग पनि निकट छन् ।

मोरङको बेलबारी नगरपालिकामा अनेक प्रकारका मेला र चाडपर्व मनाउने चलन छ । विशेषगरी यहाँका आदिवासीहरूले ग्रामथानमा पूजाआजा गर्दछन् । यहाँ ग्रामथानहरूमा वैशाख महिनामा पूजाआजा हुने गरेको छ भने जेठ आषाढमा आषाढे पूजा हुने गरेको छ । बेलबारी नगरपालिकामा पर्ने धनपालगढी पोखरी क्षेत्रको ग्रामथानमा वैशाख १ गते मेला लाग्ने गर्दछ । जेठ ५ र ६ गते धिमाल ग्राम महाराजथानमा ढंगढंगे मेला लाग्दछ । यहाँका आदिवासी धिमालहरूले ढंगढंगे मेला पनि लगाउँछन् । यस बाहेक यहाँका मानिसहरूले दुर्गापूजा, दिपावली, माघी, सकात, जितिया र छैट पर्व मनाउने गर्दछन् । यहाँका शिवालयहरूमा श्रावण महिनाभर पानी चढाउने मानिसहरूको भीडभाड लाग्ने गरेको छ ।

अध्याय तीन

पर्यटनको परिचय

परिचय

पर्यटन यात्रासँग सम्बन्धित विषय हो । अधि मानिसहरू व्यापार र तीर्थ यात्राका क्रममा एक ठाउँबाट अर्को ठाउँको यात्रा गर्ने गर्दथे । पछि यात्रालाई पनि व्यावसायीकरण गरियो र यसैलाई पर्यटनका रूपमा लिन लागियो । यसलाई एक महत्वपूर्ण आर्थिक गतिविधिको माध्यम पनि मान्न लागिएको पाइन्छ । यसले गर्दा पर्यटन शब्दको अर्थ पनि बृहत्तर हुँदै गयो । पर्यटनलाई महत्वपूर्ण आर्थिक गतिविधिको माध्यम तथा व्यवसायका रूपमा लिन लागेपछि यसलाई मनोरञ्जनका लागि र धर्म गर्न घुम्ने अर्थमा लिन लागियो । यात्रालाई व्यवसायीकरण गरिएपछि यसले उद्योगको रूप लिन लागेको हो । तसर्थ हाल पर्यटनलाई एक प्रकारको उद्योग मानिन्छ ।

पर्यटन के हो भन्ने सबालमा कुनै विदेशीका कृयाकलाप, जुन कुनै निश्चित देश, क्षेत्र र शहरभित्र पस्ने, रहने र हिंडुल गर्ने कार्यका साथै आर्थिक गतिविधिसँग सम्बन्धित विषयवस्तुलाई पर्यटन भन्ने गरिएको छ । यहाँ यात्रा गर्ने व्यक्तिलाई विदेशी भनिएको छ, तर कुनै व्यक्ति आफ्नै देशभित्र यात्रा गर्दछ भने ऊ पनि पर्यटक मानिन्छ । यसको मतलब कुनै पनि यात्रीको अर्को देशको यात्रामात्र पर्यटन हो भन्ने मान्यता रहँदैन । आफ्नै देशभित्रका विभिन्न स्थानहरूको यात्रा गर्ने व्यक्ति पनि पर्यटक मानिन्छ । तर उसबाट आर्थिक गतिविधि भएको या यात्राका शिलशिलामा केही रकम खर्च गरेको हुनुपर्दछ । यता पर्यटन आर्थिक पक्षसँग गाँसिएको विषयवस्तु रहेकाले यात्रा गर्ने व्यक्तिले यात्राका क्रममा पैसा खर्च गरेन भने त्यसलाई पर्यटक मान्न सकिँदैन । यसरी पर्यटन र पर्यटक आन्तरिक र बाह्य दुवै प्रकारका हुन्छन् । आफ्नै देशमा घुमफिर गर्ने पर्यटक आन्तरिक र अर्को देसको भ्रमण गर्ने भने बाह्य पर्यटक हुने गर्दछन् ।

पर्यटनको कार्य देशभित्र विदेशी मुद्रा भित्र्याउनु पनि हो । यसबाट ज्यादा फाइदा होटल व्यवसायीलाई हुन्छ भने यसले देसको अर्थव्यवस्थाका विविध पक्षमा प्रभाव पारिरहेको हुन्छ । यसरी पर्यटन विशुद्ध रूपमा आर्थिक गतिविधिसँग जोडिएको हुन्छ । पर्यटनलाई आर्थिक गतिविधि र कुनै पनि मुलुकको आर्थिक उन्नयनको माध्यम मानिएको छ । यसबाट आन्तरिक रूपमा आर्थिक गतिविधि तिब्र हुन्छ भने बाह्य पर्यटकबाट विदेशी मुद्रासमेत प्राप्त गर्न सकिन्छ । तर पनि यहाँ विदेशी पर्यटकलाई मात्र महत्व दिन भने सकिँदैन । आन्तरिक र बाह्य पर्यटक दुवैको पर्यटनमा समान महत्व रहने गर्दछ । समय विताउन र व्यापार व्यवसायका लागि कम्तिमा २४ घन्टाका लागि अर्को मुलुकको भ्रमणमा जाने पर्यटकलाई भने अन्तर्राष्ट्रिय पर्यटक भन्ने गरिन्छ । वास्तवमा कुनै पनि व्यक्ति पर्यटक हुनका लागि कम्तिमा पनि २४ घन्टा या एक रात अर्को स्थानमा बसेकै हुन आवश्यक छ । यस अर्थमा विहान कुनै ठाउँमा गएर बेलुका आफ्नै घरमा फिर्नुलाई पर्यटन मान्न सकिँदैन । तसर्थ पर्यटन फुर्सदको घुमाई (leisure travel) सँग सम्बन्धित छ, जुन मनोरञ्जन, भेटघाट, तीर्थयात्रा, भेला, मिटिङ तथा सभासम्मेलनमा भाग लिने जुनसुकै प्रयोजनसँग पनि सम्बन्धित रहन सक्दछ ।

घुम्ने (tourist) र स्वागतकर्ता (host) दुवै पक्षको आवश्यकता पर्यटनका लागि पर्दछ । यस सन्दर्भमा यात्रिलाई पाहुना (guest) र स्थानीयलाई स्वागतकर्ता (host) भनिन्छ । पाहुनाले

आफू नयाँ ठाउँमा गएर स्थानीयबाट सेवा लिन्छ र स्वागतकर्ताले सेवा र सामान वापत यात्रिसँग मूल्य लिने गर्दछ । यसबाट आर्थिक गतिविधि समेत हुने भएकाले पर्यटनलाई उद्योगका रूपमा लिने गरिएको हो । यसैगरी आफूलाई चाहिने सबै सामग्रीहरू जस्तो खाने, सुत्ने र अन्य आवश्यक वस्तु आफैँ बोकेर हिंड्नु पर्यटन नभएर यात्रामात्र हो । तसर्थ आरामले छुट्टि बिताउन, मनोरञ्जन गर्न, उपचार गर्न, तीर्थयात्रा गर्न, व्यापारव्यवसाय गर्न र आफन्तसँग भेटघाट गर्न गरिने यात्रा पर्यटन हो र त्यसरी घुम्ने व्यक्तिलाई पर्यटक भनिन्छ । मानिसहरूको अस्थायी यात्राबाट पर्यटनको प्रादुर्भाव हुने गर्दछ । तसर्थ बसाई सर्नु, नोकरी र अध्ययन गर्न घरबाहिर बस्नु र धर्मशाला या आफन्तको घरमा निशुल्क खानपिन गरी बस्नुजस्ता कार्यलाई पर्यटन मान्न सकिंदैन । यसका लागि स्वागतकर्ता र पाहुना दुवैको अस्तित्व आवश्यक छ र स्वागतकर्ताले सेवा दिएवापत सेवाशुल्क पाउने अवस्थामा सिर्जना हुन आवश्यक हुने गर्दछ ।

कुनै पनि स्थानको पर्यटन विकासका लागि त्यस स्थानमा पर्यटकहरूले घुमफिर गर्ने गर्नु पर्दछ । पर्यटक उनीहरूका चासोका विषयवस्तु हेर्न तथा तिनीहरूका बारेमा जानकारी लिनका लागि कुनै पनि स्थानको भ्रमण गर्ने गर्दछन् । तसर्थ पर्यटनका लागि त्यस्ता स्थानका तान्ने तत्व (pull factor) ले प्रभाव पारेको हुन्छ । पर्यटकहरूले टेलिभिजन, रेडियो, अन्य माध्यमका विज्ञापन, ट्राभल एजेन्सीहरू, होटल, गाइडबुक, लेखरचना, क्लब, आफन्त, साथीभाई र यातायात कम्पनिका माध्यमबाट त्यस्ता ठाउँका बारेमा जानकारी पाउने र तिनीहरूको भ्रमणका गर्ने गर्दछन् । विशेषगरी जङ्गलसम्बन्धी, जमिनको सतहमा पाइने र मानव सभ्यतासँग सम्बन्धित श्रोतहरू पर्यटकका लागि तान्ने तत्व (pull factors) हुने गर्दछन् । ताल, नदी, हिउँ, गल्छी, पहाड, उपत्यका, बेंसी, फाँट, मानवका स्थानीय चाडपर्व, उत्सव, लोकगीत, हस्तकला, शीप, परम्परा, भेषभूषा, म्यूजियम, स्मारक, धार्मिक स्थल, युद्ध र खेल उत्सव, सिनेमा, बार र रेस्टुरेन्टजस्ता जुनसुकै तत्वहरू पनि पर्यटकका तान्ने तत्व हुन सक्छन् । यसका साथै मेला, प्रदर्शनी, सम्मेलन र किनमेल गर्ने स्थानहरू समेत पर्यटकलाई तान्ने तत्व हुने देखिन्छन् । कुनै पनि स्थानका मानिसहरूको अतिथि सत्कार परम्परा, शान्ति सुरक्षाको अवस्था र अन्य परिस्थितिले समेत पर्यटकहरूलाई तान्ने गर्दछ ।

पर्यटनका प्रकार

मुख्य रूपमा पर्यटन आन्तरिक र बाह्य गरी जम्मा २ प्रकारको हुन्छ । एउटै देशभित्र एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा जाने या यात्रा गर्ने कार्य आन्तरिक पर्यटन हो भने एक देशबाट अर्को देशमा आउने तथा जाने कार्य बाह्य या अन्तर्राष्ट्रिय पर्यटन हो । वर्तमान समयमा पर्यटनको क्षेत्र अति व्यापक छ । जुनसुकै कृयाकलापका लागि जस्तोसुकै स्थानमा पनि पर्यटकहरू पुग्दछन् । पर्यटनका लागि कुनै भौगोलिक सिमा हुँदैन । ध्रुवीय क्षेत्र, मानवको बसोबास भएको क्षेत्र, मानवरहित मरुभूमि र जङ्गल जहाँसुकै पनि पर्यटन हुन सक्छ । पर्यटकहरू हिमाल, पहाड, तराई र उपत्यकाका बीचमा पनि विभेद गर्दैनन् । यसैगरी तालतलैया, नदी, पोखरी, झरना, चट्टान, वनस्पति, जिवजन्तु र चराचुरूङ्गी पनि पर्यटकलाई आकर्षण गर्ने विषयवस्तु मानिन्छन् ।

पर्यटकको चाहना र उसको घुमफिर गर्ने उद्देश्यअनुसार पनि पर्यटन विभिन्न प्रकारका हुन्छन् । पर्यटकहरू विविध गतिविधिहरू जस्तो मनोरञ्जन गर्न, आराम गर्न, खेलकुद गर्न तथा औषधोपचार गर्न एक ठाउँबाट अर्को ठाउँको भ्रमणमा निस्कन सक्छन् । यसै गरी नातेदार, आफन्त, साथीभाई र कामको सिलशिलाका अन्य व्यक्तिहरूसँग भेटघाट गर्ने मनसायबाट पनि

मानिसहरू घर छाडेर यात्रा गर्ने गर्दछन् । यस्तो यात्रा उत्प्रेरणालाई अन्तरव्यक्ति उत्प्रेरक समुहमा राख्न सकिन्छ । यता इज्जत र प्रतिष्ठाका लागि, व्यापार गर्न, ज्ञान हाशिल गर्न र सभा सम्मेलनमा भाग लिनका लागिसमेत मानिसले विभिन्न स्थलहरूको भ्रमण गर्दछ । तसर्थ पर्यटन पनि विभिन्न प्रकारको हुने गर्दछ । पर्यटन र पर्यटकलाई नयाँ ठाउँको खोजी गर्ने (explorer), स्थानीय मानिसको घरमा गएर बस्ने (elite), छुट्टिको समयमा कतै अलग्गै स्थानमा गएर बस्ने (off beat), अनौठा उद्देश्य लिएर भ्रमणमा निस्किएका (unusual), समुहमा हिंड्न रूचाउने (incipient mass), प्याकेज टुरका रूपमा निस्कने (mass) र आराम र मनोरञ्जनका लागि सामुहिक यात्रा गर्ने (charter) गरी विभिन्न भागमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । यहाँ वर्णित प्रकारका साथमा पर्यटक र पर्यटनलाई मुख्य रूपमा निम्नानुसारले वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

सहासिक पर्यटक र पर्यटन

सहासी कार्य गर्न हिंड्ने पर्यटकलाई सहासिक पर्यटक र त्यसबाट सृजना हुने पर्यटनलाई सहासिक पर्यटन भनिन्छ । हिमाल चढ्ने (पर्वतारोहण), चट्टानहरूमा चढ्ने (रक क्लाइम्बिङ्ग), अग्लो भोलुङ्गे पूलबाट फलान्ने (बङ्गिजम्पिङ्ग), बेगिलो पानीमा नाउः खियाउने (न्याफ्टिङ्ग), बेलुनमा बसेर उड्ने (बेलुनिङ्ग), ग्लाइडिङ्ग, पाराग्लाइडिङ्ग र अन्य प्रकारका त्यस्तै जोखिमी कार्य गर्न हिंड्ने कार्यहरू सहासिक पर्यटनसँग सम्बन्धित विषयवस्तु हुन् । नेपालका हिमाली र पहाडी प्रदेशमा यस्ता सहासिक कृत्याकलाप गर्नका लागि सालिन्दा हजारौं पर्यटकहरू यस भेगको यात्राका लागि आउने गर्दछन् ।

कालो पर्यटक र पर्यटन

युद्ध, ठूला दुर्घटना, प्राकृतिक प्रकोप जस्तो हुरी, सामुद्रिक आँधी, भूकम्प र बाढी पहिरो आदिले ठूलो धनजनको क्षति भएको स्थानमा भ्रमण गर्ने पर्यटक कालो पर्यटक हुन् भने त्यसबाट सिर्जना हुने पर्यटनलाई कालो पर्यटन भनिन्छ । यस्तो विषयवस्तु हेर्न रूचाउने पर्यटकहरू त्यस्तो स्थानका भ्रमणमा जान रूचाउँछन् । पर्यटक अआफ्नो चाखअनुसारका विषयवस्तुका बारेमा जानकारी पाउन हिंडडुल गर्ने भएकाले कालो पर्यटनमा पनि पर्यटकहरूको चासो रहेको हुने गर्दछ । जस्तो दक्षिण पूर्वी एसियामा आएको सुनामीका कारणले भएको धनजनको क्षति हेर्न र त्यसका बारेमा जानकारी लिनका लागि हजारौं पर्यटकहरू त्यस भेगको भ्रमणमा आएको उदाहरण पाउन सकिन्छ ।

मनोरञ्जन पर्यटक र पर्यटन

मनोरञ्जन गर्न या आनन्दका लागि घुमफिर गर्ने पर्यटकलाई मनोरञ्जन पर्यटक भनिन्छ । यस्तो पर्यटनमा पर्यटकहरू नयाँनयाँ विषयवस्तु हेरेर रमाउने गर्दछन् । यस्तो प्रकारको पर्यटनमा पर्यटक आनन्दका लागि घर छाडेर अन्यत्र जाने तथा घुमफिर गर्ने गर्दछ । उसमा अरू उद्देश्यहरू भने गौण रहेका हुन्छन् । त्यसका बदलामा उसमा के मा आनन्द लिने भन्ने कुराचाहिं चाखको विषयवस्तु हुने गर्दछ । पुरानो सभ्यताका केन्द्रविन्दु हेरेर मनोरञ्जन गर्ने, जातिय सांस्कृतिक गतिविधि, अनौठा भौगोलिक र प्राकृतिक दृश्य, हिमाल, ताल, नदी, भरना, जिवजन्तु र प्राकृतिक वनस्पति लगायतका वस्तुहरू उसका मनोरञ्जन लिने माध्यम हुन सक्छन् ।

आराम र आमोदप्रमोद पर्यटक र पर्यटन

काममा व्यस्त मानिसहरू केही समयका लागि आराम गर्न तथा आमोदप्रमोदका लागि कतै यात्रा गर्न हिंड्ने गर्दछ भने त्यस्तो यात्रालाई आमोदप्रमोद या आराम पर्यटन भनिन्छ । सामान्यतया सालैभर काममा व्यस्त रहने मानिसहरू यस्तो प्रकारको यात्रामा हिंड्न रूचाउने गर्दछन् । यसबाट उनीहरूमा आनन्द र आमोदप्रमोदको अनुभूति हुने गर्दछ । विशेष गरी तीर्थयात्रा र सांस्कृतिक विषयवस्तुको अवलोकनमा यस्ता पर्यटकहरूको चासो रहेको हुन्छ । आमोदप्रमोद पर्यटकहरू साहसिक पर्यटनमा कम चासो राख्ने गर्दछन् ।

सांस्कृतिक पर्यटक र पर्यटन

सांस्कृतिक पर्यटन विभिन्न सांस्कृतिक र ऐतिहासिक स्थलहरूको यात्रासँग सम्बन्धित छ । मानिसहरू विभिन्न समुदाय र धार्मिक सम्प्रदायका गतिविधि, चालचलन, भाषा, धर्म, रहनसहन र भेषभूषा, हेर्न, जान्न र बुझ्नका लागि विभिन्न समुदायका मानिसहरू बसोवास गरेका क्षेत्रहरूको यात्रामा निस्कने गर्दछन् । ऐतिहासिक र पुरातात्विक स्थलहरूको भ्रमण पनि सांस्कृतिक पर्यटनसँग सम्बन्धित छ । यस्तो यात्रा या पर्यटनमा मनोरञ्जनका साथसाथै अर्को संस्कृतिका बारेमा केही कुरा सिक्ने र बुझ्ने मनसाय राखिएको हुन्छ ।

व्यवसायिक पर्यटक र पर्यटन

व्यापार व्यवसायमा र उद्योगधन्दाका शिलशिलामा गरिने यात्रा व्यवसायिक पर्यटन हो । व्यवसायिक सभासम्मेलनमा भाग लिन तथा व्यवसाय नै सञ्चालन गर्न या व्यवसाय विस्तार गर्न पनि यात्रिहरू विभिन्न स्थानहरूको भ्रमणमा निस्कने गर्दछन् । तसर्थ यस्तो पर्यटन व्यापार व्यवसायको विस्तारसँग सम्बन्धित हुन्छ । यसरी व्यापार व्यवसाय सञ्चालन गर्ने शिलशिलामा पनि पर्यटनको प्रादुर्भाव हुने गर्दछ ।

तीर्थयात्रा पर्यटक र पर्यटन

धार्मिक उद्देश्यबाट तीर्थयात्रा गर्न गरिने यात्रा तीर्थयात्रा पर्यटन हो । सालिन्दा लाखौंको संख्यामा मानिसहरू तीर्थयात्रा पर्यटनमा निस्कने गर्दछन् । हिन्दूहरू विशेष गरी काशी, गया, हरिद्वार, प्रयाग, बराहक्षेत्र, मुक्तिक्षेत्र, गोसाइकुण्ड र कैलाश लगायतका नेपाल र भारतका हिन्दू तीर्थहरूको भ्रमणमा निस्कने गर्दछन् भने मुश्लिमहरू मक्कामदिना, किश्चियनहरू जेरुसेलम र बुद्धिष्टहरू लुम्बिनी र कपिलवस्तुको तीर्थयात्रा गर्न जाने गर्दछन् । यी स्थानहरूमा गरिने पर्यटन विशुद्ध धार्मिक कृयाकलापसँग सम्बन्धित हुने हुनाले यस्तो पर्यटन तीर्थयात्रा पर्यटन हो । विश्वभरमा नै अन्य पर्यटनका तुलनामा तीर्थयात्रा गर्ने व्यक्तिहरूको संख्या ज्यादा हुने भएकाले तीर्थयात्रा पर्यटन ज्यादा फस्टाएको पाइन्छ ।

खेलकुद पर्यटक र पर्यटन

खेलकुद हेरेर रमाउने तथा खेलकुद रूचाउने मानिसहरू संसारका विभिन्न भागहरूमा संचालन गरिने राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिस्पर्धाहरूमा पुग्ने गर्दछन् । विशेष गरी खेलाडीहरू त्यस्ता प्रतिस्पर्धामा भाग लिन तथा अन्य व्यक्तिहरू अरूले खेलेका खेलकुद हेरेर रमाउन तथा मनोरञ्जन गर्न त्यस्ता स्थलहरूको यात्रा गर्ने गर्दछन् । विश्वकप फूटबल र क्रिकेट लगायत ओलम्पिक खेलहरू तथा क्षेत्रीय, अन्तर्राष्ट्रिय र राष्ट्रिय खेलकुद सम्पन्न गरिने स्थानमा खेलकुद पर्यटकहरू भ्रमण गर्दछन् र त्यस्ता खेलहरू खेलेर तथा अरूले खेलेको हेरेर रमाउने गर्दछन् । हाल आएर खेलकुद विश्वभर नै प्रतिस्पर्धात्मक रूपमा खेल्ने गरेको छ र त्यस्ता प्रतिस्पर्धा हेर्न तथा

त्यसबाट रमाउन बसेनि लाखौं मानिसहरू प्रतिष्पर्द्धा हुने स्थानहरूको भ्रमणमा निस्कने गर्दछन् । यसैबाट खेलकुद पर्यटन फस्टाएको छ ।

औषधोपचार पर्यटक र पर्यटन

मानिसहरू बेलाबेलामा स्वास्थ्य परीक्षण गराउन तथा औषधोपचार गर्ने उद्देश्यले पनि विभिन्न ठाउँहरूको भ्रमणमा जाने गर्दछन् । यस्तो पर्यटनलाई औषधोपचार पर्यटन भनिन्छ । सामान्यतया कम सुविधा भएका ठाउँबाट औषधोपचारका लागि बढी सुविधा भएका स्थानतिर मानिसहरू जाने र स्वास्थ्य परीक्षण तथा औषधोपचार गराउने गर्दछन् । यसरी औषधोपचार पर्यटनको विकास भने ठूला शहर र ख्यातिप्राप्त अस्पताल तथा चिकित्सकहरू रहेको ठाउँमा हुने गरेको छ । औषधोपचार पर्यटनको आधार सेवामा लाग्ने खर्च र समयले पनि निर्धारण गरेको हुन्छ । कम खर्च र समयमा स्तरीय औषधोपचार सुविधा भएका मुलुकहरूमा यस्तो पर्यटन फस्टाउने गरेको हुन्छ ।

माथि वर्णित पर्यटनका विभिन्न प्रकारहरू पर्यटकको यात्रा गर्ने उद्देश्यसँग सम्बन्धित छन् । मानिसहरूका इच्छा अनगिन्ति हुने हुँदा अनगिन्ति प्रकारका विषयवस्तु हेर्न, बुझ्न र त्यसबाट आनन्द लिनका लागि पर्यटकहरू भ्रमणमा निस्कने गर्दछन् । तसर्थ पर्यटक र पर्यटनका प्रकार पनि अनगिन्ति प्रकारका हुन्छन् । सामान्यतया पर्यटन प्रवर्द्धन गर्ने सरकार र अन्य निकायहरूले पर्यटकको रूचिअनुसारको पर्यटन व्यवस्थापन गर्ने र त्यसैबाट विदेशी मुद्रा प्रसस्तै आर्जन गर्ने गरेका छन् । तसर्थ पर्यटक र पर्यटन निश्चित विषयवस्तुसँग मात्र सम्बन्धित हुन्छ, भन्न सकिँदैन । अति नराम्रा मरुभूमिका दृश्यदेखि लिएर सुन्दर स्थलहरू, अति सुगमदेखि लिएर अति दुर्गम स्थलमा पनि पर्यटकहरू पुग्न सक्तछन् । तसर्थ यस्ता विषयवस्तु भएका स्थानमा मात्र पर्यटन फस्टाउँछ, भनी सिमारेखा तोक्नु उचित मानिँदैन । भौतिक सम्पन्नताका कारणले मानव निर्मित वस्तुदेखि प्राकृतिक अवस्थाका वस्तुहरू समेत पर्यटकीय दृष्टिले त्यत्तिकै महत्वपूर्ण मानिन्छन् । भौतिक पूर्वाधारको विकासले भरपुर भएको स्थानका पर्यटकहरू प्राकृतिक अवस्थाका वस्तुहरू हेर्न रूचाउँछन् भने विकासोन्मुख मुलुकका भौतिक पूर्वाधार विकास नभएका स्थानका पर्यटकहरू मानव निर्मित विषयवस्तुदेखि रमाउँछन् । तसर्थ पर्यटकहरूको चाहना पनि अलगअलग प्रकारको हुने गर्दछ । पर्यटकहरू निश्चित उद्देश्य राखेर विभिन्न स्थानहरूको भ्रमणमा निस्कने भए पनि कतिपय अवस्थामा चाहिँ धेरैवटा उद्देश्य एकैपटक राखेर पनि यात्रा गर्न निस्कने गर्दछन् । तसर्थ कुनै पनि एकै स्थानमा गरिने यात्रा उद्देश्यअनुरूप विभिन्न प्रकारको पर्यटन हुन सक्तछ । जस्तो तीर्थयात्रा गर्ने व्यक्ति सांस्कृतिक पर्यटक र विदा पर्यटक पनि हुन सक्तछ भने साहसिक पर्यटक पनि सांस्कृतिक पर्यटकसमेत बन्न सक्ने देखिन्छ ।

बेलबारी नगरपालिकाका मुख्य पर्यटकीय क्षेत्रहरू

मोरङको बेलबारी नगरपालिका क्षेत्रमा अनेक प्रकारका पर्यटकीय क्षेत्रहरू छन् । यहाँका बेतना सिमसार र धनपालगढी यस जिल्लाका प्रख्यात पर्यटकीय क्षेत्रका रूपमा परिचित भैसकेका छन् । यहाँको यी दुवै क्षेत्रको प्रचार निकै भए पनि बेलबारीको बेतना सिमसारको भने ज्यादा विकास पनि भएको छ । यसबाट आमदानी पनि सुरू भएको छ । यता धनपालगढी पनि विकास र प्रचरको पर्खाइमा रहेको देखिन्छ । यसमा मानिसहरू वनभोज खाने जाने गरेका भए पनि यस

ठाउँको अध्ययन तथा अवलोकनका लागि भने कम्पै मानिसहरू जाने गरेका छन् । तसर्थ यसको विकास र प्रचारप्रसार गर्न पनि त्यत्तिकै आवश्यक छ ।

बेतना सिमसार

बेलवारी नगरपालिकाको पूर्वपश्चिम लोकमार्गमा नै बेतना सिमसार क्षेत्र पर्दछ । त्यस भेगमा बेलका रूखहरू प्रशस्त मात्रामा पाईने हुनाले त्यस ठाउँलाई अघि बेलवारी भन्ने गरिन्थ्यो । आजसम्म पनि यस नगरपालिकाको नाम यसै आधारमा बेलवारीनै राखिएको छ । बेलवारीमा बेतना सिमसार पर्दछ । बेतना नाम भने वेतको वनका नामका आधारमा राखिएको हो । यस सिमसार क्षेत्र छेउछाउको जंगलमा वेतका भाडी पाइने हुनाले यस क्षेत्रलाई बेतना सिमसार क्षेत्र भनिएको मानिन्छ । बेलवारी बजारदेखि करिब १.५ किलोमिटर पूर्वतर्फ पूर्वपश्चिम राजमार्गको उत्तरतिर बेतना सिमसार अवस्थित छ ।

बेतना सिमसार क्षेत्रमा जंगलबाट पानीको मुल फुटेर आएको छ र यहाँ त्यसै पानीबाट पोखरीहरू बनेका छन् । यस सिमसार क्षेत्रको पानीको क्षेत्रफल भने करिब १५ विगाहा जति छ । त्यहाँ अघि कटक बहादुर बस्नेत नामक व्यक्तिले बाँध बाँधी खेतिका लागि पानीको प्रयोग गरेका थिए । तसर्थ स्थानीय मानिसहरू यसलाई कटके बाँध पनि भन्ने गर्दछन् । त्यस्तै वि.सं. २०५८ सालमा त्यहाँ पुन पक्की बाँध बाँधिएको छ । यसबाट त्यस वरपरका मानिसहरूलाई सिंचाईका लागि स्थायी रूपमा पानी प्राप्त भएको देखिन्छ । हाल सिसौली खोलाको पानीलाई बाँध बाधेर पनि यस सिमसार क्षेत्रमा ल्याइएको छ ।

बेतना सिमसारको अवधारणा वि.सं. २०६२ सालदेखि ज्यादा महत्वका साथमा अघि बढाइएको हो । यहाँ प्रत्येक साल मंसिर महिनादेखि रसियाको साइबेरिया देखिका चराचुरुङ्गहरू आउने गर्दछन् । तिनीहरू यहाँको सिमसार छेउछाउमा बसेर रमाउँछन् र फुल पार्ने तथा बच्चाबच्चि हुर्काउने गरी चैत्र वैशाख महिनासम्म त्यसै स्थानवरपर रम्ने गर्दछन् । त्यस पछि भने तिनीहरू आफ्ना नयाँ बालबच्चाका साथमा पुन साइबेरियातिर नै फिर्ने गर्दछन् । तिनीहरूको यो क्रम सयौं वर्षदेखि चल्दै आएको छ । साइबेरियादेखि हजारौं किलोमिटरको दुरी र अग्लाअग्ला हिमालहरू पार गर्दै ती चराहरू त्यस भेगमा आएर बस्ने हुनाले बेतनाको विशेष महत्व रहेको छ ।

बेतना सिमसार क्षेत्रमा अनेक प्रकारका जडिबूटी, वनस्पति र वन्यजन्तु तथा चराचुरुङ्गहरू पाइने गर्दछन् । तसर्थ वनस्पति र वन्यजन्तुको अध्ययन गर्न चाहने तथा तिनीहरूदेखि रमाउने मानिसहरूका लागि यो स्थान निकै महत्वपूर्ण मानिन्छ । गर्मीको समयमा पनि यहाँको पोखरी र जंगलका कारणले निकै सितल र जोडोको समयमा पनि न्यानो हुने गर्दछ । यसको उचित संरक्षण गर्ने तथा विभिन्न प्रकारका सुविधाहरू थप्ने गरिएमा यो क्षेत्र पर्यटकको गन्तव्य स्थल बन्न सक्ने देखिन्छ ।

बेतना सिमसारको सवैभन्दा ठूलो महत्व यो रहेको छ कि यो सिमसार मोरंग जिल्लामा उल्लेख्य पर्यटकीय क्षेत्रका रूपमा स्थापित भई सकेको छ । यसमा स्थानीय समितिको पहलमा कैयन् प्रकारका आकर्षणहरू थपिएका छन् । यहाँका पोखरीमा माछा छाडिएका छन्, जुन आयआर्जनका माध्यम भएका छन् । यसैगरी यस सिमसार क्षेत्रमा विभिन्न प्रकारका पैदलमार्ग र सेडहरू बनाइएका छन् । विभिन्न चराचुरुङ्गीका र कमिलाका प्रतिमा, सभाकक्ष र घेराबारा गर्नुका साथै यस सिमसारलाई आकर्षण दिने कार्य पनि भएको छ । तसर्थ यस क्षेत्रमा दिनहुँ सयौं मानिसहरू आवतजावत गर्ने गरेका छन् । यसमा शनिवारका दिन त अझ मानिसहरूको अझ धेरै

उपस्थिति हुने गरेको छ । बेतना सिमसारले निरन्तर रूपमा आम्दानी पनि दिन थालेको छ । यहाँ ज्यादा पिक्निक खाने मानिसहरूको भीडभाड लाग्ने गरेको छ ।

बेतना पोखरीको उत्तरी भागमा एउटा देवीको थान छ । त्यहाँ एउटा रूखका फेदमा केही ढुङ्गाहरू राखेर तिनै लाई देवी मानी पूजाआजा गर्ने चलन रहेको पाइन्छ । देवी थानमा ससाना केही त्रिशूलहरू पनि गाडिएका देखिन्छन् । त्यहाँ चैत्र महिनामा गाउँलेहरूले मिलेर सामुहिक पूजा गर्ने गर्दछन् । कुनै पुजारी नभएको तथा कलात्मक वस्तुहरू नरहेको त्यस स्थानमा भाकल गर्ने र हाँस, कुखुरा तथा परेवाको बलि दिने चलन पनि छ ।

बेतना सिमसारको छेउछाउमा अन्य जातजातिका साथमा धिमालहरूको पनि बसोबास रहेको छ । तसर्थ त्यस्तो स्थानमा घरबास कार्यक्रम सन्चालन गर्न सकिन्छ । तिनीहरूका सांस्कृतिक गतिविधि सन्चालन गर्नुका साथै तिनीहरूलाई पर्यटन विकासका क्षेत्रमा पनि लगाउन सकिन्छ । यसरी बेलबारी नगरपालिकाको पर्यटनको मुख्य स्थल तथा वस्तुका रूपमा बेतना सिमसार रहेको छ । बेतना सिमसारले पर्यटकीय तथा संरक्षणको गुरुयोजना तयार गरी काममा जुटिसकेको छ । पर्यटकको संख्या दिनानुदिन बढाइरहेको छ ।

धनपालगढी

बेलबारी नगरपालिकाको एउटा पर्यटकीय क्षेत्र धनपालगढी पनि हो । यो गढी हाल बेलबारी नगरपालिका वडा नं. ५ कसेनीमा पर्दछ । धनपालगढी मध्यकालदेखि नै गढीका रूपमा प्रख्यात रहेको विवरण पाइने भए पनि त्यहाँ पुराना मन्दिरहरू भने पाइएका छैनन् । आजभन्दा करिब एक डेढसय वर्ष पहिलेतिर यहाँको जंगल फाँडनी गर्दा राजा धनपालको मूर्ति एउटा रूखको फेदमा अलपत्र रूपमा रहेको पाइएको बताइन्छ । पछि यस छेउछाउमा मानिसहरूको बस्ती बसेपछि भने उक्त मूर्ति राख्न थानका रूपमा टिनको छानो हालेर एउटा सामान्य मन्दिर निर्माण गरियो । त्यसपछि लामो समयसम्म त्यसैलाई मुख्य मन्दिर मानी पूजाआजा गर्ने कार्य भयो ।

वर्तमानको धनपाल मन्दिर निर्माण गर्न जग खन्दा जमिन मुनि इँटाहरू र पुरानो भवनको भग्नावशेष पाइएको थिए । उक्त भग्नावशेषमा ३०×२५×५ सेन्टिमिटरका इँटाको प्रयोग गरी पर्खालहरू बनाइएको पाइएको छ । मन्दिर निर्माणका क्रममा उक्त पुरानो अवशेषलाई संरक्षणका लागि जमिन मुनि नै पुरिएको छ ।

राजा धनपाल को थिए भन्ने बारेमा अनेक प्रकारका किंवदन्ती र लोकोक्ति पाइन्छन् । तर प्राप्त ऐतिहासिक विवरणहरूका आधारमा धनपाल एकजना स्थानीय रजौटा थिए भन्न सकिन्छ । यिनको किल्लाको नाम धनपालगढी थियो । धनपालको पतनपछि यिनको किल्ला या गढी जीर्ण हुँदै गयो र यस स्थानमा राजा धनपालको नै पूजाआजा हुन लागेको हो । अघि स्थानीय आदिवासी जनजातिका मानिसहरू यस भेगमा सामान्यतया ससाना थानहरू निर्माण गरि विभिन्न देवीहरूको पूजाआजा गर्ने गर्दथे । तिनीहरू काठले बनाइएका तथा खर या परालको छाना हालिएका हुन्थे । राजा धनपालको पतनपछि त्यस्तै थानमा यिनको मूर्ति बनाएर राखिएको हुन सक्तछ । धनपालको पतन पछि लामो समयसम्म यो स्थान निर्जन स्थलका रूपमा रहेकाले यहाँको पुरानो मन्दिर भत्किएर उक्त मूर्ति रूखको फेदमा अलपत्र रूपमा जिवित रहेको हुनसक्ने अनुमान छ । धनपालगढीको उचित मात्रामा खोज तथा अनुसन्धान गरी उत्खनन् गरिएको खण्डमा त्यहाँको पुराना मन्दिरका अवशेषहरू समेत पाउन सकिने अनुमान छ ।

हाल धनपालगढीमा सिमेन्ट र ईटाको प्रयोग गरी एउटा पक्की मन्दिर निर्माण गरिएको छ । वि.सं. २०६० सालमा निर्मित यो मन्दिरको चारैतिरको दुई तहको छानो पनि भिरालो बनाएर ढलाई गरिएको छ । तसर्थ कलाकृति, पुरातत्व र ऐतिहासिकताका दृष्टिले यस मन्दिरको खासै महत्व रहेको पाइँदैन । यस मन्दिरभित्र छोपिएका पुरातात्विक वस्तुहरूको भने निकै महत्व रहेको देखिन्छ । धनपाल मन्दिर भेगमा भग्नावशेषको एउटा ठूलो ढिस्कोनै रहेको छ । उक्त स्थानमा उत्खनन् गरिएको खण्डमा राजा धनपालको पुरानो मन्दिरको अवशेष पाउन सकिने देखिन्छ ।

धनपालगढीमा राजा धनपालको मन्दिरछेउमा नै ससाना थानहरू प्रशस्तमात्रामा बनेका पाइन्छन् । स्थानीय थारू तथा राजवंशीहरूले नयाँ घर बनाउनु परेको खण्डमा पहिले त्यस स्थानमा एउटा सानो थान पनि बनाउने हुनाले त्यहाँ यस्ता थानहरूको संख्या दिनहुँजसो बढ्दै गएका देखिन्छन् । सामान्यतया पक्की घर बनाउनेले पक्की थान र कच्ची घर बनाउनेले थान पनि कच्ची नै बनाउने चलन छ । तर यिनीहरू स्थायी भने हुँदैनन् ।

धनपालगढी अघि एउटा मज्बुत किल्लाका रूपमा थियो । यसको चारैतिर करिब ७ फिट चौडा ईटाको पर्खाल लगाइएको थियो । यसका अवशेष अहिले पनि यसको वरिपरि देख्न सकिन्छ । यसको पूर्वतिरका धेरै पुरातात्विक वस्तुहरू भने हाल आएर दोरलोक्ना खोलाले बगाएर लगेको छ । धनपालगढीमा राजा धनपालको मन्दिरदेखि करिब २०० मिटर दक्षिणमा गढीभित्र पस्ने द्वार छेउमा नै बिन्दवासिनीको पक्की मन्दिर निर्माण गरिएको छ । स्थानीय केही मानिसहरूले निर्माण गराएको उक्त मन्दिरको सम्बन्ध धनपालगढीसँग रहेको देखिँदैन । यसको मतलव बिन्दवासिनी र राजा धनपालका बीचमा पनि सम्बन्ध रहेको पाइँदैन ।

धनपालगढीको मुख्य आकर्षण राजा धनपालको मूर्ति हो । स्थानीय किंदन्तिहरूमा सेतो घोडा, निलो हात्ति र सेतो बाघ धनपालका रक्षक मानिन्छन् । तसर्थ उनलाई हात्तिमाथि चढेको स्वरूपमा प्रस्तुत गर्ने चलन छ । यदाकदा उनलाई घोडामाथि चढेको स्वरूपमा पनि प्रस्तुत गर्न सकिने बताइन्छ । आजभन्दा केही दशक अगाडिसम्म धनपालगढी क्षेत्रमा हात्तिमा चढेको धनपालको एउटा मूर्ति राखिएको थियो । काँचबाट निर्मित उक्त मूर्ति एउटा रूखको फेदमा राखिएकोमा पछि त्यसलाई एउटा सानो मन्दिर निर्माण गरी त्यसभित्र राखियो । तर वि.सं. २०२८ सालतिर उक्त मूर्ति चोरी भयो र पुन त्यस स्थानमा हात्तिमाथि चढेको राजा धनपालको प्रस्तर मूर्ति निर्माण गरेर राखियो । राजा धनपालको प्रस्तरमूर्ति पनि धेरै समय टिक्न पाएन । केही समय पछिनै उक्त मूर्ति पनि चोरी भए पछि त्यस स्थानमा सिमेन्टले बनेको राजा धनपालको मूर्ति राखिएको छ । यो मूर्ति पनि सुरूमा रूखको फेदमा राखिएकोमा पछि त्यहाँ एउटा सानो छाप्रो स्वरूपको मन्दिर निर्माण गरी त्यसैभित्र राखिएको थियो । अहिले आएर भने जिविस मोरङको सहयोगमा वि.सं. २०६० सालतिर धनपालको पक्की मन्दिर बनाई त्यसैमा राजा धनपालको मूर्ति राखिएको देखिन्छ ।

धनपालगढीमा अनेक प्रकारका ईटा र तिनका टुक्राटुकीहरू पाइने गरेका छन् । यसले उक्त क्षेत्रमा विगतमा पक्की ईटाबाट निर्मित भवनहरू बनेको बुझ्न सकिन्छ । तर हाल सतहमा नै त्यस्ता भवनका अवशेषहरू भने पाउन सकिएको छैन । यहाँ प्राप्त प्राचीन ईटाहरू ठूलाठूला फलकका स्वरूपमा निर्मित छन् । तर तिनीहरूको निर्माण तिथि परीक्षण भइ नसकेकाले तिनीहरूको निर्माण तिथि यकिन गर्न भने कठिन छ । यस भेगमा पुराना मन्दिर तथा भवनका अवशेषहरू रहेको तथा पुरानो बस्तिक्षेत्रलाई नै धनपालले पनि आफ्नो गढी बनाएको हुन सक्छ । यदि उक्त स्थानमा धनपालले नै बस्ति बसाएका भएमा धनपालको इतिहास आजभन्दा चारपाँच

सयवर्ष अगाडिसम्म मात्र पुग्दछ । तर धनपालभन्दा अगाडि पनि यस स्थानमा बस्ति बसेको रहेछ भने यसको इतिहास निकै अगाडिसम्म पुग्ने देखिन्छ ।

अन्य सिमसारहरु

मोरङको बेलबारी नगरपालिकामा हालसम्म जम्मा २१ वटा सिमसारहरु रहेको कुरा जानकारीमा आएको छ । यी धेरैजसो सिमसारहरु निकै सुन्दर, अलगअलग विशेषता भएका तथा महत्वपूर्ण छन् । यिनीहरु सबै पर्यटकीय क्षेत्रका रुपमा परिचित छन् । तिनीहरुको चर्चा यथा स्थानमा दिइएको छ ।

अध्याय चार

सिमसारको परिचय

त्यस्तो ठाउँ जहाँ पानी सुक्दैन र जमिन पनि लुक्दैन, यसैलाई सिमसार भनिन्छ । सिमसारको मतलब सिम, दलदल, पानी नसुक्ने तथा चिस्यान भएको जमिन, पानी उम्रने मूल या पानी जम्ने खाल्टो आदि हुने गर्दछ । नियमित रूपमा पानी उम्रेर बगिरहने या जम्ने स्थान पनि सिमसार हुन्छ । त्यसमा गहिरो जमिन जसमा ओस आउँछ र जलीय माटो र वनस्पति रहन्छन्, त्यस स्थानलाई पनि सिमसार भनिन्छ । वास्तवमा सिमसार पानी उम्रने सिम नै हो, जसमा सार शब्द जोडेर सिमसार बनाइएको हो । यस अर्थमा पानी नियमित रूपमा जम्ने, माटो सँधैँ चिसो हुने ओसिलो जमिनलाई पनि सिमसार भनिन्छ । यसमा धाप, भास र मूल पनि पर्दछन् । यसैगरी पानी उम्रने पोखरीसमेत सिमसारका रूपमा रहेका हुन्छन् । वास्तवमा पूर्ण रूपमा भिजेको माटो भएको स्थान सिमसार हो । यिनीहरु खोला, नदी, ताल, खेति गरिएको जमिन र जंगल पनि हुन सक्दछन् । सामान्यतया ६ मिटर भन्दा कम गहिरो पानी भएको समुद्र तटको स्थानलाई पनि सिमसार भन्ने चलन छ । सिमसार गहिरो जमिनका रूपमा रहेका हुन्छन्, जहाँ सँधैँ पानी उम्रने, जम्ने या चिसो ओस आउने गर्दछ । तसर्थ त्यस्ता स्थानमा जंगली जनावरहरुको स्थायी बसोवास रहेको हुन्छ । सिमसारमा जलीय र त्यसको छेउछाउमा स्थलीय जीवजन्तु तथा वनस्पति रहेका हुन्छन् ।

सिमसारलाई पानीले ढाकेको हुन्छ या त्यसको छेउमा पानी रहन्छ । सुरुमा मानिसहरुले त्यस्ता स्थानलाई प्रयोग विहिन ठान्दथे र तिनीहरुलाई मासेर बस्ती बसाउने तथा खेतिपाति गर्ने गर्दथे । उद्योगहरु निर्माण गर्ने कार्यमा तथा बाढी नियन्त्रण गर्ने मनसायबाट पनि त्यस्ता सिमसारहरु नासिएका हुन् । विशेषगरी अमेरिकामा आधाभन्दा ज्यादा प्राकृतिक सिमसारहरु यस्तै प्रयोजनबाट नासिएका छन् । तर पछि गएर बाढी नियन्त्रण गर्न, पर्यावरणीय सन्तुलन कायम गर्न, पानी संग्रह गर्न, प्रदुषण हटाउन र भूक्षय रोकनका लागि सिमसारको ठूलो महत्व रहने महशुस गरियो र सिमसारलाई संरक्षण गर्ने कार्य गरियो । सिमसारहरु कतिपय वनस्पति र जनावरका तथा किरामीराका घर हुन् । तसर्थ तिनीहरुको संरक्षण गरिनु पर्दछ । सिमसारमा अन्यत्रको भन्दा फरक जलीय माटो पाइने हुँदा त्यस्तो स्थानमा जलिय बोट विरुवा हुने गर्दछन् । जमिनमा या जमिनको छेउमा रहने यस्ता सिमसारको महत्व जैविक विविधताका कारणले पनि धेरै रहेको छ ।

हाम्रो देश नेपालका प्राय सबै स्थानमा सिमसारहरु छन् । तिनीहरु कुनै मानव निर्मित छन् भने अन्य भने प्राकृतिक पनि छन् । पृथ्वीको करिब छ प्रतिशत भाग सिमसारले ओगटेको छ । कृषि विकास विभागका अनुसार नेपालमा भने कुल क्षेत्रफलको लगभग पाँच प्रतिशत मात्र भाग सिमसार पर्दछ । नेपालमा छन त तीन हजार जति नदीनाला, लाखौँ पानीका मुहान र सयौँको संख्यामा प्राकृतिक पोखरी र हजारौँ मानवनिर्मित पोखरी नभएका होइनन् तथापि पहाडी भेग धेरै भएका कारण यस्ता पानीका स्रोत आसपासमा फराकिलो क्षेत्रसम्म सिमसार बन्न नसकेको स्थितिले थोरै क्षेत्रफलमा मात्र सिमसार भएको रेकर्ड रहेको हो । विश्व संरक्षण संघ(आईयुसीएन)ले तयार पारेको विवरणअनुसार नेपालमा सात लाख २४ हजार दुई सय ५७ हेक्टर जमिनलाई सिमसार भन्न योग्य मानिन्छ । सोही संस्थाले सन् १९९८ मा तराई क्षेत्रमा एक सय ६३ वटा सिमसारक्षेत्रको पहिचान गरेको थियो । जसमा ८० वटा प्राकृतिक पोखरी, ५५ वटा बाढीग्रस्त

वा खोलाले बनाएका सिमसार र बाँकी अन्य प्रकारका सिमसार थिए । पानी परेर पनि कतिपय समय खाडलहरुमा जम्न सक्तछ । तर त्यस्तो स्थान सिमसार होइन । यसैगरी नियमित बग्ने नदी पनि सिमसार मानिँदैन । यथार्थमा जमिनको छेउमा लामो समयसम्म पानी रहने गिलो, हिलो या चिसो जमिन सिमसार हो, जुन स्थान जलीय विरुवाका लागि उपयुक्त हुन्छ । यसरी ताल, नदी, पोखरी, खाडल र अन्य पानीका श्रोतभन्दा सिमसार केही फरक छ । सिमसारहरुमा पानी जम्ने या प्राय चिसो भईने रहने पनि गर्दछ, जहाँ पानीमा पाइने जीव र वनस्पतिहरु रहन सक्तछन् । सिमसारलाई जमिन र पानीको बीचको पूलका रूपमा पनि लिने गरिन्छ । यसमा जमिनको र पानीको दुवैतिरको जीवन रहन्छ । यसरी जमिन र पानी दुवै तिरको जीवनको प्रतिनिधित्व गर्ने हुनाले सिमसारहरु महत्वपूर्ण मानिन्छन् । सिमसारलाई पृथ्वीको मृगौला पनि भनिन्छ किनभने यसले सतहको पानीलाई छानेर शुद्ध भूमिगत पानीमा रुपान्तरण गरिदिन्छ । साथै सिमसारलाई अर्को उपाधि पनि दिइएको छ कि जैविक विशालबजार अर्थात् बायोलोजिकल सुपरमार्केट । किनभने सिमसार भनेको जैविक विविधताको राज्य भने पनि हुन्छ । धेरै किसिमका जीवहरुको बासस्थान हो सिमसार । वायुमण्डलमा भएको कार्बनडाइअक्साइडलाई सिमसारको पानीले सोसेर लिइदिन्छ । त्यसैले यसलाई कार्बन सिन्क पनि भनिन्छ । सिमसारले बाढीबाट पनि जोगाउँछ अनि त यसलाई गाउँको रक्षाकवचसमेत भन्ने गरिएको छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय रामसार सम्मेलनले दिएको सिमसारको परिभाषाअनुसार सिमसार त्यस्ता प्राकृतिक या मानवनिर्मित, स्थायी या अस्थायी भाष, सिम, मूल, धाप र दलदल जमिन हुन् जहाँ पानी बगेको या स्थिर रहन सक्तछ भने त्यसको पानी नुनिलो, फ्रेस र अर्धनुनिलो पनि हुन सक्तछ । विशेषत ६ मिटरभन्दा कम गहिरा भाटायुक्त क्षेत्र पनि सिमसारका रूपमा पर्दछन् । यसैमा नदी र समुद्र किनारको गिलो माटोयुक्त जमिनलाई पनि सिमसार भन्न सकिने विवरण परेको छ । यसको मतलब समुद्र तथा नदी स्वयम् भने सिमसार होइनन् । तिनीहरुको किनारी भागका धाप या भास र सिम पनि सिमसारका रूपमा रहने गर्दछन् । तर सिमसारमा सधैं पानी हुनुपर्दछ भन्ने कुनै पनि नियम छैन । सुख्खा सिजनमा तिनीहरुमा पानी सुक्न सक्तछ, तर माटो भने चिसो भई रहेको हुन्छ । यसरी सिमसार ओसिलो माटोयुक्त जमिन हो, जहाँ पानीमा बाँच्ने बोटविरुवालाई पनि उपयुक्त हुने गर्दछ ।

सिमसारका विशेषताहरु

सिमसारहरु अनेक प्रकारका हुन्छन् । तिनीहरुको प्रकारअनुसार तिनका विशेषता पनि फरकफरक हुन्छन् । जस्तो सिमसारहरु सिम, धाप, मूल र पोखरी हुन सक्तछन् र तिनीहरुका अलगअलग विशेषता रहन्छन् । विशेषगरी दलदल जमिन पनि सिमसार रहन सक्तछन् । सिमसारहरु भूबनावट, त्यसमा रहने पानी र प्राप्त हुने वनस्पतिका आधारमा पनि वर्गिकरण गरिन्छन् । विशेषगरी सिमसारहरु मुख्य रूपमा निम्नानुसार जम्मा ४ प्रकारका हुन्छन् ।

अ) धाप: धाप धापिलो हुन्छ । सामान्यतया ठूला नदीको किनार र तालको छेउछाउमा धाप बनेको हुने गर्दछ । धापको छेउछाउमा साकाहारी र मांसाहारी जीवको बसोबास हुने गर्दछ । धापिलो जमिनमा घाँसपात प्रशस्तै फैलाउने गर्दछ । तसर्थ शाकाहारी जीवजन्तु धाप छेउछाउमा बस्तछन् । यता मांशाहारी जीवजन्तु पनि शाकाहारी जीवजन्तुको शिकारका लागि त्यस्तै स्थानमा बस्न रुचाउँछन् । किनकि तिनले शिकारका लागि टाढा जान आवश्यक हुँदैन । यता जलिय प्राणिको बसोबास पनि धापमा हुने गर्दछ । धापहरुको छेउछाउमा मानिसको पनि बसोबास हुने गर्दछ ।

त्यस्ता स्थानबाट मानिसले आफ्ना आवश्यकता परिपूर्तिका लागि अनेक प्रकारका वस्तुहरु प्राप्त गर्ने गर्दछन् ।

आ) भाषः भाष भाषिने जमिन हो, जहाँ सँधै पानी आउने हुँदा माटो कमलो हुन्छ र जीवजन्तु तथा अन्य वस्तु भाषमा पसेमा त्यसैमा भाषिने गर्दछन् । भाषमा धातुको मात्रा कम रहन्छ । किनकि यसले पर्यावरणबाट पानी पाउँछ । भाष भाषिलो हुन्छ, जुन स्थान सिमका रुपमा पनि रहेको हुन्छ । सामान्यतया होचो र गहिरो जमिनमा भाष रहन्छ । कतिपय नदी र तालको किनारी भाग पनि भाषका रुपमा रहन्छ । भाषमा नियमित रुपमा पानी आउने र जमिन गिलो हुने गर्दछ । भाषमा अनेक प्रकारका जलीय वनस्पति र जीवजन्तुको बसोबास रहन्छ । स्थलीय जीवजन्तु पनि भाषको छेउछाउमा बस्न रुचाउने गर्दछन् । मानवले पनि भाषबाट अनेक प्रकारका आवश्यकता पूरा गर्ने गर्दछ ।

इ) मूलः जमिन मुनिको पानी सतहमा निस्कन स्थानलाई मूल भनिन्छ । मूलहरुमा जमिन मुनिबाट निरन्तर रुपमा पानी जमिनमाथि निस्कने र बग्ने गर्दछ । यस्तो स्थानबाट खोला या नदीको सुरुवात हुने गर्दछ । वर्षाको पानी जमिन मुनी कुवाका रुपमा रहेका चट्टानमा जम्मा हुने तथा पछि पुन कुनै छिद्रबाट जमिनको सतहमा निस्कने गर्दछ, जसलाई मूल मानिन्छ । मानिसहरुको खाने पानीको मूल श्रोत मूल रहने गर्दछ । यसैगरी मूलको पानी मानिसले खेतिपातिका लागि तथा जनावरहरुलाई खुवाउनका लागि पनि प्रयोग गरिन्छ । तसर्थ मानिसको संस्कृति मूलसँग पनि प्रत्यक्ष रुपमा सम्पर्कित रहेको हुने गर्दछ ।

ई) सीमः धेरैवटा मूल भएको स्थानलाई सिम मानिन्छ । सीमबाट निरन्तर रुपमा पानी रसाउने गर्दछ । सिममा परेको पानी र जमिनको पानी दुवै हुने हुँदा त्यसमा क्याल्सियम र म्याग्नेसियम ज्यादा हुने गर्दछ । सीममा जलीय प्राणी र वनस्पति रहन्छन् भने त्यसको छेउछाउमा जमिनमा बस्ने प्राणि र वनस्पति पाइन्छन् । यसरी धेरै मूल भएको स्थान सिमका रुपमा रहेको हुन सक्तछ । मानव जीवनको सम्बन्ध र सम्पर्क सीमसँग पनि रहेको हुन्छ । मानिसले सीमबाट आफूलाई आवश्यक पर्ने खाद्य वस्तु प्राप्त गर्न सक्तछ । मानिसले सीममा सिमेभूमे देवता बस्ने मान्यता राखी तिनमा यी देवताको पूजाआजा पनि गर्ने गर्दछ ।

पानीको श्रोत तथा पानीको उपलब्धताका आधारमा माथिको वर्गिकरण सिमसारहरुका लागि गरिएका हुन् । भौगोलिक अवस्था र मुलुकको कानुनअनुसार पनि सिमसारको परिभाषा र वर्गिकरण गर्ने गरिएको छ । तर यसको जसरी परिभाषा दिए पनि सिमसार मानव निर्मित र प्राकृतिक दुवै प्रकारको हुन सक्तछ । यसैगरी सिमसारहरुमा जमिन ओसिलो, पानीयुक्त र चिसो हुने गर्दछ । यसैगरी सिमसारमा जलीय प्रकारको माटो हुन आवश्यक छ । त्यस्तै प्रकारअनुसार तिनीहरुको विशेषता पनि फरकफरक हुन सक्तछन् ।

सिमसारको जैविक,साँस्कृतिक,आर्थिक र पर्यटकीय महत्व

सिमसारहरु जैविक विविधताले भरपुर हुनाका साथै विभिन्न प्रकारका जीवजन्तु र वनस्पतिका आवास गृह रहेका हुन्छन् । तसर्थ तिनीहरु जैविक विविधताको अध्ययनका लागि खुल्ला पुस्तकालय मानिन्छन् । धेरै जीवजन्तुको आश्रय स्थलका रुपमा जीविकोपार्जनको माध्यमका रुपमा पनि सिमसारहरुलाई लिने गरिन्छ । संयुक्त राष्ट्र संघ सहश्राब्दि पर्यावरणीय मूल्यांकन र रामसार सम्मेलनले सिमसारलाई बहुआयामिक महत्वका स्थानका रुपमा लिएका छन् ।

सिमसारहरुको मुख्य महत्व यो रहेको छ कि यसले पानीको संरक्षण गर्ने गर्दछ । जीवजन्तु र वनस्पतिलाई आवश्यक पानीको आपूर्ति समेत सिमसारहरुले गरेका छन् । यिनीहरुले जलीय र स्थलीय दुवै प्रकारका थुप्रै जनावर, जीवजन्तु र वनस्पतिलाई आवश्यक पानी प्रदान गर्ने तथा सिमसारहरुका कारण आसपासका मूल, जरुवा क्षेत्र तथा पानीका मुहान जीवित रहने हुनाले पानीको संरक्षणका क्षेत्रमा सिमसारको ठूलो महत्व रहेको पाइन्छ ।

सामान्यतया ठूला नदीका मुख र छेउछाउका भागमा थुप्रै प्रकारका सिमसारहरु रहेका हुन्छन् । यस्ता नदीय सिमसारले नदीको बाढी नियन्त्रणका लागि ठूलो सहयोग गर्दछन् । किनकी सिमसारले ठूलो पानीको टंकीको रूपमा बाढीको पानी ग्रहण गर्दछ र यसबाट बाढीको प्रकोप कम हुने गर्दछ । बाढीका रूपमा बेगले बगेर आएको पानी नदीको किनारी भाग या छेउछाउमा रहेका खाल्टा, खोपिल्टा, नदीको चौडा बाटो या सिमसारमा मिसिनाले टंकी या पानी संग्रह गर्ने भाँडोका रूपमा तिनीहरुमा बाढीको पानी जम्न लाग्दछ । यसबाट सिमसार भरिँदा सम्ममा नदीको बाढीमा भएको बेग कम हुन्छ । सिमसार भरिएर बाहिर आएको पानीले सिधै बाढीका रूपमा आएको पानीले भन्दा कम विनास गर्दछ । विश्वका ठूला नदीहरु जस्तो नाइल, अमेजन र मिसिसिपी लगायतका नदीका छेउछाउमा रहेका सिमसारले बाढीको पानी संग्रहकर्ताको भूमिका निभाएर बाढीको प्रकोपबाट बचाउने गरेका छन् । यसरी सिमसारहरु बाढी नियन्त्रणका लागि समेत उपयोगी हुन्छन् ।

सामान्यतया सिमसारहरुको पानी शुद्ध हुने गर्दछ । विभिन्न नदीहरुमा प्रदुशित पानी बगेर आउने भए पनि सिमसारमा भने पानी थिग्रिएर शुद्ध हुने गर्दछ । यसरी सिमसारको अर्को महत्व पानीलाई शुद्ध बनाउनुमा पनि रहेको छ । वर्षाको पानी सिमसारमा जम्मा हुने अवस्थामा पनि पानी थिग्रिएर शुद्ध हुने गर्दछ भने नदी या ताल रसाएर बनेका सिमसारमा समेत त्यसैअनुरूप पानी शुद्ध हुने भएकाले पानी शुद्धा गराउने माध्यमका रूपमा सिमसारहरु निकै महत्वपूर्ण छन् । सिमसार सतहको पानीसँग सम्बन्धित छ । यसमा बायुमण्डलीय र जमिन मुनीको पानी पनि संग्रह हुने गर्दछ । यो पानी सतहमा जम्नाले त्यसमा रहेको फोहर यसको सतहको तल्लो भागमा थिग्रिने गर्दछ । यसबाट पानीमा शुद्धता आउँछ, जसको परिणामस्वरूप धेरैजसो सिमसारको पानी पिउन योग्य हुने गर्दछ ।

जमिनको प्रदुषण वर्षाको पानीले बगाएर सिमसारमा मिसाउँछ । सिमसारमा रहेका वनस्पतिले त्यस्तो प्रदुशणलाई मलका रूपमा शोसेर लिने गर्दछन् । तिनीहरुले औद्योगिक प्रदुशणका साथमा अन्य प्रकारका प्रदुषणलाई पनि आफ्नो आहारका रूपमा प्रयोग गर्दछन् । यता बँचेको खनिज प्रदुषण सिमसारमा तैरने विरुवाले शोस्तछ । यसबाट सिमसारको पानी स्वच्छ हुने गर्दछ । क्याटेल् र रिडजस्ता सिमसारमा पाइने वनस्पतिले पानीको खनिजवस्तु सहज रूपमा तानेर पानी शुद्ध पार्दछन् भने वेस्टरजस्तो जलीय प्राणिले पनि खाना खाने क्रममा पानी शुद्ध पार्न सहयोग गर्दछ । यसरी सिमसारहरु पानी शुद्ध बनाउने माध्यम मानिन्छन् ।

सामान्यतया सिमसारहरुले सामुद्रिक आँधिका साथमा स्थलीय आँधिलाई पनि नियन्त्रण गर्दछ । एक त सिमसारमा विभिन्न प्रकारका वृक्ष र वनस्पति हुन्छन्, जसले आँधिबेरीलाई नियन्त्रण गर्दछ भने अर्कोतर्फ ज्वारभाटाबाट आएको पानी समुद्र तटका सिमसारमा जम्मा हुने गर्दछ । यसबाट आँधिबेरीबाट हुने जनधनको क्षति कम हुने भएकाले सिमसारहरु निकै महत्वपूर्ण छन् ।

सिमसारहरु जैविक विविधताले भरपूर रहन्छन् । तिनमा हजारौं प्रकारका जलीय प्राणी बस्दछन् भने स्थलीय प्राणीको संख्या पनि सिमसार छेउछाउमा अति धेरै हुने गर्दछ । हजारौं प्रजातिका जीवजन्तु

सिमसार क्षेत्रलाई आफ्नो वासस्थान बनाएर बसेका पाइन्छन् भने सयौं प्रजातिका माछाहरु ताजापानी सिमसारमा पाइन्छन् । जस्तो अमेजन नदी क्षेत्रमा करिब ३००० प्रजातिका माछा र हजारौं प्रजातिका वनस्पति पाइन्छन् । तिनीहरुमा जलीय जीवले प्रतिवर्ष यस सिमसारको हजारौं किलोमिटरको दुरी पार गर्ने तथा अमेजन नदीको मुखदेखि भित्री नदी संगम तथा सहायक नदी क्षेत्रसम्म पुग्छन् । यसरी सिमसार क्षेत्रमा अनेक प्रकारका जीवजन्तु र वनस्पति रहेका हुन्छन्, जसले वातावरणीय र पर्यावरणीय सन्तुलनलाई कायम राख्छन् । पानी शुद्ध बनाउने र पानीको संचयका लागि समेत तिनीहरुको विशेष महत्व रहेको हुन्छ ।

वास्तवमा सिमसारहरु जैविक विविधताको अध्ययन गर्ने खुल्ला पुस्तकालयहरु हुन् । सिमसार क्षेत्रमा नै जलिय र थलीय जीवजन्तु र वनस्पति रहन्छन् । तसर्थ जैविक विविधताको अध्ययन गर्ने मुख्य केन्द्र सिमसारहरु नै हुन् । एकै स्थानमा सयौं हजारौं प्रजातिका वनस्पति र जीवजन्तु पाइने स्थान यस्ता सिमसारहरु नै हुन् । एकै वर्गका पनि सयौं हजारौं प्रकारका जीवजन्तु र वनस्पति सिमसार क्षेत्रमा नै रहेका हुन्छन् । सिमसारहरु मानिसका आवश्यकता पूरा गर्ने महत्वपूर्ण विषयवस्तु मानिन्छन् । एकातर्फ सिमसार क्षेत्रको माटो मलिलो हुन्छ, जहाँ खेतिपाति राम्रोसँग गर्न सकिन्छ । सिमसारहरु अति उर्वर हुने भएकाले त्यसको छेउछाउमा बस्ने मानिसहरु आर्थिक रुपमा सम्पन्न हुने गर्दछन् । यसका अलावा माछा पाल्ने र मार्ने, घाँस, पात र स्याउला भेला पार्ने, खेति गर्ने, यातायातका रुपमा प्रयोग गर्ने र काठपात प्राप्त गर्ने आदि अनेक प्रकारका प्रयोजन सिमसारहरुका रहेका छन् । दाउरा, नून, जनावरको खाना, लुगाफाटाका लागि रेशम आदि कच्चा पदार्थ र जडिबूटी समेत त्यस्ता सिमसारबाट प्राप्त हुन्छन् । यसैगरी सिमसारका सागपात र अन्न तथा कन्दमूल खाएर त्यस वरपरका मानिसहरु आनन्दसाथ बस्न सक्छन् । जस्तो दक्षिण अमेरिकाको पान्टानाल सिमसारको छेउछाउमा बस्ने मानिसहरु सिमसार छेउछाउमा पाइने कन्दमुल मात्र खाएर पनि वर्षौंसम्म काम नगरी बस्न सक्छन् भने अन्य सिमसारको छेउछाउमा बस्ने मानिसहरु पनि सिमसारका उत्पादनले शुखि जीवन व्यतित गरिरहेका हुन्छन् । यसरी सिमसारका उत्पादन मानिसका लागि ज्यादै उपयोगी हुने गर्दछन् । तसर्थ सिमसारहरुलाई प्रकृतिको वरदान मान्ने गरिन्छ ।

विश्वमा प्राय सवै मानिसका लागि पोखरी र पानीका मुहान तथा खोलाहरु धार्मिक र सांस्कृतिक दृष्टिले महत्वपूर्ण रहेका हुन्छन् । तसर्थ सिमसारहरु पनि मानिसका सांस्कृतिक विषयवस्तु पनि हुन् । विभिन्न धर्म र सांस्कृतिका मानिसले तिनीहरुका विविध कृत्याकलाप पानीसँग सम्बन्धित गराएका छन् । विशेषगरी मृत्यू संस्कारका लागि धेरै समुदायमा पानी या नदी आवश्यक पर्दछ । नदी किनारामा दाह संस्कार नगर्ने समुदायका लागि पनि पानी शुद्धताको प्रतिक मानिन्छ, र पितृ तथा देवतालाई पानी अर्पण गर्ने चलन छ । अझ कतिपय समुदायमा त पानीका श्रोतलाई देवतानै मानेर तिनको पूजाआजा गर्ने पनि चलन पाइन्छ । तसर्थ सिमसारहरु सांस्कृतिक दृष्टिले पनि निकै महत्वपूर्ण छन् । तिनीहरुको सांस्कृतिक महत्व यति धेरै रहेको छ कि कुनै पनि समुदायका सांस्कृतिक पानी या सिमसारभन्दा अलग रहेका छैनन् भन्न सकिन्छ ।

मकर स्नानका साथमा विभिन्न प्रकारका धार्मिक र सांस्कृतिक स्नानहरु सिमसार र नदी किनारमा नै गरिन्छ । सिमे र भूमे पूजाका साथमा नागपूजा पनि सिमसार क्षेत्रमा नै गर्ने चलन छ । सांस्कृतिक कारणले नै नेपाली समाजमा सिमसारमा फोहर मैला गर्न नहुने बताइन्छ । यसले वातावरण र पर्यावरण जोगाउने कार्यमा पनि सहयोग पुऱ्याउने गर्दछ । नाग र विष्णुको बसोबास सिमसार या पानीमा हुने विश्वास भएकाले सिमसार धार्मिक र सांस्कृतिक दृष्टिले पनि ज्यादै महत्वपूर्ण छन् ।

सिमसार मानिसका मनोरञ्जनका माध्यम पनि हुने गर्दछन् । जलीय आनन्दका लागि मानिसले सिमसारलाई नै रोज्ने गरेको छ । नाउ चलाउने, पौडी खेल्ने, माछा मार्ने र अन्य जलक्रिडा गरेर रमाउन चाहनेका लागि सिमसारहरु वरदान हुने गरेका छन् । मानिसले विगतमा धेरै पहिलेदेखि नै सिमसारलाई मनोरञ्जनको माध्यम बनाएको देखिन्छ । तसर्थ मानिस सकेसम्म सिमसारको छेउछाउमा नै बस्न रुचाउने गर्दथ्यो ।

सिमसारहरु पर्यटन विकासका आधार बन्न सक्छन् । तिनीहरुमा जैविक विविधता रहने हुनाले जैविक विविधता हेरेर रमाउने तथा त्यसको अध्ययन गर्नका लागि सिमसारको महत्व अत्यधिक छ । यसैगरी सिमसार क्षेत्रमा पाइने विविध प्रजातिका जनावर, जीवजन्तु, वनस्पति र किटपतंग पर्यटकका लागि आकर्षणका केन्द्रबिन्दु बन्ने गर्दछन् । पर्यटकको मनोरञ्जनका लागि जलक्रिडा गर्ने उपयुक्त स्थान पनि सिमसार नै हुन् । नाउ चलाएर आनन्द लिने, सिमसारका वनस्पति र जीवजन्तु हेरेर रमाउने, माछा समाउने लगायतका क्रिडाका लागि सिमसारहरु निकै प्रख्यात छन् । तसर्थ सिमसारहरु पर्यटन विकासका माध्यम पनि मानिन्छन् ।

सिमसारहरु जलवायु परिवर्तनलाई रोकन पनि निकै उपयोगी हुने गर्दछन् । तिनीहरुमा रहेका बोटविरुवाले कार्बन उत्पादन गर्दछन् भने त्यसमा रहेका वनस्पति र जीवजन्तुका कारणले पृथ्वीमा बढ्दो तापक्रमलाई कम गर्न सहयोग पुऱ्याउने गर्दछन् । यसैगरी वायुमण्डलमा भएको कार्बनलाई तानेर वातावरण प्रदूषणलाई कम गर्नका लागि पनि सिमसारहरु निकै महत्वपूर्ण हुने गर्दछन् । तसर्थ सिमसारलाई जलवायु नियन्त्रण गर्ने माध्यमका रूपमा पनि लिने गरिन्छ ।

स्थानीय बासिन्दाहरुको जीवीकोपार्जनको माध्यम सिमसार बनेको छ । सिमसारको छेउछाउमा बसोबास गर्ने मानिसहरुको जीवन त्यही सिमसारसँग जोडिएको पाइन्छ । त्यहाँ माछा मार्ने,गँगटा घाँगी संकलन गर्ने,पटेर संकलन गरी गुन्द्री बनाउने, सिमसारको लेसिलो माटोबाट भाँडाकुँडाहरु बनाउने स्थानीयहरुले गर्ने गरेका पाइन्छन् ।

अध्याय पाँच

सीमसार क्षेत्र र जैविक विविधता

पृथ्वीका कुनाकाप्चाबाट सीमसार क्षेत्रको संरक्षण गरिनुपर्ने अवाज उठेपछि संयुक्त राष्ट्रसंघीय निकायले सन् १९७१ मा इरानको रामसारमा विश्वका राष्ट्रप्रमुख र वैज्ञानिक टोलीलाई सहभागी गराउँदै सीमसार संरक्षणका लागि सम्मेलन गरायो। यसलाई रामसार सम्मेलन भनिन्छ।

खासगरी पानीले सधैंभरि सिञ्चित भइरहने, पानी जमिरहने र छ मिटरभन्दा कम गइराइमा पानी भएको जमिनलाई सीमसार क्षेत्र भनिन्छ। सीमसार प्राकृतिक वा कृत्रिम दुवै हुनसक्छन्। खोलावगर, पोखरी, खेती गर्न सकिने दलदल सीमसारका उदाहरण हुन्। संसारको कूल भूभागको ६ प्रतिशत सीमसार क्षेत्रले ओगटेको छ। तर नेपालमा कूल जमिनको पाँच प्रतिशत मात्र संरक्षित सीमसार क्षेत्र छ।

सबै जीवजन्तुका लागि सीमसार क्षेत्रहरु अत्यन्तै उपयोगी मानिन्छन्। वातावरणीय प्रदूषण कम गर्नेदेखि लिएर लाखौं जन्तुलाई आश्रम दिने सीमसार क्षेत्रको मूल्य एक सय ४९ खर्ब डलर अनुमान गरिएको छ। सीमको पानीलाई खेतीमा प्रयोग गरेर उत्पादन बढाउन सकिन्छ। त्यस्तै सीममा उम्रिने वनस्पतिहरु पटेर, जलकुम्भी, पिरै भार आदिको महत्व त्यतिकै छ। एकसिडे गैँडा, अर्ना, बाघ र लगुनाका बच्चा हुर्कनलाई सीमक्षेत्र अनिवार्य चाहिन्छ। यिनका अतिरिक्त जरायो, डल्फिन, घडियाल, मगरगोही, अजिगंगरको बासस्थान नै सीमसार क्षेत्र हो। यी जनावर नेपालका संरक्षित जनवारको सूची भित्र पर्दछन्।

नेपालमा पाइने आठ सय ६२ प्रजातिका चरामध्ये एक सय ७२ प्रजातिले खानाका लागि सीमकै कीरा र दानामा भर पर्नुपर्दछ। ४४ प्रजातिको बसोबास पनि सीमसार क्षेत्रमै भएको पाइएको छ। यीमध्ये २९ प्रजाति अति नै संकटापन्न समूहमा पर्दछन्। नेपालका १४ प्रजातिका कछुवामा नौ प्रजाति सीमसारमै बस्छन्। त्यस्तै ६३ प्रजातिका सर्पहरुमध्ये ५० प्रजातिको जीवन सीमसँगै जोडिएको छ। अझ २० को चाहिँ बासस्थान, खाना खाने र बच्चा जन्माउने सबै काम सीममै पाइएको पाइएको छ।

एक सय ७५ मध्ये ३२ प्रजातिका स्तनधारी जनावरको जीवनयापन जलक्षेत्रमै हुन्छ। नेपालमा कूल एक सय ८५ मध्ये २८ प्रजातिका माछा ठूला नदी या तलाउमा नभएर सीमसार र थोरै पानी जमेका ठाउँमा बस्छन्। विश्व संरक्षण संघले संकटापन्न वर्गमा सूचीकृत गरेका ठूला जनावरको ६६ प्रतिशत र दुर्लभमा सूचीकृत गरेकाले ४७ प्रतिशत अनि लोप हुन लागेका जम्मा वनस्पतिको १२ प्रतिशत सीमसारमै छन्। एक हजार सात सय ३० खालका औषधीय गुण भएका वनस्पतिहरु सीममै उम्रिन्छन्।

सीमसारले पानीलाई माटोमा अड्याएर राख्ने भएकाले यसले धेरै प्राणी तथा वनस्पतिलाई बासस्थान उपलब्ध गराउनु स्वाभाविकै हो । सतही पानीलाई छानेर स्वच्छ भूमिगत पानी बनाउने भएकाले सीमलाई पृथ्वीको मृगौला पनि भनिन्छ । विश्वका अधिकांश मुलुकमा गरी चार हजार हाराहारीमा सीमक्षेत्र छन् । नेपालमा हजारौं सिमसार क्षेत्रहरु छन् । तीमध्ये दुई सय ४२ वटा सीमसार क्षेत्रको पहिचान खुलाई संरक्षण गरिँदै छ । जसमध्ये एक सय ६३ वटा तराईमा पर्दछन् । संसारको सबैभन्दा ठूलो सीमचार चाहिँ ओकाभाङ्गे डेल्टा सिस्टम (वोत्स्वाना) हो । यसको क्षेत्रफल ६८ लाख ६४ हजार हेक्टर छ ।

संसारका नौवटा अति महत्वका सीमसार सूचीमा नेपालको कोशीटप्पु पनि परेको छ । यहाँ विश्वमै दुर्लभ मानिएको अर्ना (जंगली भैंसी) एक सय पचासको संख्या र अन्य २० प्रजातिका स्तनधारी जन्तु पाइन्छन् । त्यस्तै यहाँ चार सय ८० प्रजातिका चरा, ८० प्रजातिका माछा रहेका छन् । एक सय ७५ वर्ग किलोमिटर क्षेत्रफल भएको कोशीटप्पुमा बसेनी जाडो छल्ल विभिन्न मुलुकबाट सयौंको संख्यामा चराहरु आउँछन् । यो सीमसारको कूल उत्पादकत्व ६६ करोड १० रुपैयाँ प्रतिवर्ष अनुमान गरिएको छ ।

सीमसारको संरक्षण गर्न १९७१ मा भएको रामसार सम्मेलनले 'फ्रेमवर्क' का रुपमा काम गर्दै विश्वभर रहेका सीमसारको पहिचान गरी तिनको जैविक, आर्थिक,साँस्कृतिक,पर्यटकीय, सामाजिक, धार्मिक र वैज्ञानिक महत्वलाई हेरेर सूचीकृत गर्ने गरेको छ । त्यसरी सूचीकृत भएका सीमलाई रामसार साइट भनिन्छ । विश्वका महत्वपूर्ण सिमसारलाई रामसार साइटको सूचीमा राखिएको छ । यस्तो सूचीमा हालसम्म एक सय ७० देशका दुई हजार तीन सय १४ वटा सिमसार परिसकेका छन् । बेलायतमा विश्वमा नै सबैभन्दा धेरै सिमसार १६९ वटा छन् भने रामसार सन्धीमा परेका अन्तर्राष्ट्रिय महत्वका सिमसार भारतमा भने २६ वटा छन् । तर विश्व रामसारको सूचीमा परेका त्यस्ता सिमसारको संख्या नेपालमा १० छ ।

नेपालमा कोशीटप्पु (सुनसरी), बीसहजारी ताल (चितवन), जगदीश पुरी (कपिलवस्तु), घोडाघोडी ताल (कैलाली), रारा ताल (मुगु), गोक्यो (सोलुखुम्बु), गोसाइकुण्ड (रसुवा) र फोक्सुण्डो ताल (बझाङ) माइपोखरी र पोखराका तालहरु रामसार साइट छन् । रामसार सम्मेलनले वर्गीकरण गरेका २७ प्रकारमध्ये नेपालका रामसार साइटले २० प्रकारको प्रतिनिधित्व गरेको छ । नेपालका २१ वटा आदिवासी जनजातिको जीवन यापनको स्रोत सीमसार नै भएको देखिएको छ ।

अध्याय छ

बेलवारी नगरपालिकाका सिमसार, जैविक विविधता, संस्कृति र संभाव्यता

मोरङको बेलवारी नगरपालिका भित्र दर्जनौं सिमसारहरू छन् । तिनमा मुख्य वेतना सिमसार मानिन्छ । बेलवारी बजारदेखि करिब १.५ किलोमिटर पूर्वमा पूर्वपश्चिम लोकमार्ग सँगै रहेको यस सिमसारलाई स्थानीय मानिसहरूले निकै महत्व दिने गरेका छन् । यो सिमसार केही रमणीय देखिए पनि यसको यथार्थ अवस्था केही संरक्षित छ भने केही स्वरूप विगारिएको पनि छ । सिमसारलाई प्रकृतिको खुल्ला पुस्तकालयका रूपमा विकास गरिनु पर्नेमा त्यसमा मानिसका गतिविधि ज्यादा हुने गरेका छन् । तर बेलवारी भित्रै अन्य स्थानमा दर्जनौं सिमसारहरू छन्, जसको राम्रोसँग अध्ययन पनि हुन सकेको छैन । वेतनाभन्दा ज्यादा ठूला, महत्वपूर्ण र सुन्दर सिमसार पनि यस नगरपालिकाभित्र प्रशस्तै छन् । पहिचान र संरक्षणको अभावमा यिनीहरूको चर्चा र महत्व खुल्न सकेको छैन । बेलवारी नगरपालिका भित्रका मुख्यमुख्य सिमसार र तिनीहरूका विशेषता निम्नअनुसार दिइएको छ ।

क) अमना सिमसार

१. अवस्थिति : अमना सिमसार बेलवारी चोकदेखि करिब १ किलोमिटर उत्तरमा चारकोशे भाडीमा पर्दछ । यो सिमसार बेलवारी नगरपालिका वडा नं. १ मा रहेको छ । अमना खोलाको पानी सिंचाईका लागि बाँध बाँधेर थुन्नाले यो सिमसार बनेको हो । यसको पूर्व र पश्चिम दुवैतिर मानिसको बस्ती रहेको छ । अमना सिमसारको दुवैतिर जम्मा ६८ घरपरिवारहरू छन् । ती परिवार ऐलानी जमिनमा बसेका छन् । अमना सिमसारको जमिन २९२.४ हेक्टरको अमना सिशौली सामुदायिक वनभित्र पर्दछ ।

यस सिमसार भेगमा राई, गुरुंग, धिमाल, थारु, तामांग, क्षेत्रीब्राह्मण र मगर आदि समुदायका मानिसहरूको बसोबास रहेको छ । यहाँ करिब ५० हेक्टरजति सिमसार र खुल्ला क्षेत्र रहेको छ । अमना छेउको बस्ती धेरैपछि मात्र बसेको हुनाले त्यसलाई अन्यत्र प्रतिस्थापन गरी यस सिमसारको संरक्षण र विकास गर्न सकिने देखिन्छ ।

२. संस्कृति : अमना सिमसार क्षेत्र छेउमा दुर्गा मन्दिर, शिवमन्दिर र गुरुंग तमू गुम्बा रहेका छन् । बेलवारी बजारमा नै रहेको दुर्गा मन्दिर यस भेगको निकै पुरानो मन्दिर मानिन्छ । यसैगरी यहाँका शिवालय र गुम्बा केही पछिमात्र बनेका हुन् । तर तिनीहरू धेरै अधिमात्र बनेका हुन् । अमना सिमसारको नामकरण जरुवा पानी उम्रिएको ठाउँ या सिमसार हुने गर्दछ । जरुवा पानीलाई अमना भनिने हुँदा यस्तो गरिएको हो । अमना सिमसारको छेउमा रहेका सुकुम्बारीलाई नगरपालिकाले कतै व्यवस्थापन गरी बसाई यसलाई पुनरव्यवस्थित गर्न आवश्यक छ । अमना भेगको गाईघाट बस्ती समावेशी छ । अमना खोलाको पानी सिंचाईका लागि थुनेर बाँध बनाउँदा अमना सिमसार बनेको हो । यस सिमसारको पानीको स्रोत भने नक्साल भन्ने स्थानमा रहेको छ । अमना खोलाको पानी भने लोहान्द्रा खोलामा मिसिने गर्दछ । अमना सिमसारमा देवीदेवताका थानहरू नरहे पनि त्यहाँ नागको

पूजाआजा गर्ने गरिन्छ । यहाँ सिमे र भूमेको पनि पूजाआजा हुने गरेको छ । यता मानव जीवनका प्राय सबै प्रकारका गतिविधि या संस्कृति यस सिमसारसँग सम्बन्धित रहेको पाइन्छ ।

३. मुख्य वनस्पतिहरु:

Mothe (*Cyperus* spp.) Pani ghans (*Arundinella benghalensis*), *Blyxa japonica*, *Enydra fluctuans*, Nil Jalkumbhi (*Monocharia hastata*) invaded by Pani Banda (Water cabbage) and Lahare Banmara (Bitter vine).

४. मुख्य प्राणीहरु:

स्तनधारी (Mammals)

Rhesus monkey (*Macaca mulatta*), Hanuman Langur (*Semnopithecus entellus*) Spotted Dear (*Axis axis*), Hispid Hare (*Caprolagus hispidus*), Porcupine (*Hystrix* sp.), Mongoose (*Herpestes* sp.), Leopard (*Panthera* sp.), Golden Jackle (*Canisaureus*), Lokharke (*Funambulus* sp.), Wild boar(*Sus scrofa*), Mouse (*Mus* spp.). The Elephant (*Elephas maximus*) also occuroccasionally.

चरा (Birds)

Large Cormorant(*Phalacrocorax carbo*), Little Cormorant (*Phalacrocorax niger*), Darter (*Anhinga rufa*), Lesser adjutant Stork (*Leptoptilos javanicus*), Open billed stork (*Anatomus oscitans*),Bronze Winged Jacana (*Metopidius indicus*), Green Sandpiper (*Tringa ocropus*), Red wattled lapwing (*Vanellus malabrica*), Cotton teal (*Nettapus coromandelianus*),Little egret(*Egretta garzetta*), Intermediate Egret(*Egretta intermedia*), Pond Heron(*Ardeola grayii*), White Breasted Waterhen (*Amourornis phoenicurus*), White Ibis (*Threskiornis melanocephala*) Black Ibis (*Pseudibis papillosa*), White brested Kingfisher(*Halcyon smyrnensis*),Eurasian kingfisher (*Alcedo atthis*),Large Coucal (*Centropus sinensis*), Red- Whiskered Bulbul (*pycnonotus jocosus*).

सरिसृप (Reptiles)

Indian flap-shelled turtle (*Lissemys punctata*), Indian peacock soft shelled turtle (*Aspideretes hurum*), Tortoise (*Indotestudo elongata*), Garden lizard (*Calotes versicololar*), Bengal Monitor Lizard (*Varanus bengalensis*), Yellow Monitor Lizard (*Varanus flavescens*), Common Indian skink (*Mabuya carinata*), Asiatic rock python, Indian Python(*Python molurus molurus*), Common Rat snake (*Ptyas mucosa mucosa*), Buff-striped Keelback(*Amphiesma stolatum*), Checkered Keelback (*Xenocrophis piscator*), Spectacled Cobra (*Naja naja*), Banded Krait (*Bungarus fasciatus*).

उभयचर (Amphibians)

Indian bull frog (*Hoplobatrachus tigerinus*), Jerdon's bull frog (*Hoplobatrachus crassus*), Skittering frog (*Euphlyctis cyanophlyctis*), Terai tree frog (*Polypedata testeniatus*), Terai cricket frog (*Limnonectes teraiensis*), Common Asian Toad (*Bufo melanostictus*) Marbled toad (*Bufo stomaticus*), Indian burrowing frog (*Sphaerothecabreviceps*) etc.

मछा (Fishes)

Singhi (*Heteropneustes fossilis*), Rohu (*Labeo rohita*), Mungri (*Clarias Batrachus*), Kabai (*Anabas testudineus*), Bhaura, Saur (*Channa marulius*), Garai (*Channa punctatus*), Hile (*Channa stewartii*) Andha bam (*Amphipnous cuchia*), Bhoti, Hile (*Chana gachuwa*), poti (*Puntius spp.*) Bulla (*Glosogobius giuris*) Tengra (*Mystus spp.*) Bohari (*Wallago attu*) Darai, (*Esomus dandricus*) Patharchatti, Rewa (*Chagunius chagunio*), Mada (*Amblypharyngdon mola*), Phokcha (*Tetraodon cutcutia*) Dhala, Dewan (*Nandus nandus*) etc.

आर्थ्रोपोड्स (Arthropods)

Prawn (*Macrobrachium spp.*), Mud crab (*Paratelphusa spinigera*), Common pond skatter (*Gerris sp.*), Water scorpion (*Ranatra sp.*), Dragon fly etc.

मलस्का (Molluscs-)

Pila globosa, *Bellamyia bengalensis*, *Thiara tuberculata*, *Brotia costula*, *Parreysia spp.*, *Lymnaea acuminata*, *Indoplanorbis exustus*, *Achatina sp.*, etc. These all are called Shankhe kira in Nepali and *Bellamyia bengalensis* is eaten by Jhangad, Bantar, Sardar, Malaha ethnic people. Among them *Bellamyia bengalensis* is also pest of seedlings of paddy, *Lymnaea acuminata* is intermediate host of Liverfluke and *Achatina* is a pest of crop and vegetables.

५. समस्या : वरिपरिबाट मानिसको थिचोमिचो भएको, बाहिरी मिचाहा वनस्पतिले सेप्टे लागेको, थ्रिगण समस्याले गर्दा पानीको सतह होचिँदै गएको, कृषि प्रयोजनका लागि वरिपरिबाट पेलिँदै गरिएको ।

अमना सिमसारको तस्वीर

६. संभावना र सुझाव: यस क्षेत्रलाई पिउने पानीको स्रोतको रूपमा विकास गर्न सकिन्छ। बेलका विरुवाहरु आसपासमा हुर्काएर बेलबारीको पहिचान स्थापित गर्न बेस हुन्छ। स्थानीयको सहभागिता यस्तै काममा लगाउनु उपयुक्त देखिन्छ। बेलबारीको अमना सिमसारको बस्तीलाई पुनरव्यवस्थित गर्न आवश्यक छ। यसलाई तुरन्त संरक्षण गर्ने, यसको विकासको योजना बनाउने तथा घेराबारा गर्ने कार्य आवश्यक देखिन्छ। सिँचाई, कृषि, अनुसन्धान र पर्यापर्यटनमा यसको संभावना देखिन्छ।

७. इन्जिनियरिङ : दक्षिणपटि हाल भएको वेयर बाँध अवैज्ञानिक भएकोले यसलाई रिवेयर गर्ने। उत्तर र पश्चिमतिर तारजाली लगाउने र जंगलतिरको भागमा जैविक इन्जिनियरिङ गर्ने।

ख) सिसौली सिमसार

१. अवस्थिति :

सिसौली सिमसार बेलबारी चोकदेखि करिब ६०० मिटर उत्तरमा चारकोशे भाडीमा पर्दछ। यो सिमसार बेलबारी नगरपालिका वडा नं. १ मा रहेको छ। सिसौली खोलाको पानी बाँध बाँधेर थुन्नाले यो सिमसार बनेको हो। बेतना सिमसारको पानी केही कम भएपछि त्यतातिर पानी लैजान सिसौली खोलामा बाँध बाँधनाले यो सिमसार बनेको हो। यसको उत्तरतिर मानिसको वस्ति बसेको छ। यसको दक्षिणतिर भने सामुदायिक वनको सालघारी छ। सिसौली एउटा ठूलो पोखरीका रूपमा रहेको देखिन्छ। यसको बीचबीचमा ढिस्काहरुमा बेतका भाडी पनि छन्। यसको किनारी भागमा भने तारजालीमा ढुंगा लगाएर तटबन्ध गरिएको देखिन्छ। सिसौली सिमसारको जमिन २९२.४ हेक्टरको अमना सिशौलि सामुदायिक वनभित्र पर्दछ। वि.सं. २०३२ सालतिर कीर्तिनिधि विष्टले पनि सिसौली भेगमा बाँध बाँध्ने प्रयास गरेको तर उनी यसमा सफल नभएको बताइन्छ। हाल सिसौली सिमसारमा माछा पालिएका छन्। यसरी हाल सिसौली सिमसार बेलबारी भेगको सवैभन्दा ठूलो र आकर्षक सिमसारका रूपमा

रहेको छ । सिसौली खोलाको पानी थुनेर बाँध बनाउँदा सिसौली सिमसार बनेको हो । यस सिमसारको पानीको स्रोत भने जंगलको बीचमा उम्रिएको जरुवा पानी नै हो । सिसौली खोलाको पानी भने लोहान्द्रा खोलामा मिसिने गर्दछ ।

२. संस्कृति :

यस सिमसार भेगमा राई, गुरुंग, धिमाल, थारु, तामांग, क्षेत्रीब्राह्मण र मगर आदि समुदायका मानिसहरूको बसोबास रहेको छ । यहाँ करिब ५० हेक्टरजति सिमसार र खुल्ला क्षेत्र रहेको छ । सिसौली सिमसार क्षेत्र केही प्राकृतिक स्वरूपको छ ।

सिसौली सिमसार क्षेत्र छेउमा दुर्गा मन्दिर, शिवमन्दिर र गुरुंग तमू गुम्बा रहेका छन् । बेलबारी बजारमा नै रहेको दुर्गा मन्दिर यस भेगको निकै पुरानो मन्दिर मानिन्छ । यसैगरी यहाँका शिवालय र गुम्बा केही पछिमात्र बनेका हुन् । तर तिनीहरू धेरै अधिमात्र बनेका हुन् । सिसौली सिमसारको नामकरण सिम या भाष जमिनबाट भएको मान्यता छ । सिम भएको जमिनका रूपमा यसलाई सिसौली सिमसार भनिएको हुन सक्तछ । सिसौली सिमसारको छेउमा महाराजको थान पनि छ । स्थानीय धिमाल समुदायले मान्ने यस थान क्षेत्रमा जेष्ठ ५ गते सिरुवा मेला लाग्दछ । यस मेलामा निकै टाढाटाढाका मानिसहरूको आवतजावत हुने गरेको छ ।

३. मुख्य वनस्पतिहरू:

Major wetland plants: Bet (*Calamus tenuis*), Mothe, Guch (*Cyperus corymbosus*), Caboma, Uneu (*Thelypteris dentatus*), Rato Kamal (*Nymphaea aristata*), Pater (*Typha domigensis*), Morange (*Lasia spinosa*), Dandi kath (*Pandanus nepalensis*), Jungali Dhan (*Leersia hexandra*).

४. मुख्य प्राणीहरू :

Mammals-

Rhesus monkey (*Macacamulatta*), Hanuman Langur (*Semnopithecus entellus*) Spotted Dear (*Axis axis*), Hispid Hare (*Caprolagus hispidus*), Porcupine (*Hystrix* sp.), Mongoose (*Herpestes* sp.), Leopard (*Panthera* sp.), Golden Jackle (*Canisaureus*), Lokharke (*Funambulus* sp.), Wild boar(*Sus scrofa*), Mouse (*Mus* spp.). The Elephant (*Elephas maximus*) also occuroccasionally.

Birds-

Large Cormorant(*Phalacrocorax carbo*), Little Cormorant (*Phalacrocorax niger*), Darter (*Anhinga rufa*), Lesser adjutant Stork (*Leptoptilos javanicus*), Open billed stork (*Anatomus oscitans*),Bronze Winged Jacana (*Metopidius indicus*), Green Sandpiper (*Tringa ocropus*), Red wattled lapwing (*Vanellus malabrica*), Cotton teal (*Nettapus coromandelianus*),Little egret(*Egretta garzetta*), Intermediate Egret(*Egretta intermedia*), Pond Heron(*Ardeola grayii*), White Breasted Waterhen (*Amourornis phoenicurus*), White Ibis (*Threskiornis melanocephala*) Black Ibis (*Pseudibis papillosa*), White breasted Kingfisher(*Halcyon smyrnensis*),Eurasian

kingfisher (*Alcedo atthis*), Large Coucal (*Centropus sinensis*), Red- Whiskered Bulbul (*Pycnonotus jocosus*).

Reptiles-

Indian flap-shelled turtle (*Lissemys punctata*), Indian peacock soft shelled turtle (*Aspideretes hurum*), Tortoise (*Indotestudo elongata*), Garden lizard (*Calotes versicolour*), Bengal Monitor Lizard (*Varanus bengalensis*), Yellow Monitor Lizard (*Varanus flavescens*), Common Indian skink (*Mabuya carinata*), Asiatic rock python, Indian Python (*Python molurus molurus*), Common Rat snake (*Ptyas mucosa mucosa*), Buff-striped Keelback (*Amphiesma stolatum*), Checkered Keelback (*Xenocrophis piscator*), Spectacled Cobra (*Naja naja*), Banded Krait (*Bungarus fasciatus*).

Amphibians-

Indian bull frog (*Hoplobatrachus tigerinus*), Jerdon's bull frog (*Hoplobatrachus crassus*), Skittering frog (*Euphlyctis cyanophlyctis*), Terai tree frog (*Polypedata taeniatus*), Terai cricket frog (*Limnonectes teraiensis*), Common Asian Toad (*Bufo melanostictus*) Marbled toad (*Bufo stomaticus*), Indian burrowing frog (*Sphaerothecabreviceps*) etc.

Fishes-

Singhi (*Heteropneustes fossilis*), Rohu (*Labeo rohita*), Mungri (*Clarias Batrachus*), Kabai (*Anabas testudineus*), Bhaura, Saur (*Channa marulius*), Garai (*Channa punctatus*), Hile (*Channa stewartii*) Andha bam (*Amphipnous cuchia*), Bhoti, Hile (*Chana gachuwa*), poti (*Puntius spp.*) Bulla (*Glosogobius giuris*) Tengra (*Mystus spp.*) Bohari (*Wallago attu*) Darai, (*Esomus dandricus*) Patharchatti, Rewa (*Chagunius chagunio*), Mada (*Amblypharyngdon mola*), Phokcha (*Tetraodon cutcutia*) Dhala, Dewan (*Nandus nandus*) etc.

Arthropods-

Prawn (*Macrobrachium spp.*), Mud crab (*Paratelphusa spinigera*), Common pond skatter (*Gerris sp.*), Water scorpion (*Ranatra sp.*), Dragon fly etc.

Molluscs-

Pila globosa, *Bellamyia bengalensis*, *Thiara tuberculata*, *Brotia costula*, *Parreysia spp.*, *Lymnaea acuminata*, *Indoplanorbis exustus*, *Achatina sp.* etc. These all are called Shankhe kira in Nepali and *Bellamyia bengalensis* is eaten by Jhangad, Bantar, Sardar, Malaha ethnic people. Among them *Bellamyia bengalensis* is also pest of seedlings of paddy, *Lymnaea acuminata* is intermediate host of Liverfluke and *Achatina* is a pest of crop and vegetables.

Sisouli wetland-

The Sisouli wetland has natural perennial water source and has large water body (oxbow lake) which have forest area in the northern and eastern sides. So, it is rich in faunal diversity.

Mammals-

Rhesus monkey (*Macacamulatta*), Hanuman Langur (*Semnopithecus entellus*), Spotted deer (*Axis axis*), Hispid Hare (*Caprolagus hispidus*), Porcupine (*Hystrix* sp.), Mongoose (*Herpestes* sp.), Leopard (*Panthera* sp.), Golden Jackle (*Canisaureus*), Lokharke (*Funambulus* sp.), Wild boar(*Sus scrofa*), Mouse (*Mus* spp.). The Asiatic Elephant (*Elephas maximus*) also occur occasionally.

Birds-

Large Cormorant(*Phalacrocoracorax carbo*), Little Cormorant (*Phalacrocorax niger*), Darter (*Anhinga rufa*), Lesser adjutant Stork (*Leptoptilos javanicus*), Open billed stork (*Anatomus oscitans*),Bronze Winged Jacana (*Metopidius indicus*), Green Sandpiper (*Tringa ocropus*), Red wattled lapwing (*Vanellus malabrica*), Cotton teal (*Nettapus coromandelianus*),Little egret(*Egretta garzetta*), Intermediate Egret(*Egretta intermedia*), Pond Heron(*Ardeola grayii*),White Breasted Waterhen (*Amourornis phoenicurus*), White Ibis (*Threskiornis melanocephala*) Black Ibis (*Pseudibis papillosa*), White brested Kingfisher(*Halcyon smyrnensis*),Eurasian kingfisher (*Alcedo atthis*), Red- Whiskered Bulbul (*pycnonotus jocosus*)Large Coucal (*Centropus sinensis*).

Reptiles-

Indian flap-shelled turtle (*Lissemys punctata*), Indian peacock soft shelled turtle (*Aspideretes hurum*), Tortoise (*Indotestudo elongata*), Garden lizard (*Calotes versicololar*), Bengal Monitor Lizard (*Varanus bengalensis*), Yellow Monitor Lizard (*Varanus flavescens*), Common Skink (*Mabuya carinata*), Indian Rock Python(*Python molurus*), Common Rat snake (*Ptyas mucosa mucosa*), Buff-striped Keelback(*Amphiesma stolata*), Checkered Keelback (*Xenochrophis piscator*), Spectacled Cobra (*Naja naja*), Banded Krait (*Bungarus fasciatus*),St.John's keelback water snake(*Xenochrophis sanctijohannis*).

Amphibians-

Indian bull frog (*Hoplobatrachus tigerinus*), Jerdon's bull frog (*Hoplobatrachus crassus*), Skittering frog(*Euphlyctis cyanophlyctis*),Terai tree frog(*Polypedatestaeniatus*), Terai cricket frog (*Limnonectes teraiensis*), Common Asian Toad (*Bufo melanostictus*), Marbled toad (*Bufo stomaticus*), Indian burrowing frog (*Sphaerothecabreviceps*) etc.

Fishes-

Singhi (*Heteropneustes fossilis*), Rohu (*Labeo rohita*), Mungri (*Clarias Batrachus*), Kabai (*Anabas testudineus*), Bhaura, Saur (*Channa marulius*), Garai (*Channa punctatus*), Hile (*Channa stewartii*) Andha bam (*Amphipnous cuchia*), Bhoti, Hile (*Chana gachuwa*), poti (*Puntius spp.*) Bulla (*Glosogobius giuris*), Tengra (*Mystus spp.*), Bohari (*Wallago attu*) Darai, Dhedawa (*Esomus dandricus*), Patharchatti, Rewa, Chaguni (*Chagunius chagunio*), Mada (*Amblypharyngdon mola*), Phokcha (*Tetraodon cutcutia*), Dhala, Dewan, Dhoke (*Nandus nandus*) etc.

Arthropods-

Prawn (*Macrobrachium spp.*), Mud crab (*Paratelphusa spinigera*), Common pond skatter (*Gerris sp.*), Water scorpion (*Ranatra sp.*), Dragon fly etc.

Molluscs-

Pila globosa, *Bellamya bengalensis*, *Thiara tuberculata*, *Brotia costula*, *Parreysia spp.*, *Lymnaea acuminata*, *Indoplanorbis exustus*, *Achatina sp.*, etc.

५. समस्या : यो सिमसारलाई कृषि र वसोबास प्रयोजनका लागि मिचिएको पाइन्छ, दक्षिणी क्षेत्रबाट । मिचाहा प्रवृत्तिका जलीय र स्थलीय भारहरूले यसलाई आक्रमण गरिरहेको छ । पौडी खेलिने गतिविधिले गर्दा जलचरहरूमा असर पुग्ने देखिएको छ ।

सिसौली सिमसारको तस्वीर

६. संभावना र सुभाव : प्राकृतिक दृष्यावलोकनका लागि यो पोखरी उपयुक्त छ । अध्ययन, अवलोकन र अनुसन्धानका लागि अति उत्तम देखियो । चरा हेर्ने, बेतको विशेष सुरक्षण तथा सिमसारीय जैविक विविधताको खोज अनुसन्धान केन्द्रको रूपमा विकास गर्न सकिने छ । चराचुरुङ्गीको बासस्थानको रूपमा, माछा मार्ने खेल (फिसिङ) मा प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

७. इन्जिनियरिङ : पश्चिम र दक्षिणतिरको बाँध अग्लो र बलियो बनाउने र पानीको संरक्षण गर्ने । जंगलतिरको भागमा पनि केही सरसफाई आवश्यक छ, र पानी यदि पोखिने गौँडाहरु भएमा जैविक विधिबाट छेक्ने ।

ग) भलभली बाँध

१. अवस्थिति:

भलभलीबाँध बेलबारी नगरपालिका वडा नं. १० मा पर्दछ । पूर्वपश्चिम लोकमार्गको भाउन्नेबाट यो स्थान करिब २ किलोमिटर दक्षिणमा भलभली टोलमा पर्दछ । यसको बाँध क्षेत्र करिब १० देखि १२ बिगाहामा फैलिएको छ । (पहिला ३५ बिगाहसम्म भएको हाल ५ बिगाह मात्रै रहेको भन्ने स्थानीयको भनाइ)। भलभली एउटा गहिरो डोब हो, जहाँबाट अधि चिसांग खोला कुद्ने गर्दथ्यो भन्ने विश्वास रहिआएको छ । पछि चिसांग पूर्वतिर सरेकाले खोलाको डोब सिमसार र धावीका रूपमा रहेको हो । यसै ठाउँमा बाँध बाँधेर खेतिपातीका लागि पानी अन्यत्र लैजान लागेपछि यो सिमसारको ख्याति बढेको हो । यस सिमसारको पानी कन्चन तथा संग्लो छ । पानीभित्र भएका सवै कुरा बाहिरबाटै देखिने हुनाले यसलाई भलभली सिमसार या भलभली बाँध भनिएको हो ।

२. संस्कृति :

भलभलीबाँध आदिवासी धिमाल लोकसंस्कृतिसँग प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित छ । यस बाँध वरपरका क्षेत्रमा धिमालहरुको बसोबास ज्यादा छ । तिनीहरु यस बाँध क्षेत्रमा नाग पन्चमीका अवसरमा नागलाई पूजाआजा गर्ने गर्दछन् । यस छेउछाउमा थान बनाएर सामुहिक रूपमा प्रतिवर्ष संसारी पूजा गर्ने चलन पनि छ । यस बाँधको केही दक्षिणतिर रहेको पाथीभराको पूजाआजा हुने गरेको छ । भलभली बाँधको केही दक्षिणतिर भूलभुलेमा भने मकरसंक्रान्तिका दिन मकर स्नान गरिन्छ । भूल्काभूल्काका रूपमा पानी उम्रने स्थानमा मानिसहरु धूपबत्तीले पूजाआजा पनि गर्दछन् । यहाँ विशेषगरी सिमेभूमेको पूजाआजा हुन्छ । यो सिमसार स्थानीय मानिसको संस्कृति र जीविकासँग पनि सम्बन्धित छ ।

३. मुख्य वनस्पतिहरु:

Major wetland plants: Pani ghans (*Sacciolepis* sp.) Hile Jhaar (*Ottelia* sp.), Ilame (*Ageratum conyzoides*), Machha Bish (*Polygonum lapathifolium*) invaded by Jalakumbhi (water hyacinth), Lahare Banmara (Bitter vine)

४. मुख्य प्रणीहरु :

Mammals-

Hispid Hare (*Caprolagus hispidus*), Mongoose (*Herpestes* sp.), Lokharke (*Funambulus* sp.), Mouse (*Mus* spp.).

Birds-

Lesser adjutant Stork (*Leptoptilos javanicus*), Bronze Winged Jacana (*Metopidius indicus*), Little egret (*Egretta garzetta*), Intermediate Egret (*Egretta intermedia*), Pond Heron (*Ardeola grayii*), White Breasted Waterhen (*Amourornis phoenicurus*), White breasted Kingfisher (*Halcyon smyrnensis*), Eurasian kingfisher (*Alcedo atthis*), Red- Whiskered Bulbul (*pycnonotus jocosus*), Large Coucal (*Centropus sinensis*), Rose-ringed Parakeet (*Psittacula krameri*).

Reptiles-

Indian flap-shelled turtle (*Lissemys punctate*), Tortoise (*Indotestudo elongata*), Garden lizard (*Calotes versicolor*), Bengal Monitor Lizard (*Varanus bengalensis*), Common Skink (*Mabuya carinata*), Indian Rock Python (*Python molurus molurus*), Common Rat snake (*Ptyas mucosa mucosa*), Buff-striped Keelback (*Amphiesma stolata*), Checkered Keelback (*Xenochrophis piscator*), Spectacled Cobra (*Naja naja*), Banded Krait (*Bungarus fasciatus*).

Amphibians-

Indian bull frog (*Hoplobatrachus tigerinus*), Jerdon's bull frog (*Hoplobatrachus crassus*), Skittering frog (*Euphlyctis cyanophlyctis*), Terai tree frog (*Polypedata testae niatus*), Terai cricket frog (*Limnonectes teraiensis*), Common Asian Toad (*Bufo melanostictus*), Marbled toad (*Bufo stomaticus*), Indian burrowing frog (*Sphaerothecabreviceps*), etc.

Fishes-

Singhi (*Heteropneustes fossilis*), Rohu (*Labeo rohita*), Mungri (*Clarias Batrachus*), Kabai (*Anabas testudineus*), Bhaura, Saura (*Channa marulius*), Garai (*Channa punctatus*), Hile (*Channa stewartii*) Andha bam (*Amphipnous cuchia*), poti (*Puntius* spp.) Tengra (*Mystus* spp.) Darai, (*Esomus dandricus*), Dhala, Dewan (*Nandus nandus*) etc.

Arthropods-

Prawn (*Macrobrachium* spp.), Mud crab (*Paratelphusa spinigera*), Common pond skatter (*Gerris* sp.), Water scorpion (*Ranatra* sp.), Dragon fly etc.

Molluscs-

Pila globosa, *Bellamyia bengalensis*, *Thiara tuberculata*, *Brotia costula*, *Parreysia* spp., *Lymnaea acuminata*, *Indoplanorbis exustus*, *Achatina* sp.

५. समस्या: यहाँ कृषि र बसोबासले वरिपरिबाट अतिक्रमण गरेको छ । थिग्रण प्रक्रियाले पोखरी पुरिँदै गएको छ । इयुट्रोफिकेशन (भारजन्य वनस्पतिको औधि वृद्धि) र पानीको तह कम हुँदै गएको र भवहरुसमेत गायब हुने संभावना देखिएको छ ।

भलभली सिमसारको तस्वीर

६. संभावना र सुझाव : बाहिरी र आन्तरिक पर्यटन केन्द्रको रूपमा विकास गर्न सकिन्छ । यसलाई एउटा पुनर्ताजकी तथा दिमाग शान्त र सिर्जनात्मक बनाउने स्थलको रूपमा विकास गर्न सकिन्छ । होम स्टेको लागि उपयुक्त छ । सेमिनार हलहरु बनाउने, बोटिङ, माछा मार्ने खेल खेलाउने र पौडी पोखरीको रूपमा विकास गर्न सकिने संभावना छ । स्थानीयहरुको सहभागितामा धिमाल सँस्कृतिलाई पर्यटक आकर्षणको केन्द्र बनाउन उपयुक्त छ ।

भलभली बाँधको अतिक्रमणबाट जोगाउने कार्य गर्न आवश्यक छ । यसका साथमा यसको सिमांकन स्पष्ट पार्ने र यसको संरक्षण गर्ने कार्य पनि त्यत्तिकै आवश्यक छ । यसको विकास सँगै रहेका हाँडीदह र भुलभुलेसँग समन्वय गरेर गर्न आवश्यक छ । यस स्थानमा सिमसारलाई पुनरव्यवस्थित गरी पर्यटकलाई लोभ्याउने प्रकारका कार्यहरु गर्न आवश्यक छ ।

७. इन्जिनियरिङ : दक्षिणमा बलियो माटो र ढुंगाको बाँध बनाउने । पानीलाई जमाउने र जगाउने विरुवा लगाउने ।

घ) हाँडीदह

हाँडीदह भलभलीको केही दक्षिणतिर पर्दछ । वास्तवमा हाँडीदह पनि भलभलीकै एउटा भाग हो । यो एउटा खोल्सा र सिमसारका रुपमा रहेको देखिन्छ । तर हाँडीदहमा भने भलभलीको भन्दा ज्यादा पानी छ । यसको पश्चिमतिर भने भूलभूले पर्दछ । वास्तवमा भलभली, हाँडीदह र भुलभुले एउटै सिमसारका अलगअलग भागहरु हुन् ।

हाँडी दहको तस्वीर

यस स्थानसँग पनि स्थानीय धिमालहरुको जीविका र संस्कृति प्रत्यक्ष रुपमा जोडिएको छ । हाँडीदहको सिमांकन गर्ने र यहाँको सिमसारको सुरक्षा गरी यसलाई पर्यटन विकासका लागि सदुपयोग गर्न सकिन्छ ।

ङ) भूलभूले

मोरङको बेलवारी नगरपालिका वडा नं. १० भलभली बाँधको केही दक्षिण पश्चिममा भूलभूले पर्दछ । यस स्थानबाट नियमित रुपमा पानीका भूल्का निश्किएर जमिन मुनिबाट पानी उम्रने हुनाले यसलाई भुलभूले भनिएको हो । यो भलभली सिमसारकै एउटै भाग हो । यस सिमसारमा प्रत्यक्ष रुपमा स्थानीय धिमालहरुको संस्कृति जोडिएको पाइन्छ । यहाँ आसपासका मात्र नभएर केही टाढादेखिका मानिसहरु पनि मकर स्नानका लागि आउने गरेका छन् । यसका साथमा यस स्थानमा स्थानीय धिमालहरुले विभिन्न अवसरमा सिमेभूमेको पूजाआजा गर्ने गरेका छन् । उनीहरुको जिविका पनि यस सिमसारसँग जोडिएको पाइन्छ । भूलभूले सिमसार पनि भाउन्नेदेखि करिब २ किलोमिटर दक्षिणमा भलभलीबाँध सँगै रहेको छ ।

यहाँको संस्कृति वनस्पति, प्राणी, आर्थिको स्रोत विकासको माध्यम तथा समस्या अनि संभावना सबै हाँडी दह तथा भलभली सिमसारसँग गाँसिएको छ ।

संभावना र सुझाव : हाँडीदह, भूलभूले र झलझलीलाई एउटै सिमसारका रूपमा पनि लिने गरिन्छ । तत्काल यसको सुरक्षा र संरक्षण गर्न आवश्यक छ ।

इन्जिनियरिङ : भूलभूलेको तलपटि बाँध बनाउने र पानी जमाउने । बाँध वातावरणमैत्री र पानी खोल्न र बन्द गर्न सक्ने किसिमको हुनुपर्ने ।

च) महाराजथान भव

१. अवस्थिति:

महाराजथान भव बेलबारी नगरपालिकाको भाउन्नेदेखि करिब ४.५ किलोमिटर दक्षिणतिर वडा नं. १० मा महाराजथानको छेउमा पर्दछ । यो भवको क्षेत्रफल करिब २ बिगाहा १० कठ्ठा छ । यस सिमसारका प्राय सबै स्थानबाट पानी उम्रिएर बग्ने गरेको छ । सिमसारमा गुद्री बुन्ने पटेरको झाडी छ ।

२. साँस्कृति :

यहाँको महाराजको नाम श्री राजभण्डार महाराज मन्दिर हो । यहाँ प्रत्येक साल असार १ गते मेला लाग्दछ । यस भेगमा पनि धिमालहरुको बसोबास ज्यादा मात्रामा रहेको छ । तसर्थ यहाँ पूजिने महाराज पनि धिमालहरुबाट संरक्षित छन् । यहाँका महाराजलाई मेला बाहेकका अवसरमा पनि भाकल गरी पशुबलि दिने चलन छ । यसरी यो भव साँस्कृतिक दृष्टिले समेत महत्वपूर्ण छ । महाराजथान भवबाट निरन्तर रूपमा पानी निस्किएर बगिरहेको छ ।

३. मुख्य वनस्पति:

Major wetland plants: Pater (*Typha domigensis*), Uneu (*Thelypteris dentatus*) invaded by Lahare banmara (Bitter vine) and Jalkumbhi (water hyacinth)

४. मुख्य प्राणीहरु:

Mammals-

Mongoose (*Herpestes* sp.), Lokharke (*Funambulus* sp.), Mouse (*Mus* spp.).

Birds-

Lesser adjutant Stork (*Leptoptilos javanicus*), Little egret(*Egretta garzetta*), Intermediate Egret(*Egretta intermedia*) White Breasted Waterhen (*Amourornis phoenicurus*), White breasted Kingfisher(*Halcyon smyrnensis*), Large Coucal (*Centropus sinensis*), Red- Whiskered Bulbul (*pycnonotus jocosus*), Rose-ringed Parakeet (*Psittacula krameri*).

Reptiles-

Indian flap-shelled turtle (*Lissemys punctata*), Tortoise (*Indotestudo elongata*), Garden lizard (*Calotes versicolor*), Common Skink (*Mabuya carinata*), Common Rat snake (*Ptyas mucosa mucosa*), Buff-striped Keelback(*Amphiesma stolata*), Checkered Keelback (*Xenochrophis piscator*), Spectacled Cobra (*Naja naja*).

Amphibians-

Indian bull frog (*Hoplobatrachus tigerinus*), Skittering frog (*Euphlyctis cyanophlyctis*), Terai tree frog (*Polypedataeniatus*), Terai cricket frog (*Limnonectes teraiensis*), Common Asian Toad (*Bufo melanostictus*) Marbled toad (*Bufo stomaticus*), Indian burrowing frog (*Sphaerothecabreviceps*), etc.

Fishes-

Singhi (*Heteropneustes fossilis*), Rohu (*Labeo rohita*), Mungri (*Clarias Batrachus*), Kabai (*Anabas testudineus*), Hile (*Channa stewartii*) poti (*Puntius spp.*) Tengra (*Mystus spp.*)

Arthropods-

Prawn (*Macrobrachium spp.*) Mud crab (*Paratelphusa spinigera*), Common pond skatter (*Gerris sp.*), Water scorpion (*Ranatra sp.*), Dragon fly etc.

Molluscs-

Pila globosa, *Bellamya bengalensis*, *Thiara tuberculata*, *Brotia costula*, *Parreysia spp.*, *Lymnaea acuminata*, *Indoplanorbis exustus*, *Achatina sp.* etc.

५. समस्याहरु : समस्या: यहाँ कृषि र बसोबासले वरिपरिबाट अतिक्रमण गरेको छ । थिग्रण प्रक्रियाले पोखरी पुरिंदै गएको छ । इयुट्रोफिकेशन (भारजन्य वनस्पतिको औधि वृद्धि) र पानीको तह कम हुँदै गएको र भवहरुसमेत गायब हुने संभावना देखिएको छ ।

महाराजथान भवको तस्वीर

महाराजथान भवको तस्वीर

६. संभावना र सुझाव

महाराजथान भवलाई संरक्षण गर्ने तथा यस छेउको सिमसारलाई विकास गर्ने कार्य आवश्यक छ । यस सिमसारबाट नियमित रूपमा पानी बगेर आउने हुनाले यसको संरक्षण तथा योजना अनुसारको विकास गर्न पनि त्यत्तिकै आवश्यक छ । यसलाई धिमाल साँस्कृतिक केन्द्रको रूपमा विकास गर्न सकिन्छ । स्थानीय सीमान्तकृत समुदायलाई यहाँको सिमसारजन्य उत्पादनबाट आमदानी गर्न प्रेरित गर्न सकिन्छ । सिमसारको सरसफाइ गर्न आवश्यक छ । मस्त्य तथा आर्थिक एवम् पर्यटकीय लाभ दिने जलचरको संरक्षण पनि यसको संभावना हो ।

७. इन्जिनियरिङ: पहिला त सिमसारलाई सफा गर्ने । सकेसम्म मेसिनको प्रयोग नगरी जनशक्तिबाट गरेको राम्रो । वरिपरि बाट माटोको बाँध दिएर पानी जमाउने । यसको बहुउपयोग हुनसक्छ ।

छ) जाल्पादेवी भव

१. अवस्थिति :

जाल्पादेवी भव बेलवारी नगरपालिकाको भाउन्नेदेखि करिब २ किलोमिटर दक्षिणमा भाउन्ने रंगेली मार्गको केही पश्चिमतिर पर्दछ । यसलाई देवीथान भव पनि भनिन्छ । धिमालहरुको गाउँको बीचमा रहेको यो भवलाई थुनेर सिंचाईका लागि पानी लगाएको छ । यो भव पनि बेलवारी नगरपालिका वडा नं. १० मा पर्दछ । करिब १.५ विगाहा क्षेत्रफलमा फैलिएको छ ।

२. संस्कृति : यस स्थानमा रहेको देवी स्थानमा मानिसहरुको धार्मिक आस्था छ । स्थानीय र धिमाल जातिका मानिसहरु यहाँ पूजाआजा गर्दछन् ।

३. मुख्य वनस्पतिहरु :

Major wetland plants: Sungur Chara Ghans (*Enydra fluctuans*), Pani Dhaniya (*sessilis* sp.) Dandi kath (*Pandanus nepalensis*) invaded by by Lahare banmara (Bitter vine) and Jalkumbhi (water hyacinth) amarlata (*Cuscuta*- a parasitic plant).

४. मुख्य प्राणीहरु :

Mammals-

Porcupine (*Hystrix* sp) Jackle (*Canis* sp.), Five sriped palm Squirrel- Lokharke (*Funambulus* sp.), Wild boar(*Sus scrofa*), Mouse (*Mus* p)., Irrawaddy squirrel (*Callosciurus pygerythrus*)

Birds-

Large Cormorant(*Phalacrocorax carbo*), Little Cormorant (*Phalacrocorax niger*), Darter (*Anhinga rufa*), Common sandpiper (*Tringahypoleucos*), Red- Whiskered Bulbul (*pyncnotusjocosus*), Lesser adjutant Stork (*Leptoptilos javanicus*), Open billed stork (*Anatomus oscitans*), Bronze Winged Jacana (*Metopidius indicus*), Green Sandpiper (*Tringa acropus*), Red wattled lapwing (*vanellus malabrica*), Cotton teal (*Nettapus coromandelianus*), Little egret (*Egretta garzetta*), Pond Heron (*Ardeola grayii*), White Breasted Waterhen (*Amourornis phoenicurus*), Black Ibis (*Pseudibis papillosa*), White breasted Kingfisher (*Halcyon smyrnensis*), Large Coucal (*Centropus sinensis*), Eurasian kingfisher (*Alcedo atthis*), Dusky Leaf Warbler (*Phylloscopus fuscatus*), Pied wagtail black- backed form (*Motacilla alba*).

Reptiles-

Indian flap-shelled turtle (*Lissemys punctate*), Indian peacock soft shelled turtle (*Aspideretes hurum*), Tortoise (*Indotestudo elongata*), Garden lizard (*Calotes versicolor*), Common Indian Skink (*Mabuyacarinata*), Water snake (*Xenotropis piscator*), Yellow monitor lizard (*Varanus flavescens*), Asiatic rock python (*Python moulus*) Banded Krait (*Bangarus fasciatus*), Spectacled kobra (*Naja kaouthia*) Lizards, Checkered keekback – Dhodiya (*Xenochrophis piscator*) Dhaman- Indian ratsnake (*Ptyas mucosa*) Buff Striped Keelback- harhara (*Amphiesma stolatum*) etc.

Amphibians-

Indian bull frog (*Hoplobatrachus tigerinus*), Skittering frog (*Euphlyctis cyanophlyctis*), Terai tree frog (*Polypedates taeniatus*), Common Asian Toad (*Bufo melanostictus*) etc.

Fishes-

Singhi(*Heteropneustes fossilis*), Rohu (*Labeo rohita*), Mungri(*Clarias Batrachus*), Kabai (*Anabas testudineus*), Saul *Channamarulius*), Andha bam(*Amphipnouscuchia*), Hile (*Chanagachuwa*), Kathgainchi (*Mastacembelus pancalus*), Pothi (*Puntius sopher*), Bulla (*Glosogobius giuris*) etc.

Arthropods-

Prawn (*Macrobrachium spp.*), Mud crab(*Paratelphusa spinigera*), Common pond skatter (*Gerris lacustris*), Water scorpion (*Ranatra sp.*), Dragon fly, Butterfly (Indian cabbage white ,Red heden, Orange Staff sergeant, Common Indian Crow)

Molluscs-

Pila globosa, *Lamellidens marginalis*, *Bellamyia bengalensis*, *Thiara tuberculata*, *Brotia costula*, *Parreysia sp.*, African Joint Snail(*Acatina fullica*)etc. These all are called Shankhekira in Nepali and eaten by Jhangad, Bantar, Sardar, Malaha ethnic people.

५. समस्या : उत्तर,पूर्व र पश्चिमतिरबाट अतिक्रमण भएको छ । स्थानीय वस्तीबाट घरेलु फोहोरमैला गरिने समस्या छ । जलकुम्भीजस्ता भारले ढाकेको छ । सिल्टेशन (धिग्रण) समस्याले सताएको पाइयो ।

जालपादेवी सिमसारको तस्वीर

६. संभावना र सुझाव : यस भवलाई अतिक्रमण हुनबाट जोगाएर सिमसारलाई संरक्षण गर्न आवश्यक छ । यस सिमसारमा पनि धिमालहरुको सांस्कृतिक सम्बन्ध प्रत्यक्ष रुपमा हुने गरेको छ । यसको सिमांकन गर्ने काम गर्न आवश्यक छ । यहाँ माछा पालनको संभावना पनि छ । स्थानीय बस्तीलाई स्थानान्तरण गरेर यसको संरक्षण गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसपछि यसको विकास योजनाबद्ध ढंगमा गरिनु पर्दछ । जलचरको संरक्षण एवम् पालन गरेर आर्थिक लाभ उठाउनतर्फ लाग्न सकिन्छ ।

७. इन्जिनियरिङ : यसको बाँधलाई अग्लो बनाउनुपर्छ । बस्ती हटाएर पश्चिम र पूर्वमा पनि माटो बाँध दिनुपर्छ । तसर्थ यहाँको बस्तीलाई स्थानान्तरण गरिनुपर्छ । थिग्रिएका वस्तु खनेर भिक्ने वा डाउनस्ट्रिममा खसालिदिने ।

ज) कुइरीखोला सिमसार

१. अवस्थिति :

कुइरीखोला सिमसार बेलबारी नगरपालिकाको भाउन्नेदेखि करिब १.५ किलोमिटर दक्षिणतिर मूल मार्गको पश्चिमतर्फ बेलबारी १० मा पर्दछ । यो सिमसार करिब ५ बिगाहा क्षेत्रफलमा फैलिएको देखिन्छ । यहाँ सिमसारबाट नियमित रुपमा पानी उम्रिएर बगेको छ । यहाँ कुइरीखोलामा बाँध बाँधेर यस सिमसारको पानी सिंचाईका लागि पनि प्रयोग गरिएको छ ।

२. संस्कृति :

कुइरी खोला सिमसारसँग भने राई, क्षेत्री र ब्राह्मण लगायतका विभिन्न पहाडे मूलका मानिसहरुको संस्कृति जोडिएको छ । यहाँ जल देवता, नाग देवता आदिको पूजाआजा गर्नुका साथै यसलाई पानीका मुख्य श्रोतका रुपमा लिने गरिएको छ । जललाई पवित्र मान्ने र यसमा फोहर गर्न नहुने मान्यतामा यस सिमसारको पानी सफा रहेको छ ।

३. मुख्य वनस्पति :

Sungur Chara Ghans (*Enydra fluctuans*), Pani Dhaniya (*sesselis sp.*) Dandi kath (*Pandanus nepalensis*) invaded by by Lahare banmara (Bitter vine) and Jalkumbhi (water hyacinth) amarlata (*Cuscuta*- a parasitic plant). some more algae and aquatic plants .

४. मुख्य प्राणी :

Mammals-

Mongoose (*Herpestes sp.*), Lokharke (*Funambulus sp.*), Mouse (*Mus spp.*).

Birds-

Large Cormorant(*Phalacrocorax carbo*), Little Cormorant (*Phalacrocorax niger*), Darter (*Anhinga rufa*), Lesser adjutant Stork (*Leptoptilos javanicus*), Red wattled lapwing (*Vanellus malabrica*), Little egret(*Egretta garzetta*), Intermediate Egret(*Egretta intermedia*), Pond Heron(*Ardeola grayii*), White Breasted Waterhen (*Amourornis phoenicurus*), White breasted Kingfisher(*Halcyon smyrnensis*), Eurasian kingfisher (*Alcedo atthis*). Red- Whiskered Bulbul (*pycnonotus jocosus*), Large Coucal (*Centropus sinensis*).

Reptiles-

Indian flap-shelled turtle (*Lissemys punctata*), Tortoise (*Indotestudo elongata*), Garden lizard (*Calotes versicolor*), Bengal Monitor Lizard (*Varanus bengalensis*), Common Skink (*Mabuya carinata*), Common Rat snake (*Ptyas mucosa mucosa*), Buff-striped Keelback (*Amphiesma stolata*), Checkered Keelback (*Xenotropis piscator*), Spectacled Cobra (*Naja naja*), Banded Krait (*Bungarus fasciatus*).

Amphibians-

Indian bull frog (*Hoplobatrachus tigerinus*), Skittering frog (*Euphlyctis cyanophlyctis*), Terai tree frog (*Polypedataeniatus*), Terai cricket frog (*Limnonectes teraiensis*), Common Asian Toad (*Bufo melanostictus*) Marbled toad (*Bufo stomaticus*), Indian burrowing frog (*Sphaerothecabreviceps*) etc.

Fishes-

Singhi (*Heteropneustes fossilis*), Rohu (*Labeo rohita*), Mungri (*Clarias Batrachus*), Kabai (*Anabas testudineus*), Bhaura, Saura (*Channa marulius*), Garai (*Channa punctatus*), Hile (*Channa stewartii*) Andha bam (*Amphipnous cuchia*), poti (*Puntius spp.*) Tengra (*Mystus spp.*).

Arthropods-

Prawn (*Macrobrachium spp.*), Mud crab (*Paratelphusa spinigera*), Common pond skatter (*Gerris sp.*), Water scorpion (*Ranatra sp.*), Dragon fly etc.

Molluscs-

Pila globosa, *Bellamyia bengalensis*, *Thiara tuberculata*, *Brotia costula*, *Parreysia spp.*, *Lymnaea acuminata*, *Indoplanorbis exustus*, *Achatina sp.* etc.

५. समस्या:

मिचाहा वनस्पतिको प्रकोप, सिल्टेशन, इयुट्रोपिकेशन जस्ता साभा समस्या यहाँ छन् । छेउछाउको बाँस भाँगाबाट निस्किएका पात पतिंगरले समेत यहाँको पानी र जलीय जीवलाई असर गरेको छ ।

६. संभावना र सुझाव :

यसबाट थुप्रै जमिन सिंचित भएकाले यसलाई स्थानीय मानिसको जीविकाको माध्यम पनि मान्न सकिन्छ । कुइरीखोलाको सिमसार तथा खोलाको क्षेत्र निक्कै गरिनु पर्दछ । त्यसपछि यसलाई संरक्षण गर्ने तथा सिमसारलाई जोगाउने कार्य गर्न आवश्यक छ । यसको सौन्दर्यकरण तथा संरक्षण गर्ने कार्य त्यत्तिकै आवश्यक छ । यता यसको विकासका लागि पर्यटन गुरुयोजना नै आवश्यक छ ।

७. इन्जिनियरिङ : ओभरफ्लोसहितको बाँधलाई सुरक्षित र खोलाको बहाव तथा पानीको मात्रा खेप्ने किसिमको बनाउने । पूर्व र पश्चिममा बायो इन्जिनियरिङ गर्ने । बहुउपयोगी पानी जोगाउन सकिन्छ ।

भ) मखनपोखरी

१. अवस्थिति :

मखनपोखरी बेलबारी नगरपालिका वडा नं. ८ राधानगर छरछरे टोलमा पर्दछ । साविक बाहुनी वडा नं. ९ मा रहेको यस पोखरी तथा सिमसार क्षेत्रलाई बाघेभोरा पनि भनिन्छ । यस पोखरी तथा सिमसारमा अघि मखन फल्ने हुनाले यसलाई मखन पोखरी भनिएको हो । यता यस छेउमा बाघहरु पानी खान आउने हुनाले यसलाई बाघेपोखरी भनिएको उल्लेख पाइन्छ । करिब २ बिगाहा १७ कठ्ठा क्षेत्रफलमा फैलिएको यो मखन पोखरी धाबी जमिनका रुपमा रहेको छ, जहाँबाट पानीको मूल निश्चिष्ट बगेको देखिन्छ । अन्य जमिनभन्दा केही होचो भएको यस पोखरीको आकार आयताकारको छ । भाउन्नेको चोकबाट पेट्रोलखानी हुँदै करिब ४.५ किलोमिटर दक्षिणपूर्वमा रहेको यस पोखरीको छेउछाउमा करिब ९५ प्रतिशत मानिसहरु क्षेत्रीब्राह्मणको बसोबास छ । यस पोखरीमा बेलाबेलामा चिसाइको बाढी पस्ने र यसको लेदोका कारण पोखरी तथा सिमसार मासिएर जाने क्रम बढेर गएको देखिन्छ ।

२. संस्कृति :

मखनपोखरी को नाम र यसको किंवदन्तीसँग यहाँको संस्कृति जोडिएको छ । यस ठाउँमा खास मठमन्दिर या अन्य कुनै देवस्थल भौतिक रुपमा नभए तापनि मानिसको सिमसारसँग धार्मिक आस्था छ । यसका वरिपरि बाहुनक्षेत्रीका घरबस्ती रहेका छन् ।

३. मुख्य वनस्पति :

Gudmothe (*Schoenoplectus grossus*), Mothe, Guch (*Cyperus corymbosus*). Invaded by Jalkumbhi (Water hyacinth) and Lahare Banmara (Bitter vine). Makhana (*Euryale ferox*)

४. मुख्य प्राणी :

Porcupine (*Hystrix* sp.) Jackle (*Canis* sp.), Five sriped palm Squirrel- Lokharke (*Funambulus* sp.), Wild boar(*Susscrofa*), Mouse (*Mus* p.), Irrawaddy squirrel (*Callosciurus pygerythrus*)

Birds-

Large Cormorant(*Phalacrocoraxcarbo*), Little Cormorant (*Phalacrocoraxniger*), Darter (*Anhinga rufa*), Common sandpiper (*Tringahypoleucos*), Red- Whiskered Bulbul (*pyncnotusjocosus*), Lesser adjutant Stork (*Leptoptilosjavanicus*), Open billed stork (*Anatomusoscitans*), Bronze Winged Jacana (*Metopidiusindicus*), Green Sandpiper (*Tringaocropus*), Red wattled lapwing (*vanellusmalabrica*), Cotton teal (*Nettapuscoromandelianus*), Little egret(*Egretta garzetta*), Pond Heron(*Ardeolagracyii*), White Breasted Waterhen (*Amourornisphoenicurus*), Black Ibis (*Pseudibispapillosa*), White breasted Kingfisher(*Halcyon smyrnensis*), Large Coucal (*Centropussinensis*), Eurasian kingfisher

(*Alcedoatthis*), Dusky Leaf Warbler (*Phylloscopusfuscatus*), Pied wagtail black- backed form (*Motacilla alba*).

Reptiles-

Indian flap-shelled turtle (*Lissemys punctate*), Indian peacock soft shelled turtle (*Aspideretes hurum*), Tortoise (*Indotestudoelongata*), Garden lizard (*Calotesversicololar*), Common Indian Skink (*Mabuyacarinata*), Water snake (*Xenotropispiscator*), Yellow monitor lizard (*Varanus flavescens*), Asiatic rock python (*Python moulus*) Banded Krait (*Bangarus fasciatus*), Spectacled cobra (*Naja kaothia*) Lizards, Checkered keekback – Dhodiya (*Xenochrophis piscator*) Dhaman- Indian ratsnake (*Ptyas mucosa*) Buff Striped Keelback- harhara (*Amphiesma Stolatum*) etc.

Amphibians-

Indian bull frog (*Hoplobatrachus tigrinus*), Skittering frog (*Euphlyctis cyanophlyctis*), Terai tree frog (*Polypedates taeniatus*), Common Asian Toad (*Bufo melanostictus*) etc.

Fishes-

Singhi (*Heteropneustes fossilis*), Rohu (*Labeorohita*), Mungri (*Clarias Batrachus*), Kabai (*Anabas testudineus*), Saul (*Channamarulius*), Andha bam (*Amphipnouscuchia*), Hile (*Chanagachuwa*), Kathgainchi (*Mastacembelus pancalus*), Pothi (*Puntius sopher*), Bulla (*Glosogobius giuris*) etc.

Arthropods-

Prawn (*Macrobrachium spp.*), Mud crab (*Paratelphusa spinigera*), Common pond skatter (*Gerrislacustris*), Water scorpion (*Ranatra sp.*), Dragon fly, Butterfly (Indian cabbage white, Red heden, Orange Staff sergeant, Common Indian Crow)

Molluscs-

Pila globosa, *Lamellidens marginalis*, *Bellamyia bengalensis*, *Thiara tuberculata*, *Brotia costula*, *Parreysia sp.*, African Joint Snail (*Acatina fullica*) etc. These all are called Shankhekira in Nepali and eaten by Jhangad, Bantar, Sardar, Malaha ethnic people.

५. समस्या:

अस्तित्वमा संकट छ । यसलाई सबै पटेरले ढाकिसकेको अवस्था छ । पानीका भवहरु सुकिरहेका वा दबिएका छन् । बाहिरी मिचाहा झारले जेलेको जेल्यै छ । सबैतिरबाट खेतीपातीको अभ्यासले मिचिँदै गएको छ ।

मखनपोखरी सिमसारको तस्वीर

६. संभावना र सुभावाव

मखनपोखरीलाई सर्वप्रथम मानवको अतिक्रमणबाट जोगाउने, यसको सिमा निर्धारण गर्ने र यसको संरक्षणका लागि कार्य गर्न आवश्यक छ। यसको सुरक्षाका लागि घेराबारा गर्न पनि त्यत्तिकै आवश्यक छ। तर यसको घेराबारा सिमसार मैत्री हुन पनि आवश्यक छ। यस पोखरीको साथमा रहेको बाघे होली तथा गयल पोखरीलाई पनि सँगसँगै विकास गर्न आवश्यक छ। यसको विकासका लागि गुरुयोजना निर्माण गर्न अति आवश्यक छ। यसलाई माछापोखरीको रूपमा विकास गर्न र बोटिङ चलाउन उपयुक्त देखिन्छ। मखनको पुनः खेती लगाएर आमदानी गराउन सकिन्छ। साथै पटेरबाट हस्तकलाका सामानहरू बनाएर बिक्री गर्न सकिन्छ।

७. इन्जिनियरिङ : पोखरीलाई भव नमासिने गरी सफा गर्ने। दक्षिणपट्टि दरो बाँध बनाई यसलाई बोटिङका लागि उपयोगी बनाउन सकिन्छ। वरिपरि डिलमा विविध बोटविरुवा जसले माटो थाम्छ, लगाउने र फलैँचा बनाउने अनि अरु कुनै डेकोरेशन गर्ने।

ब) गयल पोखरी

१. अवस्थिति:

बेलबारी नगरपालिकाको वडा नं. ८, राधानगरमा मखनपोखरीको पश्चिमतिर गयलपोखरी छ। बाघेहोलीका नामले समेत जानिने यो सिमसार क्षेत्र मखनपोखरीसँग जोडिएको छ। तसर्थ यी दुवै पोखरीको विकास समन्वयात्मक ढंगमा एकता गर्न आवश्यक देखिन्छ। यस पोखरीको क्षेत्रफल १ बिगाहा १५ कठ्ठा छ। छरछरे भन्ने स्थानमा रहेको यो पोखरीको बीच भागबाट गाउँतिर जाने बाटो निर्माण गरिएको छ। यो पोखरी राजमार्गको भाउन्नेदेखि देखि ४.५ किलोमिटर दक्षिण पूर्वमा अवस्थित छ।

२. संस्कृति :

गयलपोखरीको नामको खास अर्थ पाइएन । तर बाघपोखरी भनेपछि अवश्य नै बाघको जीवनयापन या दिनचर्यासँग यसको सम्बन्ध छ भन्ने लख काट्न सकिन्छ । यस ठाउँमा खास मठमन्दिर या अन्य कुनै देवस्थल भौतिक रूपमा नभए तापनि मानिसको सिमसारसँग धार्मिक आस्था छ । यसका वरिपरि बाहुनक्षेत्रीका घरबस्ती रहेका छन् ।

३. मुख्य वनस्पति :

Major wetland plants: Narkat (*Phragmites karka*), Mothe (*Cyperus pilosus*), Morange (*Lasia spinosa*), Niguro (*Ampelopteris prolifera*).

४. मुख्य प्राणी:

Mammals

Porcupine (*Hystrix* sp), Jackle (*Canis* sp.), Five sriped palm Squirrel- Lokharke (*Funambulus* sp.), Wild boar(*Susscrofa*), Mouse (*Mus* p.), Irrawaddy squirrel (*Callosciurus pygerythrus*)

Birds-

Large Cormorant(*Phalacrocoraxcarbo*), Little Cormorant (*Phalacrocoraxniger*), Darter (*Anhinga rufa*), Common sandpiper (*Tringahypoleucos*), Red- Whiskered Bulbul (*pyncnotusjocosus*), Lesser adjutant Stork (*Leptoptilosjavanicus*), Open billed stork (*Anatomusocitans*), Bronze Winged Jacana (*Metopidiusindicus*), Green Sandpiper (*Tringaocropus*), Red wattled lapwing (*vanellusmalabrica*), Cotton teal (*Nettapuscoromandelianus*), Little egret(*Egretta garzetta*), Pond Heron(*Ardeolagravii*), White Breasted Waterhen (*Amourornisphoenicurus*), Black Ibis (*Pseudibispapillosa*), White brested Kingfisher(*Halcyon smyrnensis*), Large Coucal (*Centropussinensis*), Eurasian kingfisher (*Alcedoatthis*), Dusky Leaf Warbler (*Phylloscopusfuscatus*), Pied wagtail black- backed form (*Motacilla alba*).

Reptiles-

Indian flap-shelled turtle (*Lissemys punctate*), Indian peacock soft shelled turtle (*Aspideretes hurum*), Tortoise (*Indotestudoelongata*), Garden lizard (*Calotesversicololar*), Common Indian Skink (*Mabuyacarinata*), Water snake (*Xenotropispiscator*), Yellow monitor lizard (*Varanus flavescens*), Asiatic rock python (*Python moulus*) Banded Krait (*Bangarus fasciatus*), Spectacled kobra (*Naja kaothia*) Lizards, Checkered keekback – Dhodiya (*Xenochrophis piscator*) Dhaman- Indian ratsnake (*Ptyas mucosa*) Buff Striped Keelback- harhara (*Amphiesma Stolatium*) etc.

Amphibians-

Indian bull frog(*Hoplobatrachus tigerinus*), Skittering frog(*Euphlyctis cyanophlyctis*), Terai tree frog(*Polypedates taeniatus*), Common Asian Toad (*Bufo melanostictus*)etc.

Fishes-

Singhi(*Heteropneustes fossilis*), Rohu (*Labeorohita*), Mungri(*Clarias Batrachus*), Kabai (*Anabas testudineus*), Saul *Channamarulius*), Andha bam(*Amphipnouscuchia*), Hile (*Chanagachuwa*), Kathgainchi (*Mastacembelus pancalus*), Pothi (*Puntius sopher*), Bulla (*Glosogobius giuris*) etc.

Arthropods-

Prawn (*Macrobrachium spp.*) Mud crab(*Paratelphusa spinigera*), Common pond skatter (*Gerrislacustris*), Water scorpion (*Ranatra sp.*), Dragon fly, Butterfly (Indian cabbage white ,Red heden, Orange Staff sergeant, Common Indian Crow)

Molluscs-

Pila globosa, *Lamellidens marginalis*, *Bellamyia bengalensis*, *Thiara tuberculata*, *Brotia costula*, *Parreysia sp.*, African Joint Snail(*Acatina fullica*)etc. These all are called Shankhekira in Nepali .

५. समस्या : यो पोखरी पनि अतिक्रमणको शिकार बनेको छ । वरिपरि लगाइएका बाँसभाँगले गर्दा पोखरीमा प्रभाव देखिन्छ । मिचाहा वनस्पतिको प्रकोप,सिल्टेशन समस्या बाँधमाथि गरिएको ग्राभेलिडजस्ता समस्या देखिएका छन् । खेतीपाती तथा विरुवा रोपणमार्फत् यो सिमसार अतिक्रमणमा परेको छ ।

गयलपोखरी सिमसारको तस्वीर

६. संभावना र सुझाव

यसको पनि सर्वप्रथम सिमा निर्धारण गरी संरक्षण गर्न आवश्यक छ । त्यसपछि यसलाई मखनपोखरीसँग समन्वयात्मक ढंगमा विकास गरिनु पर्दछ । यस पोखरीको विकासको मोडल तयार पार्नका लागि सम्भाव्यता अध्ययन गराउनुका साथै पर्यटन तथा सिमसार संरक्षण गुरुयोजना निर्माण गर्न आवश्यक देखिन्छ । यसलाई सिमसारमैत्री घेराबारा गर्ने र सिमसारकै रूपमा संरक्षण गरी जैविक विविधतायुक्त क्षेत्रका रूपमा विकास गर्न आवश्यक छ ।

७. इन्जिनियरिङ : यसलाई मखन पोखरीसँग जोडेर ठूलो जलभण्डार र जलाशय निर्माण गर्न चाहिँ सकिन्छ । यदि सो नगर्ने हो भने सरसफाई गरी मखन र गयलको बीचको बाँधलाई बढी वैज्ञानिक बनाउन सकिन्छ ।

ट) सुकुना बहा सिमसार

१. अवस्थिति:

सुकुना बहा सिमसार बेलबारी नगरपालिकाको वडा नं. ८, राधानगर सुकुनामा रहेको छ । सिंहदेवी सामुदायिक वनभित्र जंगलको मुखैमा रहेको यस सिमसार तथा पोखरीको क्षेत्रफल करिब ४ विगाहाजति छ । यो सिंहदेवी सामुदायिक वन २७१ हेक्टरमध्येको एउटा भाग हो । यसको विशेषता यो पनि रहेको छ कि यसको बीचमा भूलभूले पानी आउने गर्दछ । यसमा रक्त कमल रोपिएको छ, जुन पानीमा फूलेको देखिन्छ । यस सिमसारमा जमिनमुनिबाट पानी निरन्तर रूपमा उम्रिने भए पनि पोखरीमा धेरै पानी जम्ने गरेको भने पाइँदैन ।

२. संस्कृति :

सुकुनावहा सिमसार सांस्कृतिक दृष्टिले पनि निकै महत्वपूर्ण छ । किनकि यसको छेउमा नै सिंहदेवीको मन्दिर रहेको छ । त्यस स्थानमा देवीलाई साक्षात देवी मानेर पशुबलिका साथमा पूजाआजा हुने गरेको छ । यिनको पूजा तान्त्रिक विधिले धामीले गर्दछन् । तिनलाई पाठापाठीको बलि दिने चलन छ । यस भेगमा मुख्य रूपमा क्षेत्री, ब्राह्मण, राई, लिम्बू र तामांगको बाक्लो बस्ती रहेको छ ।

३. मुख्य वनस्पति :

Major wetland plants: Rato kamal (*Nymphaea aristata*), Pirre (*Polygonum* sp.)

४. मुख्य प्राणी :

Mammals-

Hispid Hare (*Caprolagus hispidus*), Mongoose (*Herpestes* sp.), Golden Jackle (*Canisaureus*), Lokharke (*Funambulus* sp.), Mouse (*Mus* spp.).

Birds-

Large Cormorant(*Phalacrocorax carbo*), Little Cormorant (*Phalacrocorax niger*), Darter (*Anhinga rufa*), Lesser adjutant Stork (*Leptoptilos javanicus*), Red wattled lapwing (*Vanellus malabrica*), Little egret(*Egretta garzetta*), Intermediate Egret(*Egretta intermedia*), Pond Heron(*Ardeola grayii*), White Breasted Waterhen (*Amourornis phoenicurus*), White brested Kingfisher(*Halcyon smyrnensis*),Eurasian kingfisher (*Alcedo atthis*),Large Coucal (*Centropus sinensis*).

Reptiles-

Indian flap-shelled turtle (*Lissemys punctata*), Tortoise (*Indotestudo elongata*), Garden lizard (*Calotes versicolor*), Bengal Monitor Lizard (*Varanus bengalensis*), Common Skink (*Mabuya carinata*), , Common Rat snake (*Ptyas mucosa mucosa*), Buff-striped Keelback(*Amphiesma stolata*), Checkered Keelback (*Xenotropis piscator*), Spectacled Cobra (*Naja naja*), Banded Krait (*Bungarus fasciatus*).

Amphibians-

Indian bull frog (*Hoplobatrachus tigerinus*), Jerdon's bull frog (*Hoplobatrachus crassus*), Skittering frog(*Euphlyctis cyanophlyctis*),Terai tree frog(*Polypedataestaeniatu*s), Common Asian Toad (*Bufo melanostictus*) Marbled toad (*Bufo stomaticus*), Indian burrowing frog (*Sphaerothecabreviceps*) etc.

Fishes-

Singhi (*Heteropneustes fossilis*), Rohu (*Labeo rohita*), Mungri (*Clarias Batrachus*), Kabai (*Anabas testudineus*), Bhaura, Saura (*Channa marulius*), Garai (*Channa punctatus*), Hile (*Channa stewartii*) poti (*Puntius spp.*) Tengra (*Mystus spp.*)

Arthropods-

Prawn (*Macrobrachium spp.*), Mud crab (*Paratelphusa spinigera*), Common pond skatter (*Gerris sp.*), Water scorpion (*Ranatra sp.*), Dragon fly etc.

Molluscs-

Pila globosa, *Bellamyia bengalensis*, *Thiara tuberculata*, *Brotia costula*, *Parreysia spp.*, *Lymnaea acuminata*, *Achatina sp.* etc.

५. समस्या :

यस सिमसार तथा पोखरी क्षेत्रमा अतिचरणको समस्या छ । बाहिरी आयातित विरुवाहरु रोपण गरिएको छ । पानीको मूल जोगाउन नसकेर भासिँदै गएको छ ।

सुकुनावाहा सिमसारको तस्वीर

६. संभावना र सुभावा : यसमा सर्वप्रथम पानी जम्मा हुने बातावरण बनाउन आवश्यक छ । यस पोखरी र यहाँको रक्त कमलको संरक्षण गर्न पनि त्यत्तिकै आवश्यक छ । यस पोखरी आसपासको क्षेत्रलाई वनभोज केन्द्र, जेष्ठ नागरिक पार्क, बाल उद्यान र रमाईलो फूलबारी बनाउन सकिन्छ । यसमा रहेको रक्त कमललाई संरक्षण गर्ने र अन्य रंग र प्रकारका कमल पनि रोप्ने कार्य गर्न आवश्यक छ । यसको विकासका लागि पनि समुचित मात्रामा अध्ययन अनुसन्धान गरी पर्यापर्यटन र धार्मिक पर्यटन अनि वनभोज केन्द्र बनाउन उपयुक्त हुन्छ । पौडीपोखरीको रूपमा विकास गर्न सकिने संभावना छ ।

७. इन्जिनियरिङ : दक्षिणतिरको बाँधलाई वैज्ञानिक र पानीको आयतनलाई थपने किसिमको बनाउने । पानीको स्रोत व्यवस्थापन गर्ने र पानी पूरा जमाउने । तर पानीको स्थायी स्रोत विकास गर्न सकिन्न भने यसलाई जलपर्यटनको विकासमा जोड दिने ।

ठ) धैतीभोरा

१. अवस्थिति :

धैतीभोरा बेलबारी नगरपालिका वडा नं. ९ र ११ को बीचमा पूर्व पश्चिम राजमार्गको लक्ष्मीमार्गदेखि करिब ३ किलोमिटर दक्षिण नलवारी चोकमा पर्दछ । यस सिमसार क्षेत्रमा थुप्रै प्रकारका पानीका मुहानहरू छन् । यस सिमसारको पानीको स्रोत निकै धेरै छ । तसर्थ सिमसारबाट निस्किएको पानीको मात्रा पनि ठूलो नै छ । यसलाई सिंचाईका लागि प्रयोग गरिएको छ । स्थानीय धिमाल भाषामा धैतीको मतलव सफा पानी भन्ने हुन्छ । यस सिमसारमा सफा पानी रहेकाले यसलाई धैती भनिएको मान्यता छ । यस सिमसारको पानी खाने पानीका रूपमा पनि प्रयोग गरिएको छ ।

धैतीभोरा एउटा खोलाका रूपमा पनि रहेको छ । नलवारी भेगमा यसको क्षेत्रफल ४.५ विगाहा जति छ भने यसको उत्तरी भागमा पनि खोलाका रूपमा धैतीखोला बगेर आएको छ । ठाउँठाउँमा खोलामा नै ठूलाठूला मूलहरू छन् ।

२. यस आसपासमा पहाडिया समुदाय र धिमालहरूको मिश्रित बस्ति रहेको छ । यस सिमसारको सांस्कृतिक महत्व खासै नरहे पनि यस सिमसारमा थुप्रै मानिसहरू आश्रित रहेका छन् । यस सिमसारको छेउछाउमा नै होलीथान, मोहनगिरीबावाथान र राजठाकुर महाराजथान आदि थानहरू रहेका छन् । पिउने पानीका स्रोतका रूपमा केही कुवाहरू पनि पाइएका छन् ।

३. मुख्य वनस्पति:

Major wetland plants: Gudmothe (*Schoenoplectus grossus*), Mothe (*Cyperus pilosus*), Pirre (*Polygonum lapathifolium*), Panighans (*Sacciolepis* sp.)

४. मुख्य प्राणी :

Mammals-

Mongoose (*Herpestes* sp.), Lokharke (*Funambulus* sp.), Mouse (*Mus* spp.).

Birds-

Little Cormorant (*Phalacrocorax niger*), Darter (*Anhinga rufa*), Lesser adjutant Stork (*Leptoptilos javanicus*), Little egret (*Egretta garzetta*), Intermediate Egret (*Egretta intermedia*), Pond Heron (*Ardeola grayii*), White Breasted Waterhen (*Amourornis phoenicurus*), White breasted Kingfisher (*Halcyon smyrnensis*), Eurasian kingfisher (*Alcedo atthis*), Large Coucal (*Centropus sinensis*), Red vented BulBul (*pycnonotus cafer*).

Reptiles-

Indian flap-shelled turtle (*Lissemys punctata*), Tortoise (*Indotestudo elongata*), Garden lizard (*Calotes versicolor*), Common Skink (*Mabuya carinata*), Common Rat snake (*Ptyas mucosa mucosa*), Buff-striped Keelback (*Amphiesma stolata*), Checkered Keelback (*Xenochrophis piscator*), Spectacled Cobra (*Naja naja*), Banded Krait (*Bungarus fasciatus*).

Amphibians-

Indian bull frog (*Hoplobatrachus tigerinus*), Skittering frog (*Euphlyctis cyanophlyctis*), Terai tree frog (*Polypedata taeniatus*), Common Asian Toad (*Bufo melanostictus*), Marbled toad (*Bufo stomaticus*), Indian burrowing frog (*Sphaerotheca breviceps*) etc.

Fishes-

Singhi (*Heteropneustes fossilis*), Rohu (*Labeo rohita*), Mungri (*Clarias Batrachus*), Kabai (*Anabas testudineus*), Bhaura, saura (*Channa marulius*), Garai (*Channa punctatus*), Hile (*Channa stewartii*), Andha bam (*Amphipnous cuchia*), poti (*Puntius spp.*) Tengra (*Mystus spp.*).

Arthropods-

Prawn (*Macrobrachium spp.*), Mud crab (*Paratelphusa spinigera*), Common pond skatter (*Gerris sp.*), Water scorpion (*Ranatra sp.*), Dragon fly etc.

Molluscs-

Pila globosa, *Bellamyia bengalensis*, *Thiara tuberculata*, *Brotia costula*, *Parreysia spp.*, *Lymnaea acuminata*, *Achatina sp.* etc.

५. समस्या :

पिउने पानीको स्रोत भएको हुनाले यसलाई सफा र सुरक्षित राख्न चुनौति छ । बाढी बढेर आउने भएकोले तटीय क्षेत्रहरू भत्किने र बाढीले बिगार गर्ने डर छ । मिचाहा प्रवितिका भारहरू प्रसस्तै छन् ।

धैतीभोरा सिमसार क्षेत्रको तस्वीर

६. संभावना र सुझाव :

धैतीभोरालाई तत्काल सिमा निर्धारण गरी अतिक्रमण हुनबाट रोक्न आवश्यक छ । यसैगरी यस सिमसारको संरक्षण गर्न पनि त्यत्तिकै आवश्यक देखिन्छ । यस सिमसारको सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, जीवशास्त्रीय र प्राणीशास्त्रीय अध्ययन गराउने तथा यसको संरक्षण र विकासका लागि योजना निर्माण गर्न पनि त्यत्तिकै आवश्यक छ । यसलाई पनि सिमसारका रूपमा मानव वस्तिका छेउमा रहेको हुनाले माछा पालन, पर्यटकका लागि नाउ खियाउने, माछा मार्ने र अन्य मनोरन्जनात्मक गतिविधि गर्न सक्ने खालको बातावरण सिर्जना गर्न सकिने देखिन्छ । यस भेगमा होटल व्यवसायलाई स्थानीय संस्कृति भत्किने खालका पनि चलाउन सकिन्छ । यहाँको पानीबाट सिँचाइ तथा पिउने पानीको पूर्ति गर्न सकिने देखियो ।

७. इन्जिनियरिङ : पश्चिम र दक्षिणमा बाँध बनाउने । हालको बाँधलाई आधार मानेर निर्माण गर्ने । पानी जमाउन सकियो भने पूर्वतिरको जग्गामा सिँचाइ सुविधा दिन पनि सकियो । वारीपारी गर्ने हालको कलभर्टलाई अग्लो बनाउनुभन्दा भोलुङ्गे पुल बनाउन बेस हुन्छ ।

ड) थानभोरा

१. अवस्थिति :

थानभोरा मोरङको बेलबारी नगरपालिका वडा नं. ११ जुराह टोलमा पर्दछ । पूर्वपश्चिम राजमार्गको लक्ष्मीमार्गदेखि करिब २.५ किलोमिटर दक्षिणतिर रहेको छ । नलबारीको धैतीभोराबाट पूर्व दक्षिणमा

रहेको यस स्थानमा धिमालहरुको ग्राम महाराजको थान रहेको छ । प्रत्येक साल जेष्ठ ६ गते मेला लाग्ने यस थान क्षेत्रको जमिन भने २ बिगाहा ५ कठ्ठा छ ।

२. संस्कृति:

अधिमालहरुको ज्यादा बसोबास रहेको यो थानक्षेत्र सिमसार भेगमा पर्दछ । तसर्थ स्थानीय धिमालहरुले थानको छेउमा पोखरी खनाएर माछा पालन गर्ने योजना बनाएका छन् । अधिमालहरुका प्राय सबै थानहरुका नाममा केही न केही जमिन रहेको छ । यसैगरी यस भेगका थानहरु सिमसार र खोलाका छेउछाउमा नै छन् । अझ थानभोरा त सिमसारमा नै पर्दछ । तसर्थ स्थानीय धिमालहरुले यसलाई व्यवस्थित गरी पोखरी खन्ने र माछा पालन गर्ने योजना बनाएका छन् ।

३. मुख्य वनस्पति :

Major plants: Dandikath (*Pandanus nepalensis*), Mothe (*Cyperus* sp.) Jungali Dhan (*Leersia hehendra*) Kans (*Saccharum spontaneum*).

४. मुख्य प्राणी:

Mammals-

Mongoose (*Herpestes* sp.), Lokharke (*Funambulus* sp.), Mouse (*Mus* spp.).

Birds-

Lesser adjutant Stork (*Leptoptilos javanicus*), Little egret(*Egretta garzetta*), Intermediate Egret(*Egretta intermedia*) White Breasted Waterhen (*Amourornis phoenicurus*), White breasted Kingfisher(*Halcyon smyrnensis*), Large Coucal (*Centropus sinensis*), Red- Whiskered Bulbul (*pycnonotus jocosus*), Rose-ringed Parakeet (*Psittacula krameri*).

Reptiles-

Indian flap-shelled turtle (*Lissemys punctata*), Tortoise (*Indotestudo elongata*), Garden lizard (*Calotes versicololar*), Common Skink (*Mabuya carinata*), Common Rat snake (*Ptyas mucosa mucosa*), Buff-striped Keelback(*Amphiesma stolata*), Checkered Keelback (*Xenochrophis piscator*), Spectacled Cobra (*Naja naja*).

Amphibians-

Indian bull frog (*Hoplobatrachus tigerinus*), Skittering frog(*Euphlyctis cyanophlyctis*), Terai tree frog(*Polypedataeniatus*), Terai cricket frog (*Limnonectes teraiensis*), Common Asian Toad (*Bufo melanostictus*) Marbled toad (*Bufo stomaticus*), Indian burrowing frog (*Sphaerothecabreviceps*), etc.

Fishes-

Singhi (*Heteropneustes fossilis*), Rohu (*Labeo rohita*), Mungri (*Clarias Batrachus*), Kabai (*Anabas testudineus*), Hile (*Channa stewartii*) poti (*Puntius spp.*) Tengra (*Mystus spp.*)

Arthropods-

Prawn (*Macrobrachium spp.*), Mud crab (*Paratelphusa spinigera*), Common pond skatter (*Gerris sp.*), Water scorpion (*Ranatra sp.*), Dragon fly etc.

Molluscs-

Pila globosa, *Bellamyia bengalensis*, *Thiara tuberculata*, *Brotia costula*, *Parreysia spp.*, *Lymnaea acuminata*, *Indoplanorbis exustus*, *Achatina sp.* etc.

५. समस्या:

यहाँ खेतीपातीले अतिक्रमण गरेको छ । पानीको भव सुक्ने डर छ । थिग्रिकरणको समस्याले सिमसार अस्तव्यस्त छ । केही मिचाहा भारहरु समेत यहाँ पाइएका छन् ।

थानभोरा सिमसारमा रहेको महाराजथानको तस्वीर

थानभोरा सिमसार क्षेत्रको तस्वीर

६. संभावना र सुझाव :

यसको छेउछाउमा सिमसारमा हुने प्रकारका बोटविरुवा लगाउने तथा पानीको श्रोतलाई पनि सुरक्षा गर्न आवश्यक देखिन्छ । यसको घेराबारा गर्न पनि त्यत्तिकै आवश्यक छ । यो धिमालहरुको थान भएकाले यसको विकास गर्ने जिम्मा पनि सम्बद्ध मानिसहरुलाई दिन आवश्यक छ । यस केन्द्रलाई धिमाल साँस्कृतिक केन्द्रको रूपमा विकास गर्ने र जैविक विविधता संरक्षणमा पनि ख्याल पुर्याउने । पोखरीमा माछालगायतका जलचरको पालनपोषण गरी आर्थिक लाभ लिन सकिन्छ ।

७. इन्जिनियरिङ : अहिले बनाउन लागिएको पोखरीमा पानी जमाउने काम त गर्नेपर्यो । दक्षिणपट्टि भएको भवलाई पोखरीको पानीको स्रोतको रूपमा प्रयोग गर्ने र पूर्वबाट बगी आएको पानीलाई पनि यसभित्र रिजर्भ गर्न सकिन्छ ।

ढ) दुदाहा खोला

१. अवस्थिति:

दुदाहा खोला बेलवारीको राजमार्गभन्दा दक्षिणतिर बाट निस्किएको एउटा सिमसार तथा खोला हो । दुदाहा पोखरीभन्दा पनि ज्यादा खोलाका रूपमा रहेको छ । यो स्थान बेलवारी ११, शान्तिचौकमा पर्दछ । दुदाहा लक्ष्मीमार्गदेखि १.५ किलोमिटर दक्षिणतिर छ । यो एउटा खोलाका रूपमा रहेको छ, जसको चौडाई भने कतै ३० फिट तथा ४० फिटसम्म रहेको देखिन्छ ।

२. साँस्कृति:

यस ठाउँमा खास त्यस्ता ऐतिहासिक तथा धार्मिक अनि साम्प्रदायिक केन्द्रहरु छैनन् । स्थानीयहरुले पूजाआजा गर्ने गरेको पाइएन । तथापि संरक्षण गरेको खण्डमा यहाँ केही साँस्कृतिक आकर्षण तयार गर्न सकिन्छ ।

३. मुख्य वनस्पति :

Major plants: Acorus calamus (Bojho), Cyperus sp. Polygonum sp.

४. मुख्य प्राणी :

Mammals-

Mongoose (*Herpestes* sp.), Lokharke (*Funambulus* sp.), Mouse (*Mus* spp.).

Birds-

Little Cormorant (*Phalacrocorax niger*), Darter (*Anhinga rufa*), Lesser adjutant Stork (*Leptoptilos javanicus*), Little egret (*Egretta garzetta*), Intermediate Egret (*Egretta intermedia*), Pond Heron (*Ardeola grayii*), White Breasted Waterhen (*Amourornis phoenicurus*), White breasted Kingfisher (*Halcyon smyrnensis*), Eurasian kingfisher (*Alcedo atthis*), Large Coucal (*Centropus sinensis*), Red vented BulBul (*pycnonotus cafer*).

Reptiles-

Indian flap-shelled turtle (*Lissemys punctata*), Tortoise (*Indotestudo elongata*), Garden lizard (*Calotes versicolor*), Common Skink (*Mabuya carinata*), Common Rat snake (*Ptyas mucosa mucosa*), Buff-striped Keelback (*Amphiesma stolata*), Checkered Keelback (*Xenochrophis piscator*), Spectacled Cobra (*Naja naja*), Banded Krait (*Bungarus fasciatus*).

Amphibians-

Indian bull frog (*Hoplobatrachus tigerinus*), Skittering frog (*Euphlyctis cyanophlyctis*), Terai tree frog (*Polypedataeniatus*), Common Asian Toad (*Bufo melanostictus*) Marbled toad (*Bufo stomaticus*), Indian burrowing frog (*Sphaerothecabreviceps*) etc.

Fishes-

Singhi (*Heteropneustes fossilis*), Rohu (*Labeo rohita*), Mungri (*Clarias Batrachus*), Kabai (*Anabas testudineus*), Bhaura, saura (*Channa marulius*), Garai (*Channa punctatus*), Hile (*Channa stewartii*) Andha bam (*Amphipnous cuchia*), poti (*Puntius* spp.) Tengra (*Mystus* spp.).

Arthropods-

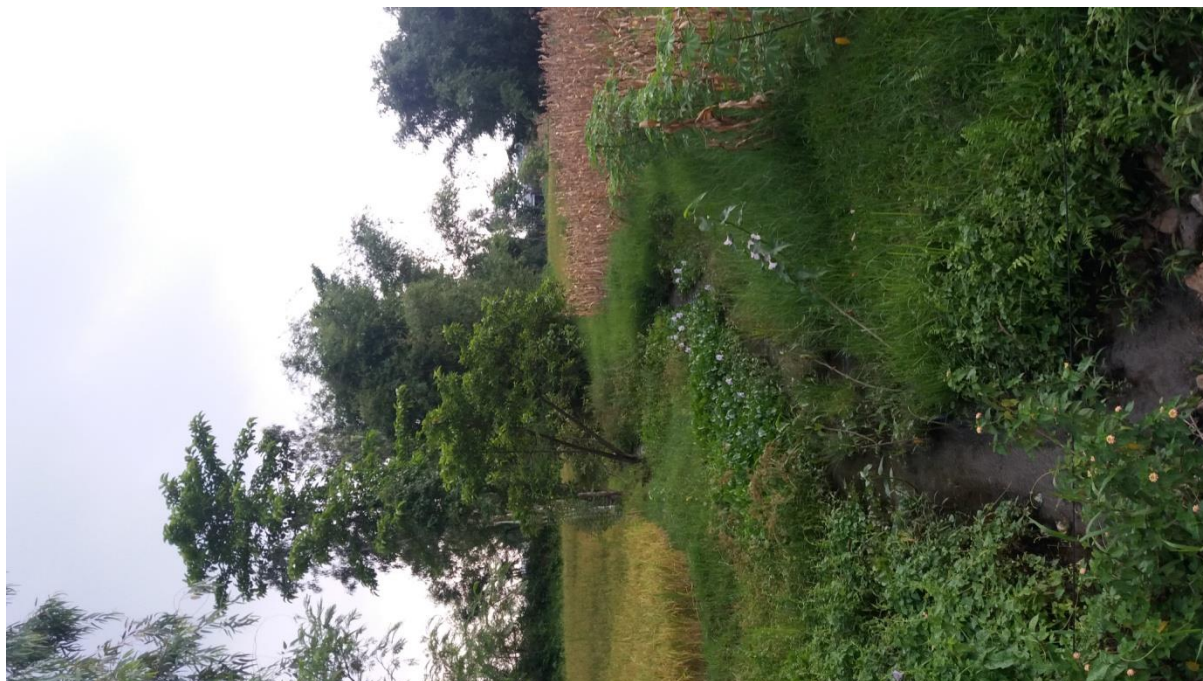
Prawn (*Macrobrachium* spp.), Mud crab (*Paratelphusa spinigera*), Common pond skatter (*Gerris* sp.), Water scorpion (*Ranatra* sp.), Dragon fly etc.

Molluscs-

Pila globosa, *Bellamyia bengalensis*, *Thiara tuberculata*, *Brotia costula*, *Parreysia* spp., *Lymnaea acuminata*, *Achatina* sp. etc.

५. समस्या :

पानीको तह र मात्रा कम हुँदै आएको, भारहरुको प्रकोप बढेको, सरसफाइको कमि भएको, सिल्टेशनको समस्या देखिएको छ ।

दुदाहा सिमसारको तस्वीर

६. संभावना र सुझाव :

यसलाई संरक्षण गर्न तथा यस खोला र मूलको छेउछाउमा पानीको मूल सुरक्षित राख्ने किसिमका बोटविरुवा लगाउन आवश्यक छ । यसको अध्ययन गर्न तथा थप संरक्षणका लागि योजना निर्माण गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

७. इन्जिनियरिङ: यसको मुहान सफा गरी बासीखोलातिर सुरक्षित किसिमले अवतरण गराउने । कि चाहिँ केशलिया खोलातिर डाइभर्ट गर्ने ।

ण) केशलीया

१. अवस्थिति :

केशलीया बेलबारीको एउटा मूलबाट निश्किएको खोला हो, जुन खोलाको पानीलाई सिंचाईका लागि प्रयोग गर्ने गरिएको छ । यो खोला बेलबारी ४ र ११ को बीचमा पर्दछ । केशलीया बेलबारीको शान्तिटोलमा पर्दछ । यसमा अधि चिसांगको भंगाले आकाले यहाँको सिमसारलाई निकै क्षति पुगेको पाइन्छ । लक्ष्मीमार्ग बजारभन्दा पश्चिमपटिबाट राजमार्ग पार गरी यो नदी बगेको छ । राजमार्गबाट हेर्दा पानी कम देखिए पनि विस्तारै यसको मात्रा तल्लो क्षेत्रमा पुगेर बढेको छ ।

२. संस्कृति :

यस खोला किनारमा स्थानीयले पार्थिक शरीरको दाहसंस्कार गर्ने गरेका छन् । पूजाआजा यस खोलाको पानी सिंचाईका काममा प्रयोग गरिएको छ ।

३. मुख्य वनस्पति :

Major plants: Cyperus sp., Arundinella benghalensis (Pani Jhaar), Leersia hexandra (Jangali Dhaan), Marsilea crenata (Charpate beuli)

४. मुख्य प्राणी :

Mammals-

Porcupine (*Hystrix* sp), Mongoose (*Herpestes* sp.), Lokharke (*Funambulus* sp.), Mouse (*Mus* spp.).

Birds-

Large Cormorant(*Phalacrocorax carbo*), Little Cormorant (*Phalacrocorax niger*), Darter (*Anhinga rufa*), Lesser adjutant Stork (*Leptoptilos javanicus*), Red wattled lapwing (*Vanellus malabrica*), Little egret(*Egretta garzetta*), Intermediate Egret(*Egretta intermedia*), Pond Heron(*Ardeola grayii*), White Breasted Waterhen (*Amourornis phoenicurus*), White brested Kingfisher(*Halcyon smyrnensis*), Eurasian kingfisher (*Alcedo atthis*). Red- Whiskered Bulbul (*pycnonotus jocosus*), Large Coucal (*Centropus sinensis*).

Reptiles-

Indian flap-shelled turtle (*Lissemys punctata*), Tortoise (*Indotestudo elongata*), Garden lizard (*Calotes versicololar*), Bengal Monitor Lizard (*Varanus bengalensis*), Common Skink (*Mabuya carinata*), Common Rat snake (*Ptyas mucosa mucosa*), Buff-striped Keelback(*Amphiesma stolata*), Checkered Keelback (*Xenotropis piscator*), Spectacled Cobra (*Naja naja*), Banded Krait (*Bungarus fasciatus*).

Amphibians-

Indian bull frog (*Hoplobatrachus tigerinus*), Skittering frog(*Euphlyctis cyanophlyctis*), Terai tree frog(*Polypedatetaeniatus*), Terai cricket frog (*Limnonectes teraiensis*), Common Asian Toad

(*Bufo melanostictus*) Marbled toad (*Bufo stomaticus*), Indian burrowing frog (*Sphaerothecabreviceps*) etc.

Fishes-

Singhi (*Heteropneustes fossilis*), Rohu (*Labeo rohita*), Mungri (*Clarias Batrachus*), Kabai (*Anabas testudineus*), Bhaura, Saura (*Channa marulius*), Garai (*Channa punctatus*), Hile (*Channa stewartii*) Andha bam (*Amphipnous cuchia*), poti (*Puntius* spp.) Tengra (*Mystus* spp.).

Arthropods-

Prawn (*Macrobrachium* spp.), Mud crab (*Paratelphusa spinigera*), Common pond skatter (*Gerris* sp.), Water scorpion (*Ranatra* sp.), Dragon fly etc.

Molluscs-

Pila globosa, *Bellamyia bengalensis*, *Thiara tuberculata*, *Brotia costula*, *Parreysia* spp., *Lymnaea acuminata*, *Indoplanorbis exustus*, *Achatina* sp. etc.

Sukuna Simsar-

This wetland covers small area having two man made ponds which is surrounded by forest except south part. It has a few number of faunal species-

Mammals-

Hispid Hare (*Caprolagus hispidus*), Mongoose (*Herpestes* sp.), Golden Jackle (*Canisaureus*), Lokharke (*Funambulus* sp.), Mouse (*Mus* spp.).

Birds-

Large Cormorant (*Phalacrocorax carbo*), Little Cormorant (*Phalacrocorax niger*), Darter (*Anhinga rufa*), Lesser adjutant Stork (*Leptoptilos javanicus*), Red wattled lapwing (*Vanellus malabrica*), Little egret (*Egretta garzetta*), Intermediate Egret (*Egretta intermedia*), Pond Heron (*Ardeola grayii*), White Breasted Waterhen (*Amourornis phoenicurus*), White brested Kingfisher (*Halcyon smyrnensis*), Eurasian kingfisher (*Alcedo atthis*), Large Coucal (*Centropus sinensis*).

Reptiles-

Indian flap-shelled turtle (*Lissemys punctata*), Tortoise (*Indotestudo elongata*), Garden lizard (*Calotes versicololar*), Bengal Monitor Lizard (*Varanus bengalensis*), Common Skink (*Mabuya carinata*), , Common Rat snake (*Ptyas mucosa mucosa*), Buff-striped Keelback (*Amphiesma*

stolata), Checkered Keelback (*Xenotropis piscator*), Spectacled Cobra (*Naja naja*), Banded Krait (*Bungarus fasciatus*).

Amphibians-

Indian bull frog (*Hoplobatrachus tigerinus*), Jerdon's bull frog (*Hoplobatrachus crassus*), Skittering frog (*Euphlyctis cyanophlyctis*), Terai tree frog (*Polypedataestaeniatus*), Common Asian Toad (*Bufo melanostictus*) Marbled toad (*Bufo stomaticus*), Indian burrowing frog (*Sphaerothecabreviceps*) etc.

Fishes-

Singhi (*Heteropneustes fossilis*), Rohu (*Labeo rohita*), Mungri (*Clarias Batrachus*), Kabai (*Anabas testudineus*), Bhaura, Saura (*Channa marulius*), Garai (*Channa punctatus*), Hile (*Channa stewartii*) poti (*Puntius spp.*) Tengra (*Mystus spp.*)

Arthropods-

Prawn (*Macrobrachium spp.*), Mud crab (*Paratelphusa spinigera*), Common pond skatter (*Gerris sp.*), Water scorpion (*Ranatra sp.*), Dragon fly etc.

Molluscs-

Pila globosa, *Bellamyia bengalensis*, *Thiara tuberculata*, *Brotia costula*, *Parreysia spp.*, *Lymnaea acuminata*, *Achatina sp.* etc.

५. समस्या : खोला कतै खोलिएर जाने र कतै पीँध माथि आउने समस्या देखिएको छ । बाहिरी भागको प्रकोप त छँदैछ । जैविक विविधताको क्षति भइरहेको छ ।

केशलिया नदी एवम् सिमसार क्षेत्रको तस्वीर

६. संभावना र सुझाव :

केशलीयाको संरक्षण गर्ने तथा यसको विकासका लागि निश्चित योजना बनाउने कार्य आवश्यक छ । यसलाई बाँध बाँधेर पानी जम्मा गरी नौकाविहार चलाउन सकिन्छ । लामो लम्बाइ भएको पोखरी बनिन्छ, यदि बाँध बनाउने हो भने अनि यसबाट सिँचाइमा पनि पानी निकाल्न सकिने संभावना छ ।

७. इन्जिनियरिङ : केशलिया खोलालाई दुदाहा मुहानलाई एक बनाइ शान्ति चोकको उत्तरतिरको भागमा बाँध निर्माण गरी पानी जमाउने । यो पानी करिब एक किलोमिटरसम्म वा पूर्वपश्चिम सडकसम्म वा सोभन्दा माथि पनि पुगोस् । यसमा नौका विहार, जलविहार गर्न सकिन्छ । आसपासमा वा दायँबायाँ सौन्दर्यीकरण गरेमा एउटा राम्रो पर्यटन केन्द्र बन्ने छ ।

त) बासिखोला

१. अवस्थिति :

बासिखोला सिमसार बेलबारी नगरपालिका वडा नं. ९, बासिखोला भेगमा पर्दछ । पटेरको भाडी रहेको यो सिमसार अंग्रेजीको सी आकारको छ । यस सिमसारसँगै महाराजको थान पनि छ । यो थान धिमालहरुको हो, जहाँ जेष्ठ १५ गते मेला लाग्ने गर्दछ । यस भेगमा करिब ४.५ विगाहा जमिन सिमसारका रुपमा रहेको देखिन्छ । दुईवटा खोलाहरु मिसिएको यो स्थान निकै सुन्दर पनि छ ।

२. संस्कृति : धिमाल, राई र अन्य समुदायको मिश्रित बसोबास भएको यो भेग निकै सुन्दर छ । यसको उत्तरपश्चिम भागमा ठूलो थान छ । मन्दिरसमेत रहेको र घेराबेरा गरेको सो फराकिलो क्षेत्रमा मेला पनि लाग्ने गरेको छ ।

३. मुख्य वनस्पति : :

Dandikath (*Pandanus nepalensis*), Mothe (*Cyperus* sp.) Jungali Dhan (*Leersia heandra*) Kans (*Saccharum spontaneum*)

४. मुख्य प्राणी :

Mammals-

Mongoose (*Herpestes* sp.), Lokharke (*Funambulus* sp.), Mouse (*Mus* spp.).

Birds-

Large Cormorant(*Phalacrocorax carbo*), Little Cormorant (*Phalacrocorax niger*), Darter (*Anhinga rufa*), Lesser adjutant Stork (*Leptoptilos javanicus*), Red wattled lapwing (*Vanellus malabrica*), Little egret(*Egretta garzetta*), Intermediate Egret(*Egretta intermedia*), Pond Heron(*Ardeola grayii*), White Breasted Waterhen (*Amourornis phoenicurus*), White breasted Kingfisher(*Halcyon smyrnensis*), Eurasian kingfisher (*Alcedo atthis*). Red- Whiskered Bulbul (*pycnonotus jocosus*), Large Coucal (*Centropus sinensis*).

Reptiles-

Indian flap-shelled turtle (*Lissemys punctata*), Tortoise (*Indotestudo elongata*), Garden lizard (*Calotes versicolor*), Bengal Monitor Lizard (*Varanus bengalensis*), Common Skink (*Mabuya carinata*), Common Rat snake (*Ptyas mucosa mucosa*), Buff-striped Keelback(*Amphiesma stolata*), Checkered Keelback (*Xenotropis piscator*), Spectacled Cobra (*Naja naja*), Banded Krait (*Bungarus fasciatus*).

Amphibians-

Indian bull frog (*Hoplobatrachus tigerinus*), Skittering frog(*Euphlyctis cyanophlyctis*), Terai tree frog(*Polypedataeniatus*), Terai cricket frog (*Limnonectes teraiensis*), Common Asian Toad (*Bufo melanostictus*) Marbled toad (*Bufo stomaticus*), Indian burrowing frog (*Sphaerothecabreviceps*) etc.

Fishes-

Singhi (*Heteropneustes fossilis*), Rohu (*Labeo rohita*), Mungri(*Clarias Batrachus*), Kabai (*Anabas testudineus*), Bhaura, Saura (*Channa marulius*), Garai (*Channa punctatus*), Hile (*Channa stewartii*) Andha bam(*Amphipnous cuchia*), poti (*Puntius* spp.) Tengra (*Mystus* spp.).

Arthropods-

Prawn (*Macrobrachium* spp.), Mud crab (*Paratelphusa spinigera*), Common pond skatter (*Gerris* sp.), Water scorpion (*Ranatra* sp.), Dragon fly etc.

Molluscs-

Pila globosa, *Bellamyia bengalensis*, *Thiara tuberculata*, *Brotia costula*, *Parreysia* spp., *Lymnaea acuminata*, *Indoplanorbis exustus*, *Achatina* sp. etc.

Sukuna Simsar-

This wetland covers small area having two man made ponds which is surrounded by forest except south part. It has a few number of faunal species-

Mammals-

Hispid Hare (*Caprolagus hispidus*), Mongoose (*Herpestes* sp.), Golden Jackle (*Canisaureus*), Lokharke (*Funambulus* sp.), Mouse (*Mus* spp.).

Birds-

Large Cormorant (*Phalacrocorax carbo*), Little Cormorant (*Phalacrocorax niger*), Darter (*Anhinga rufa*), Lesser adjutant Stork (*Leptoptilos javanicus*), Red wattled lapwing (*Vanellus malabrica*), Little egret (*Egretta garzetta*), Intermediate Egret (*Egretta intermedia*), Pond Heron (*Ardeola grayii*), White Breasted Waterhen (*Amourornis phoenicurus*), White brested Kingfisher (*Halcyon smyrnensis*), Eurasian kingfisher (*Alcedo atthis*), Large Coucal (*Centropus sinensis*).

Reptiles-

Indian flap-shelled turtle (*Lissemys punctata*), Tortoise (*Indotestudo elongata*), Garden lizard (*Calotes versicololar*), Bengal Monitor Lizard (*Varanus bengalensis*), Common Skink (*Mabuya carinata*), , Common Rat snake (*Ptyas mucosa mucosa*), Buff-striped Keelback (*Amphiesma stolata*), Checkered Keelback (*Xenotropis piscator*), Spectacled Cobra (*Naja naja*), Banded Krait (*Bungarus fasciatus*).

Amphibians-

Indian bull frog (*Hoplobatrachus tigerinus*), Jerdon's bull frog (*Hoplobatrachus crassus*), Skittering frog (*Euphlyctis cyanophlyctis*), Terai tree frog (*Polypedataestaeniatus*), Common Asian Toad (*Bufo melanostictus*) Marbled toad (*Bufo stomaticus*), Indian burrowing frog (*Sphaerothecabreviceps*) etc.

Fishes-

Singhi (*Heteropneustes fossilis*), Rohu (*Labeo rohita*), Mungri (*Clarias Batrachus*), Kabai (*Anabas testudineus*), Bhaura, Saura (*Channa marulius*), Garai (*Channa punctatus*), Hile (*Channa stewartii*) poti (*Puntius spp.*) Tengra (*Mystus spp.*)

Arthropods-

Prawn (*Macrobrachium spp.*), Mud crab (*Paratelphusa spinigera*), Common pond skatter (*Gerris sp.*), Water scorpion (*Ranatra sp.*), Dragon fly etc.

Molluscs-

Pila globosa, *Bellamyia bengalensis*, *Thiara tuberculata*, *Brotia costula*, *Parreysia spp.*, *Lymnaea acuminata*, *Achatina sp.* etc.

५. समस्या :

यो खोलाको र आसपासको जग्गाको सीमांकन प्रष्ट छैन । मिचाहा वनस्पति, मिचाहा खेतीपाती चरिचरन आदिले यसलाई असर गरेको छ ।

बासीखोला सिमसार क्षेत्रको तस्वीर

६. संभावना र सुझाव : यसलाई बाँध बाँधेर पानी भरी व्यवस्थित गरी नाउ चलाउने तथा अन्य प्रकारका पर्यटकीय गतिविधि सन्चालन गर्न योजना निर्माण गर्न आवश्यक छ । यता बासिखोला सिमसार भेगमा घरबास (होमस्टे) कार्यक्रम पनि चलाउन सकिन्छ भन्ने संभावना छ । विभिन्न जातका फलफूल लगायत उपयोगी विरुवाहरु लगाएर यसको संरक्षण र उपयोग गर्ने ।

७. इन्जिनियरिङ : दुदाहा खोलाको पानी पनि यसैमा आउने भएकोले र यसको स्वरूप पनि आकर्षक भएकोले दक्षिणपट्टि बाँध निर्माण गर्ने र पानी जमाउने । त्यसअघि यसलाई पूरै सफा गरिन जरुरी छ । पानीको सतह पश्चिमको बाटोमा नचढ्ने गरिको भए पनि हुन्छ ।

थ) धनपालगढी

१. अवस्थिति :

बेलवारी नगरपालिकाको धनपालगढी पुरानो गढीको अवशेष हो । यस भेगलाई अघि केन्द्र बनाएर राजा धनपालले शासन गरेको विवरण पाइन्छ । धनपालगढी लोहान्द्रा र दरलोक्ना खोलाको बीचमा पर्दछ । यो गढीको जमिन ३५ बिगाहा रहेको उल्लेख पाइन्छ । तर हाल यस स्थानमा करिव १८ बिगाहा जति जमिन रहेको छ । धनपालगढीमा राजा धनपालको मन्दिर छ, जसभित्र राजा धनपालको हात्तिमाथि चढेको प्रतिमा राखिएको देखिन्छ । धनपालगढी भेगमा जम्मा ७ वटा पोखरी छन् । यहाँको एउटा वैज्ञानिक विशेषता छ कि ३५ वर्ष पुरानो मानवनिर्मित जंगल । विराटनगर- विराटचोक राजमार्गको नेता चोकबाट तीन किलोमिटर पूर्वमा नहरको उत्तर तर्फ यो स्थान रहेको छ ।

२. संस्कृति :

यो एउटा ऐतिहासिक स्थल हो । यो धार्मिक स्थल पनि हो । साथै थारु संस्कृतिसँग गाँसिएको पनि छ । पिकनिक आउनेहरुका लागि एउटा मनोरम स्पट बनेको छ । राजा धनपाल को थिए भन्ने कुरामा विवाद छ । तर पनि यिनी मध्यकालिक रजौटा थिए भन्ने देखिन्छ । राजा धनपाललाई पूर्वतिरबाट यता आएका व्यक्ति थिए भनिन्छ । जे भए पनि यिनी रजौटा थिए, जसले यस गढीलाई राजधानी बनाएर शासन गरेका थिए । यिनका बारेमा थुप्रै प्रकारका किंवदन्तीहरु पनि पाइन्छन् ।

यिनमा मन्दिर छेउको पोखरीमा भने पानी नित्य रुपमा रहने गर्दछ । त्यस पोखरीमा विभिन्न रङका कमल पुष्प फुल्ने गरेका छन् । यस गढीलाई चारैतिर बाट करिव ८ फिट बाक्लो सुरक्षा पर्खालले घेरिएको छ । यता गढीको पूर्वतिर रहेको दोरलोक्ना खोलाले पुरातात्विक महत्वको ढिस्को बगाएर लगेको छ ।

३. मुख्य वनस्पति :

Rato kamal (*Nymphaea aristata*) , Pirre (*Polygonum lapathifolium*), Mothe (*Cyperus* sp.) Niljalkumbhi (*Monocharia hastata*)

४. मुख्य प्राणी :

Mammals

Porcupine (*Hystrix* sp) Jackle (*Canis* sp.), Five sriped palm Squirrel- Lokharke (*Funambulus* sp.), Wild boar (*Sus scrofa*), Mouse (*Mus* p), Irrawaddy squirrel (*Callosciurus pygerythrus*)

Birds-

Large Cormorant (*Phalacrocorax carbo*), Little Cormorant (*Phalacrocorax niger*), Darter (*Anhinga rufa*), Common sandpiper (*Tringahypoleucos*), Red- Whiskered Bulbul (*pycnonotus jocosus*), Lesser adjutant Stork (*Leptoptilos javanicus*), Open billed stork (*Anatomus oscitans*), Bronze Winged Jacana (*Metopidius indicus*), Green Sandpiper

(*Tringaocropus*), Red wattled lapwing (*vanellusmalabrica*), Cotton teal (*Nettapuscoromandelianus*), Little egret (*Egretta garzetta*), Pond Heron (*Ardeola grayii*), White Breasted Waterhen (*Amourornisphoenicurus*), Black Ibis (*Pseudibispapillosa*), White breasted Kingfisher (*Halcyon smyrnensis*), Large Coucal (*Centropussinensis*), Eurasian kingfisher (*Alcedo atthis*), Dusky Leaf Warbler (*Phylloscopus fuscatus*), Pied wagtail black-backed form (*M. Gotacilla alba*).

Reptiles-

Indian flap-shelled turtle (*Lissemys punctate*), Indian peacock soft shelled turtle (*Aspideretes hurum*), Tortoise (*Indotestudo elongata*), Garden lizard (*Calotes versicolor*), Common Indian Skink (*Mabuyacarinata*), Water snake (*Xenotropis piscator*), Yellow monitor lizard (*Varanus flavescens*), Asiatic rock python (*Python moulus*) Banded Krait (*Bangarus fasciatus*), Spectacled cobra (*Naja kaouthia*) Lizards, Checkered keekback – Dhodiya (*Xenochrophis piscator*) Dhaman- Indian ratsnake (*Ptyas mucosa*) Buff Striped Keelback- harhara (*Amphiesma Stolatium*) etc.

Amphibians-

Indian bull frog (*Hoplobatrachus tigerinus*), Skittering frog (*Euphlyctis cyanophlyctis*), Terai tree frog (*Polypedates taeniatus*), Common Asian Toad (*Bufo melanostictus*) etc.

Fishes-

Singhi (*Heteropneustes fossilis*), Rohu (*Labeo rohita*), Mungri (*Clarias Batrachus*), Kabai (*Anabas testudineus*), Saul (*Channamarulius*), Andha bam (*Amphipnouscuchia*), Hile (*Chanagachuwa*), Kathgainchi (*Mastacembelus pancalus*), Pothi (*Puntius sopher*), Bulla (*Glossogobius giuris*) etc.

Arthropods-

Prawn (*Macrobrachium* spp.), Mud crab (*Paratelphusa spinigera*), Common pond skatter (*Gerris lacustris*), Water scorpion (*Ranatra* sp.), Dragon fly, Butterfly (Indian cabbage white, Red heden, Orange Staff sergeant, Common Indian Crow)

Molluscs-

Pila globosa, *Lamellidens marginalis*, *Bellamyia bengalensis*, *Thiara tuberculata*, *Brotia costula*, *Parreysia* sp., African Joint Snail (*Acatina fullica*) etc. These all are called Shankhekira in Nepali .

Other maximum diversified fauna may be present at this spot.

५. समस्या :

यो ऐतिहासिक स्थल खण्डहर बन्दै छ । तथापि यसको संवर्द्धन गर्न स्थानीय सरकार र समिति लागि परेकै छ । यहाँका पोखरी पुरिन लागेका छन् । मिचाहा भारको प्रकोप छ । पोखरीको सरसफाइ छैन । विराटनगरबाट धेरै पर्यटक आउने हुन् तर हाल लोहन्द्रा खोलाको पुल बाढीले भत्काएपछि सो रूट अवरुद्ध भएको छ । जंगल र जंगली जनावरको असुरक्षा महसुस भएको छ ।

धनपालगढीस्थित पोखरी तथा सिमसार क्षेत्रको तस्वीर

६. धनपालगढी क्षेत्रको सर्वप्रथम संरक्षण गर्न आवश्यक छ । यसलाई घेराबारा गरेर सुरक्षा गर्ने तथा यसको विकासका लागि योजना निर्माण गर्न पनि आवश्यक छ । यसको पूर्वतिर रहेको दोरलोकना खोलाको कटानलाई तत्काल रोक्न पनि त्यत्तिकै आवश्यक छ । यसको पुरातात्विक महत्वको क्षेत्र स्पष्ट पारी उत्खनन गर्न पनि त्यत्तिकै आवश्यक छ । जैविक विविधताको अध्ययन गरी पञ्जीकरण गर्न जरुरी छ । साथै पोखरीमा स्थायी जलभण्डारण गरिनुपर्छ । यसलाई धार्मिक, ऐतिहासिक तथा पर्यापर्यटनको हिसाबले विकास गर्नुपर्छ । पिकनिक स्पट को विकास गर्ने छेऊमा । जंगली सफारी गराउने । जैविक विविधताको अनुसन्धान केन्द्र विकास गर्ने । थारुको होमस्टे । निगुरोको खेती गर्ने ।

७. इन्जिनियरिङ : यसको प्रकृतिलाई जोगाइराख्न यस स्थलमा कन्क्रिट काम सकेसम्म गरे बेस हुने थियो । यहाँका पोखरीहरुमा पानी भर्ने स्थायी स्रोत विकास गर्नुपर्ने हुन्छ । पानी भण्डारणमा सहयोग गर्ने किसिमका विरुवाहरु रोप्ने काम गर्नुपर्छ । दोरलोकना खोलामा तारजाली र बायो इन्जिनियरिङ गरी तटबन्ध गरिनुपर्ने ।

द) मकरबाँध

१. अवस्थिति:

मकरबाँध एउटा सुन्दर सिमसार क्षेत्र हो, जुन मोरङको बेलवारी नगरपालिका वडा नं. ६ मा पर्दछ । बाहुनीको नहर छेउमा पर्ने सोमबारेदेखि यो बाँध ४ किलोमिटर दक्षिण सयपत्री टोलमा पर्दछ । यस पोखरीको क्षेत्रफल १.५ विगाहा रहेको छ । यस पोखरीमा भित्रबाट पानी उम्रिन्छ भने सुकुना पैनीको पानी पनि जम्मा हुने गर्दछ । यसबाट बनाइएको सिँचाइ योजनाले करिब २५० विगाहा खेतीयोग्य जमिनमा सिँचाइ पुगेको छ ।

२. संस्कृति :

यो पोखरी मात्रै नभएर यसका आसपासका मन्दिरहरूको समन्वयमा धार्मिकता जोडिएको छ । नहर छेउको रामजानकी मन्दिर, हनुमान मन्दिर र पुरानो कुवा यस पोखरीको साँस्कृतिक पक्षसँग गाँसिएका छन् । यस भेगमा राईहरूको बसोबास छ । साथै थारु चौधरीहरू पनि र बाहुन क्षेत्रीहरूको पनि गृहवास भएको पाइन्छ ।

३. मुख्य वनस्पति :

Polygonum lapathifolium (Machha Bish), *Cyperus* sp., *Monocharia hastata* (Nil Jal)

४. मुख्य प्राणी :

Mammals-

Porcupine (*Hystrix* sp) Jackle (*Canis* sp.), Five striped palm Squirrel- Lokharke (*Funambulus* sp.), Wild boar(*Sus scrofa*), Mouse (*Mus* p), Irrawaddy squirrel (*Callosciurus pygerythrus*)

Birds-

Large Cormorant(*Phalacrocorax carbo*), Little Cormorant (*Phalacrocorax niger*), Darter (*Anhinga rufa*), Common sandpiper (*Tringahypoleucos*), Red- Whiskered Bulbul (*pycnonotusjocosus*), Lesser adjutant Stork (*Leptoptilos javanicus*), Open billed stork (*Anatomus oscitans*), Bronze Winged Jacana (*Metopidius indicus*), Green Sandpiper (*Tringa acropus*), Red wattled lapwing (*vanellus malabrica*), Cotton teal (*Nettapus coromandelianus*), Little egret (*Egretta garzetta*), Pond Heron (*Ardeola grayii*), White Breasted Waterhen (*Amourornis phoenicurus*), Black Ibis (*Pseudibis papillosa*), White breasted Kingfisher (*Halcyon smyrnensis*), Large Coucal (*Centropus sinensis*), Eurasian kingfisher (*Alcedo atthis*), Dusky Leaf Warbler (*Phylloscopus fuscatus*), Pied wagtail black- backed form (*Motacilla alba*).

Reptiles-

Indian flap-shelled turtle (*Lissemys punctate*), Indian peacock soft shelled turtle (*Aspideretes hurum*), Tortoise (*Indotestudo elongata*), Garden lizard (*Calotes versicolor*), Common Indian Skink (*Mabuyacarinata*), Water snake (*Xenotropis piscator*), Yellow monitor lizard (*Varanus flavescens*), Asiatic rock python (*Python moulus*) Banded Krait (*Bangarus fasciatus*), Spectacled kobra (*Naja kaouthia*) Lizards, Checkered keekback – Dhodiya (*Xenochrophis piscator*)

Dhaman- Indian ratsnake(*Ptyas mucosa*) Buff Striped Keelback- harhara(*Amphiesma Stolatium*) etc.

Amphibians-

Indian bull frog(*Hoplobatrachus tigerinus*), Skittering frog(*Euphlyctis cyanophlyctis*), Terai tree frog(*Polypedates taeniatus*), Common Asian Toad (*Bufo melanostictus*) etc.

Fishes-

Singhi(*Heteropneustes fossilis*), Rohu (*Labeorohita*), Mungri(*Clarias Batrachus*), Kabai (*Anabas testudineus*), Saul *Channamarulius*), Andha bam(*Amphipnouscuchia*), Hile (*Chanagachuwa*), Kathgainchi (*Mastacembelus pancalus*), Pothi (*Puntius sopher*), Bulla (*Glosogobius giuris*) etc.

Arthropods-

Prawn (*Macrobrachium spp.*), Mud crab(*Paratelphusa spinigera*), Common pond skatter (*Gerrislacustris*), Water scorpion (*Ranatra sp.*), Dragon fly, Butterfly (Indian cabbage white ,Red heden, Orange Staff sergeant, Common Indian Crow)

Molluscs-

Pila globosa, *Lamellidens marginalis*, *Bellamyia bengalensis*, *Thiara tuberculata*, *Brotia costula*, *Parreysia sp.*, African Joint Snail(*Acatina fullica*) etc. These all are called Shankhekira in Nepali .

५. समस्या :

अनावश्यक भारहरु उम्रिएका, खेतीकार्यबाट अतिक्रमण भएको, इयुट्रोफिकेशन, एलाल ब्लुम आदि समस्या देखिन्छन् ।

मकरबाँध र पोखरीको तस्वीर

६. यसलाई संरक्षण गरी बाँध बलियो बनाई सिँचाइको पाटोलाई दिगो बनाउनुपर्छ । यसमा माछा पालन गरेर आम्दानी बढाउन सकिन्छ । विरुवा रोप्ने, जैविक विविधताको संरक्षण गर्ने । विदेशी चराहरुको अवलोकन केन्द्र पनि यो बन्ने देखिन्छ । तत्काल यस बाँधलाई संरक्षण गरी यसको विकासको योजना बनाउन आवश्यक छ ।

७. इन्जिनियरिङ : सबैतिरका बाँधलाई स्तरनोन्नति गर्न आवश्यक छ ।

ध) वेतना सिमसार

बेलबारीको पूर्वपश्चिम लोकमार्गमा नै बजारदेखि करिब १ किलोमिटर पूर्वतिर पर्ने वेतना सिमसार यस भेगको सबैभन्दा प्रख्यात सिमसार हो । यस सिमसारलाई निकै व्यवस्थित गरिएको छ र यस सिमसारको यात्रा दिनहुँजसो सयौँ मानिसहरुले गर्ने गरेका छन् । दुईवटा ठूलठूला पोखरीहरु रहेको तथा घेराबारा गरी सुरक्षित पारिएको यस सिमसार क्षेत्रलाई वनभोज केन्द्रका रूपमा पनि विकास गरिएको छ । वेतना सिमसारबाट निरन्तर रूपमा पानी बगेर गएको छ, जसबाट ठूलो क्षेत्रमा सिँचाई गर्ने गरिएको छ ।

मोरङको बेलबारी भेगमा अघि बेलको जंगल रहेको हुनाले यसलाई बेलबारी भनिएको विश्वास गरिन्छ । यसैगरी बेल नामक एकजना धिमाल व्यक्तिको बारी भएको स्थान बेलबारी हो भन्ने पनि बताइन्छ । यता बेलबारीको नजिकमा रहेको वेतना सिमसारको नामकरण भने वेतबाट भएको हो । यस भेगमा अघि वेतको जंगल रहेको हुनाले यसलाई वेतना भनिएको हो । वेतनामा जंगलबाट उम्रिएको जरुवा पानी आएको छ भने हाल सिसौली सिमसारबाट बाँध बाँधेर पनि यस सिमसारमा पानी ल्याइएको छ । वेतनाको पूर्वाधार विकास निकै धेरै गरिएको हुनाले यसको विकाससँग समन्वय गरी अन्य सिमसारको विकास गर्न आवश्यक छ ।

न) वाशुकी वाटर रिचार्ज पन्ड

वाशुकी वाटर रिचार्ज पन्ड हालसालै बन्दै गरेको एउटा ठूलो जलासय हो । राष्ट्रपति चुरेभावर तराई मधेश संरक्षण विकास समितिले यो पन्ड निर्माण गर्न लागेको हो । रमितेडाँडाको केही पश्चिमतिर निर्माण हुने यो पन्ड सुन्दरहरैँचा नगरपालिकाको सिमानामा पर्दछ । वाग्देवी र सुकुना सामुदायिक वनका बीचमा किस्तिखोलामा पर्ने यस निर्माणाधिन जलासयलाई यिनीहरुको नामका आधारमा वाशुकि नामकरण गरिएको हो । करिब १२ हे. जमिनमा निर्माण हुने यो पन्ड यस भेगको सवैभन्दा राम्रो हुनेछ । यसलाई बेलबारीका अन्य सिमसारसँग समन्वय गरी विकास गर्न आवश्यक छ ।

प) कयरखोला

कयरखोला बेलबारीको वडा नं. ७ पुरानोबाहुनीमा पर्दछ । बेलबारी वडा नं. १० को नारायण चौक पश्चिमतिर बाट मूल फुटेर आई यो खोला निश्चिकएको छ । यो एउटा खोला रसिमसारका रुपमा रहेको छ । यसमा विभिन्न स्थानमा बाँध बाँधेर खेतिपातीका लागि पानी लगिएको

छ ।

मुख्य प्राणी:

Mammals-

Mongoose (*Herpestes* sp.), Lokharke (*Funambulus* sp.), Mouse (*Mus* spp.).

Birds-

Little Cormorant (*Phalacrocorax niger*), Darter (*Anhinga rufa*), Lesser adjutant Stork (*Leptoptilos javanicus*), Little egret (*Egretta garzetta*), Intermediate Egret (*Egretta intermedia*), Pond Heron (*Ardeola grayii*), White Breasted Waterhen (*Amourornis phoenicurus*), White breasted Kingfisher (*Halcyon smyrnensis*), Eurasian kingfisher (*Alcedo atthis*), Large Coucal (*Centropus sinensis*), Red vented BulBul (*pycnonotus cafer*).

Reptiles-

Indian flap-shelled turtle (*Lissemys punctata*), Tortoise (*Indotestudo elongata*), Garden lizard (*Calotes versicololar*), Common Skink (*Mabuya carinata*), Common Rat snake (*Ptyas mucosa mucosa*), Buff-striped Keelback (*Amphiesma stolata*), Checkered Keelback (*Xenochrophis piscator*), Spectacled Cobra (*Naja naja*), Banded Krait (*Bungarus fasciatus*).

Amphibians-

Indian bull frog (*Hoplobatrachus tigerinus*), Skittering frog (*Euphlyctis cyanophlyctis*), Terai tree frog (*Polypedata testeniatus*), Common Asian Toad (*Bufo melanostictus*), Marbled toad (*Bufo stomaticus*), Indian burrowing frog (*Sphaerothecabreviceps*) etc.

Fishes-

Singhi (*Heteropneustes fossilis*), Rohu (*Labeo rohita*), Mungri (*Clarias Batrachus*), Kabai (*Anabas testudineus*), Bhaura, saura (*Channa marulius*), Garai (*Channa punctatus*), Hile (*Channa stewartii*), Andha bam (*Amphipnous cuchia*), poti (*Puntius spp.*) Tengra (*Mystus spp.*).

Arthropods-

Prawn (*Macrobrachium spp.*), Mud crab (*Paratelphusa spinigera*), Common pond skatter (*Gerris sp.*), Water scorpion (*Ranatra sp.*), Dragon fly etc.

Molluscs-

Pila globosa, *Bellamya bengalensis*, *Thiara tuberculata*, *Brotia costula*, *Parreysia spp.*, *Lymnaea acuminata*, *Achatina sp.* etc.

इन्जिनियरिङ : यस खोलाबाँधलाई खास परिवर्तन आवश्यक देखिएन । यसमा अरु धेरै पानी जमाउन पनि संभावना कम देखिन्छ । यसलाई सिँचाइ प्रयोजनमा नै उपयोग गरेमा बेस हुन्छ ।

फ) अन्य

बेलबारी भेगमा अन्य विभिन्न प्रकारका सिमसार र धार्मिक स्थलहरू पनि छन् । वास्तवमा बेलबारी भेगमा थुप्रै खोला, धापी र सिमसार छन्, जुन सबैको लेखाजोखा गर्न कठिन छ । यहाँ पुराना विभिन्न मठमन्दिर पनि छन् । बेलबारीमा नै दुर्गा मन्दिर, तामांग र गुरुंग गुम्बा, साकेलाथान र शिवालय आदि मठमन्दिर छन् । यता वडा नं. ६ मा यासोकानी र रामजानकी मन्दिर, ५ मा

धनपालथान र वडा नं ७ मा कालिमन्दिर छन् । यता बेलबारीकै रमिते डाँडामा पनि पर्यटन विकासका लागि प्रयाहरु भई रहेका छन् । यस नगरपालिकाका विभिन्न वडाहरुमा विभिन्न देवीदेवताका मठमन्दिर रहेका छन्, जुन सबैको समुचित ढंगमा अध्ययन हुन भने आवश्यक छ ।

मोरङको बेलबारी भेगमा यहाँ नामोल्लेख गरिए बाहेकका पनि थुप्रै सिमसार, पोखरी, खाल्टा, भाष र मूलहरु रहेका छन् । तिनीहरु हाल आएर खोजी गर्ने र तिनको महत्व उजागर गर्ने कार्य पनि भईनै रहेको छ । कालान्तरमा यिनीहरुको संख्या बढेर जाने कुरा निश्चित छ । यसरी बेलबारी सिमसारको राजधानी मानिन्छ । तिनीहरुको संरक्षण र विकास गरी मानवको हितमा प्रयोग गर्नाले प्रकृतिको सुन्दरतामा कमी आउँदैन भने तिनीहरु भविष्यमा हाम्रा सन्नतिका लागि उपहार सावित हुने छन् ।

अध्याय सात निष्कर्ष र सुभावहरु

मोरङको बेलबारीमा हालसम्म २१ वटा सिमसारहरु जानकारीमा आएका छन् । यस बाहेक हाल जानकारीमा नआएका सिमसारहरु पनि यस भेगमा प्रशस्तै रहेका छन् । तिनीहरु अलगअलग विशेषताले भरपूर छन् । सिमसारहरुलाई विशेषता अनुसारनै संरक्षण, सम्बर्द्धन र विकास गरिनु पर्दछ । यस नगरपालिकामा यस्ता अलगअलग विशेषता भएका सिमसारलाई निम्नानुसारले व्यवस्थापन गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

- १) यस नगरभित्र रहेका हाल जानकारीमा आएका बाहेकका अन्य सिमसारहरुको पहिचान गरी सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने ।
- २) तिनीहरुको संरक्षण, विकास र प्रबर्द्धनको खाका तयार पार्ने ।
- ३) अन्य सिमसारलाई वेतनासँग समन्वय गरी विकास गर्ने ।
- ४) राजमार्ग उत्तरका अमना र सिसौली सिमसारलाई सिमसार र जैविक विविधताको संग्रहालयका रूपमा विकास गर्ने । तिनीहरुमा मानव गतिविधि कम गर्ने र तिनको सौन्दर्यकरण प्राकृतिक रूपमा नै गर्ने ।
- ५) अमना र सिसौली भेगमा रैथाने विरुवा वृक्षारोपण गर्ने, पानीको मुहान बढाउने प्रकारका वनस्पति छनौट गरी रोप्ने । यस भेगमा चरा, किरामिरा र जंगली जनावरसापेक्ष वातावरण सिर्जना गर्ने ।

यिनको पानीमा पनि जलीय जीवजन्तुको संरक्षण गरी एकै स्थानमा जीवजन्तु र वनस्पतिको अध्ययन गर्न सकिने वातावरण सिर्जना गर्ने ।

- ६) सिमसारक्षेत्रलाई अतिक्रमण गरी बसेको मानववस्तीलाई व्यवस्थापन गर्ने ।
- ७) भल्भली, हाँडीदह र भूलभूले सिमसारको एकीकृत विकास गरी त्यसलाई आर्थिक गतिविधिसँग जोड्ने ।
- ८) जाल्पादेवी, महाराजथान, सुकुनाबाँध, थानभोरा, धनपाल पोखरी र वासीखोला सिमसार भेगलाई धार्मिक र सांस्कृतिक क्षेत्रका रूपमा विकास गर्ने । सिमसार संरक्षण र वृक्षारोपण गर्न पनि त्यत्तिकै आवश्यक छ ।
- ९) कयरखोला, कुइरीखोला, दुदाहा खोला, मकरबाँध, मखनपोखरी र गयलपोखरी भेगमा सिमसार संरक्षण, पानीको संरक्षण, बाँधको विकास र माछा पालन लगायतका आर्थिक फाइदा हुने खालका व्यवसाय चलाउनु पर्ने ।
- १०) बेलबारीमा रहेका सिमसार क्षेत्रको पहिचान र यिनका आकर्षणको निक्कौल गरेर आमसञ्चारका माध्यम र सञ्चारकर्मीलगायतबाट वृहत प्रचार योजना ल्याउने ।
- ११) रमिते लगायतको स्थानलाई पार्कका रूपमा विकास गर्न आवश्यक छ ।
- १२) बेलबारीका रामजानकी मन्दिर, कालीमन्दिर, दुर्गा मन्दिर, याशोकानी, गणेशमन्दिर, शिवमन्दिर, गुम्बाहरु, महाराजथान र साकेलाथानलाई पनि व्यवस्थित गरी आकर्षणका केन्द्रविन्दू बनाउने ।
- १३) यहाँका सबै सिमसारको जीवजन्तु, वनस्पति र सामाजिक सांस्कृतिक पक्षको अध्ययन गर्ने र गराउने ।
- १५) यहाँका सिमसारका माध्यमबाट पर्यटन विकासका लागि पर्यटन गुरुयोजना निर्माण गर्ने ।
- १६) सिमसार क्षेत्रको सीमांकन निर्धारण गरी फेन्सिङ गर्ने । त्यसपछि जैविक बार लगाउने ।
- १७) सबै सिमसारक्षेत्रको संरक्षणको लागि अलग अलग संरक्षण समिति बनाउने । ती सबैको एउटा महासंघ अर्थात् समन्वय समिति बनाउने ।
- १८) सबै सिमसारहरुको सरसफाई गर्ने ।
- १९) सबै सिमसारहरुको अन्तरसम्बन्ध स्थापना गरी एकीकृत पर्यटन योजना बनाउने । यहाँ हात्ती सफारी, जंगल सफारी, घोडा टाँगा सफारी, गोरुगाडा, उँटलगायतका साधनहरुमार्फत सबै सिमसार घुम्ने किसिमको रुट बनाउनुपर्छ ।
- २०) जातीय पहिचान खुल्ने किसिमका आकर्षणहरु तयार गरी साँस्कृतिक पर्यटनलाई प्रोत्साहित गर्ने
- २१) पर्यापर्यटनको राम्रो संभावना छ यो कुरामा ध्यान दिने ।
- २२) संरक्षण समिति बनाइसकेपछि ती समितिका सदस्यहरुलाई र जनप्रतिनिधिहरुलाई सिमसारसम्बन्धी चेतना दिई केही प्राविधिक तालिम दिने ।
- २३) बेलबारीमा प्रसस्तै संभावना बोकेका सिमसारहरु भएकोले यी सबैलाई एकीकृत गरीकन रामसार साइटको लागि प्रस्ताव गर्न कदम चाल्नुपर्ने ।
- २४) यी सबै काममा नगरपालिकाले समन्वयकारी र नेतृत्वदायी भूमिका खेल्नुपर्छ ।

यथार्थमा मोरङको बेलबारी नगरपालिका सिमसारको राजानै मानिन्छ । यहाँ २९ वटाभन्दा ज्यादा सिमसारहरु पत्ता लागेका छन् । नयाँ सिमसार पत्ता लाग्ने कार्य पनि निरन्तर रुपमा चलेको छ । जनमानसमा यसको विकासको आवश्यकता पनि जानकारी हुन लागेको । तर यहाँको वेतना सिमसार छाडेर अरुको सिमांकन हुन र संरक्षण गर्न बाँकी रहेको देखिन्छ । तिनीहरुको राम्रोसँग अध्ययन पनि भएको छैन । तसर्थ यहाँका सिमसारहरुको राम्रोसँग अध्ययन हुन तथा तिनको माध्यमबाट पर्यटनको विकास गरी स्थानीय विकास तथा स्वरोजगारको अवस्था सिर्जना गर्न आवश्यक छ । यसका लागि यस नगरको पर्यटन गुरुयोजना बनाइनु पर्दछ । यस योजनाले नै यी सिमसारहरुको बृहत्तर रुपमा अध्ययन गर्ने तथा कुन सिमसारलाई कुन रुपमा संरक्षण र विकास गर्ने भन्ने मार्गनिर्देश गर्ने छ । यसरी बेलबारीको मुख्य सम्पदा यहाँका सिमसारनै हुन् ।

सन्दर्भग्रन्थ सूची

A review of the status and threats of wetlands in Nepal- IUCN 2004

Sthapit, Kesharman . Watershed management in Nepal - ICIMOD

Shrestha, Tej kumar, Birds of Nepal . Bimala Shrestha 2001

Kastle, W, Rai, K.R. and Schleich, H. Field Guide to Amphibians and Reptiles of Nepal . ARCO Nepal 2013.

Shrestha, T.K. Mammals of Nepal, Bimala Shrestha 1997 Kathmandu.

Chhetry, D.T. and Pal, J. (2011): Diversity of mammals in and around of Koshi Tappu Wildlife Reserve. *Our Nature*. Nature conservation and Health care Council, Biratnagar, Nepal.

Chhetry, D.T. (2011): Studies on Molluscs of Betna wetlands and its Surroundings, Nepal.

Bibechana. Bhanu Memorial Higher Secondary, School.

Fleming, R.L., Sr. Fleming R.L. and Jr. Bangdel, L.S. (2000): **Birds of Nepal**, Nature Himalayas, Kathmandu.

Helen Mellanby (1965): **A Guide to Freshwater Invertebrates**. Methuen and Co LTD, London.

Inskipp, C. and Inskipp, T. (1991): **A Guide to the birds of Nepal**. 2nd Edition. Christopher Helm, London.

Majupuria, T.C. and Majupuria, R.K. (1998): **Wildlife, National Parks and Reserves of Nepal**. S.Devi Sharanpur India and Tekpress Bangkok, Thailand.

Rai, K.R. (2002): **Environmental impact and Distribution of Herpetofauna from East Nepal.**
Ph.D. Thesis submitted to Central Department of Zoology, T.U. Kirtipur, KTM.

Schleich, H.H. and Kastle, W. (2002): **Amphibians and Reptiles of Nepal.** Koeltz Scientific Books, Koenigstein.

Shah, K.B. and Tiwari S. (2004): **Herpetofauna of Nepal.** IUCN, Nepal.

Shrestha, J.S. (1981): **Fishes of Nepal,** Curriculum Development Centre, T.U., Kathmandu, Nepal.

कोइराला, कुलचन्द्र, **नेपाली सांस्कृतिक जात्रा पर्व,** काठमाडौं: कुलचन्द्र कोइराला स्मृति प्रतिष्ठान, २०५२ ।

खतिवडा, सोमप्रसाद, **वराहक्षेत्रको सांस्कृतिक सम्पदा,** चतरा: राधाकृष्ण भक्ति साधना आध्यात्मिक प्रतिष्ठान, २०६७ ।

... .., **मोरङको सांस्कृतिक पर्यटन, संभावना र चुनौतिहरू,** विराटनगर: अनुसन्धान विकास केन्द्र, २०६८ ।

... .., **कौशिकी संस्कृति,** चतरा: जगद्गुरु पीठ, २०७० ।

... .., **राजा धनपालको इतिहास,** विराटनगर: अनुसन्धान विकास केन्द्र, २०६९ ।

... .., **नेपाली संस्कृति विश्वकोश,** काठमाडौं: जनता प्रकाशन तथा प्रसारण लि. २०७४ ।

जिविस मोरङ, **जिल्ला पाश्वचित्र,** विराटनगर: जिल्ला विकास समिति मोरङ, २०६४ ।

जिविस मोरङ, **जिल्ला पर्यटन गुरुर्योजना,** विराटनगर: जिल्ला विकास समिति मोरङ, २०६७ ।

अनुसूचीहरु

अनुसूची १: वेलबारी नगरपालिका र आसपासका सिमसार क्षेत्रमा पाइने स्तनधारी जनावरहरु

S.N	Name	Scientific Name	Nepal	IUCN	CITES
1	Indian Pangolin	Manis crassicaudata	P		
2	Leopard Cat	(Prionailurus bengalensis)	P		I
3	Spotted Lingsang	Prionodon pardicolor	P		I
4	Asiatic Elephant	Elephas maximus	P	E	
5	Hanuman Langur	(Semnopithecus entellus)			I
6	Common Leopard	(Panthera pardus),			I
7	Spotted Deer	Axis axis			
8	Irrawaddy Squirrel	Callosciurus pygerythrus			
9	Five-stripe Palm Squirrel	Funambulus pennantii			
10	Rhesus Macaque	(Macaca mulatta)			
11	Golden Jackal	(Canis aureus)			
12	Wild Boar	Sus scrofa			
13	Barking Deer	Muntiacus muntjak			
14	Hare	Lepus nigricollis			
15	Blue bull	Boselaphus tragocamelus			

अनुसूची २: वेलबारी नगरपालिका र आसपासका सिमसारमा पाइने चरा प्रजातिहरु

क्र.सं.	Common Name	Scientific Name
१.	Large comorant	<i>Phalacrocorax carbo</i>
२.	Lesser back golden backed woodpeker	<i>Dinopium benghalense</i>
३.	Indian treepie	<i>Dendrocitta vugabunda</i>
४.	Crested serpent eagle	<i>Spilarnis cheela</i>
५.	Common sandpiper	<i>Tringa hypoleucos</i>

୬.	Large green billed malkoha	<i>Rhopodytes tristis</i>
୭	Blue throat	<i>Erithacus svecicus</i>
୮.	Grey headed flycatcher	<i>Culicicapa ceylensis</i>
୯	Purple sunbird	<i>Neectarinia asiatica</i>
୧୦	Red whiskered bulbul	<i>Pycnonotus jocosus</i>
୧୧	Black oriole naped	<i>Oriolus chinensis</i>
୧୨	Hair crested drongo	<i>Dierurus hottentottus</i>
୧୩	Little cormorant	<i>Phalacrocorax niger</i>
୧୪	Lesser adustant stork	<i>Leptoptilos javanicus</i>
୧୫	Dark kite	<i>Milvus migrans</i>
୧୬	Open bellied stork	<i>Anostomus ocitans</i>
୧୭	Bronze winged jacana	<i>Metopidus indicus</i>
୧୮	Green sandpiper	<i>Tringa ochropus</i>
୧୯	Red wettled lapwing	<i>Vanellus malabrica</i>
୨୦	Jungle babbler (Seven sister)	<i>Turdoisdes straitus</i>
୨୧	Cattle egret	<i>Bubulus ibis</i>
୨୨	Red wented bulbul	<i>Pycnonotus cafer</i>
୨୩	Common myna	<i>Acridotheres tristis</i>
୨୪	Spotted dove	<i>Streptopelia chinensis</i>
୨୫	Rose ringed parakeet	<i>Psittacula krameri</i>
୨୬	Black drongo	<i>Dicrurus adsimillis</i>
୨୭	Koel cuckoo	<i>Dudyramys scolopacea</i>
୨୮	Jungle crow	<i>Curvus microrhynchus</i>
୨୯	Cotton teal	<i>Nettapus coromandelianus</i>
୩୦	Common teal	<i>Anus crecca</i>
୩୧	Little egret	<i>Egretta garzetta</i>
୩୨	Pond heron	<i>Ardeola grayii</i>
୩୩	Brown shrike	<i>Lanius cristatus</i>
୩୪	Indian gallinule	<i>Gallinula chloropus</i>

੩੫	Lesser whisting teal	<i>Dendrocygna javanica</i>
੩੬	Tailor bird	<i>Orthotonus sutorius</i>
੩੭	Pied myna	<i>Sturnus contra</i>
੩੮	Little grebe	<i>Podiceps ruficollis</i>
੩੯	White Breasted waterhen	<i>Amourounis phoenicurus</i>
੪੦	Black ibis	<i>Pseudibis papillosa</i>
੪੧	Large cuckoo shrike	<i>Caracina novaehollandiae</i>
੪੨	Orange headed ground thrush	<i>Zoothera citrina</i>
੪੩	White bellied drongo	<i>Dicrusrus caerulescens</i>
੪੪	Blacked headed oriole	<i>Oriolus xanthornus</i>
੪੫	White breasted king fisher	<i>Halcyon smyrnensis</i>
੪੬	Large couceal	<i>Centropus sinensis</i>
੪੭	Blue Throated barbet	<i>Megalaima asiatica</i>
੪੮	House crow	<i>Corvus splendens</i>
੪੯	Jungle owlet	<i>Glaucidium radiatum</i>
੫੦	Robin dayal	<i>Copsychus saularis</i>
੫੧	Eurasian king fisher	<i>Alcedo atthis</i>
੫੨	Dusky leaf warbler	<i>Phylloscopus fuscatus</i>
੫੩	Pied wagtail black-backed form	<i>Motacilla alba</i>
੫੪	Green barbet	<i>Megalaima zeylanica</i>
੫੫	Common hawk cuckoo	<i>Cuculus varius</i>
੫੬	Indian cuckoo	<i>Cuculus micropterus</i>
੫੭	Eurasian cuckoo	<i>Cuculus caronus</i>
੫੮	Pied crested cuckoo	<i>Clamator Jacobinus</i>

अनुसूची ३: वेलबारी नगरपालिका र आसपासका सिमसारमा पाईने कछुवा प्रजातिहरु

S.N	Scientific Name	Order	Local Name	Availability
1	Lissemys punctata	Trionychidae	Indian flap-shelled turtle	
2	Aspideretes hurum	Trionychidae	Indian soft-shelled turtle	Internationally threatened
3	Aspideretes gangeticus	Trionychidae		
4	Indotestudo elongata			

अनुसूची ४: वेलबारी नगरपालिकाका सिमसारमा पाईने माछा प्रजातिहरु

S.N	Scientific Name	Local Name	Availability
1	Aplosochilus panchax	Tictike aachha	
2	Glosogobius giuris	Bulla	Internationally threatened
3	Puntius sophera	Pothi	
4	Heteropneustes fossilis	Singi	
5	Amphipnous cuchia	Andha Bam	
6	Badis badis	Kalo machha	
7	Barilius bengalensis	Garai, hile	
8	Chana gachuwa	Paiya	
9	Lepidocephalichthys guntea	Kathgainchi	
10	Claris batrachus	Mangur	

अनुसूची ५: वेलबारी नगरपालिकाका सिमसार क्षेत्रमा पाईने पुतली प्रजातिहरु

S.N	Common Name	Scientific Name	Status	Local Name
1	Indian cabbage white	Pieris canidia indica	C	
2	Dark evening brown	Melanitis phedima bela	C	
3	Red heden	Papilio helenus helenus	C	
4	Orange Staff sergeant	Athyma cama cama	C	

5	Common Indian Crow	Euploea core core	C	
6		Precis almanac	C	
7		Hypolimnas misippus	C	
8		Melanitis leda ismene	C	
9	Blue Pansy	Precis orithya ocyale		
10	Bath white	Pontia daplidice moorei		
11	Sergeant emperor	Apatura chevana		
12	Common cerulean	Jamides celeno aelianus		
13	Grey pansy	Precis atlites		
14	Lemon Emigrant	Catopsilia pomana pomana		
15	Yellow pansy	Precis hierta hierta		
16	Common meadow Blue	Polyommatus stoliezkama arene		
17	Mottled emigrant	Catopsilia pyranthe pyranthe		
18	Straight Swift	Parnara guttata mangala		
19		Metapa sasivrna		
20	Lemon Pansy	Precis slemonias		
		Lethe europa niladana		

अनुसूची ६: वेलबारी नगरपालिका र आसपासका सिमसारमा पाईने लेउ प्रजातिहरु

S.N	Scientific Name		
1	Merismopedia elegans		
2	Oscillatoria princeps		
3	Lyngbya birgei		
4	Lyngbya majuscule		
5	Anabaena iyengari		
6	Nostochopsis lobatus		
7	Cosmarium maculatiforme	Chlorophyceae	
8	Melosira varians	Bacillariophyceae	
9	Fragilaria construence		

10	Eunotia tschirchian		
11	Cocconeis placentula		
12	Navicula viridula		
13	Stauroneis javanica		
14	Pinnularia braunii		
15	Gyrosigma scalproides		
16	Gomphonema cf. constrictum		New record for Nepal.
17	Gomphonema cf. intricatum		
18	Gomphonema cf. parvulum		New record for Nepal.
19	Gomphonema sphaerophorum		
20	Cymbella cymbiformis		
21	Rhopalodia gibba		New record for Nepal.
22	Nitzschia amphibi		New record for Nepal.
23	Surirella tenera		New record for Nepal.

अनुसूची ७: वेलबारी नगरपालिका र आसपासका सिमसारमा पाईने सिम वनस्पतिहरु

S.N	Scientific Name	Group	Family	Local Name	Use	Availability
1	<i>Riccia fluitans</i>	BRYOPHYTA	Ricciaceae	Leu		Scare
2	<i>Dipazium esculentum (Retz.) Sw</i>	PTERIDOPHYTA	Athyriaceae	Niguro	fronds vegetable.	Frequent
3	<i>Azolla imbricata</i>	PTERIDOPHYTA	Azollaceae	Pani uneu	forage for cattle, poultry feed, green manure, compost	common
4	<i>Equisetum debile</i>	PTERIDOPHYTA	Equisetaceae	Kurkure	malaria fever.	Frequent
5	<i>Ceratopteris thalictroides</i>	PTERIDOPHYTA	Parkeriaceae	Panidhaniya	vegetabe, compost	common
6	<i>Meniscium proliferum</i>	PTERIDOPHYTA	Thelypteridaceae	Uneu		Frequent
7	<i>Thelypteris</i>	PTERIDOPHYTA	Thelypteridaceae	Uneu		Common

	<i>dentate</i>					
8	<i>Hygrophila difformis</i>	ANGIOSPERMAE	Acanthaceae	Talmakhan		Frequent
9	<i>H. polysperma</i>	ANGIOSPERMAE	Acanthaceae	Talmakhan		Frequent
10	<i>H. quadrivalvis</i>	ANGIOSPERMAE	Acanthaceae	Talmakhan		Frequent
11	<i>Alternanthera sessilis</i>		Amaranthaceae	Bhringijhar	galactogogue, cholagogue, febrifuge, indigestion, vegetable.	Frequent
12	<i>Centella asiatica</i>		Apiaceae	Ghodtapre	alterative, tonic, diuretic, decoction in leprosy, diseases of nervous system and heart, insecticide, vegetable	Common
13	<i>Oenanthe javanica</i>		Apiaceae			Common
14	<i>Oxystelma esculentum</i>		Asclepiadaceae	Barasinge	diuretic, laxative, aphrodisiac, anthelmintic, leucoderma, bronchitis, decoction as a gargle in aphthosse ulceration of mouth and sore throat tonic, seed expectorent	Frequent
15	<i>Adenostemma lavenia</i>		Asteraceae			Frequent
16	<i>Eclipta prostrata</i>		Asteraceae	Bhringaraj	hair vitalizer, catarrhal jaundice, tonic, deobstruent, in common hepatic and spleen enlargements, skin diseases, blue dye, vegetable	Common
17	<i>Enydra fluctuans</i>		Asteraceae	Sungurejhar	skin diseases, nervous	Common

					disorders, fodder, pig feed.	
18	<i>Mikania micrantha</i>		Asteraceae	Banmara	invasive alien weed.	Common
19	<i>Spilanthes iabadicensis</i>		Asteraceae	Purple	stimulant, sialogogue, toothache, headche, expels intestinal worms in calves and lambs	Frequent
20	<i>Rorippa nasturtium- aquaticum</i>		Brassicaceae	Simesag	antiscrobutic and stimulant, eaten fresh to improve appetite, vegetatabe	Frequent
21	<i>Callitriche stagnalis</i>		Callitrichaceae			Scare
22	<i>Caboma aquatica</i>		Cabombaceae	Panijhar	ornamental aquarium plant, fodder.	Frequent
23	<i>Ceratophyllum demersum</i>		Ceratophyllaceae	Patai	antipyretic,scorpion sting and biliousness, hyper accumulator of havy metals, ornamental aquarium plant	Common
24	<i>Ipomoea aquatica</i>		Convolvulaceae	Karmisag	emetic, purgative and antidote to opium and arsenic poisoning, vegetable.	Frequent
25	<i>I. carnea</i>		Convolvulaceae	Thetar	insecticidal, hedge plant of crop field, fire wood, flood controller, invasive alien weed.	Common
26	<i>Smithia ciliata</i>		Fabaceae		fodder.	Frequent
27	<i>Hydrolea</i>		Hydrophyllaceae	Niljal	leaves poultice for callus	Common

	<i>zeylanica</i>				ulcers.	
28	<i>Dysophylla cruciata</i>		Lamiaceae			Frequent
29	<i>Rotala rotundifolia</i>		Lythraceae			Scare
30	<i>Ozbekia stellata</i>		Melastomaceae	Angeri	fruits raw food.	Common
31	<i>Ludwigia octovalvis</i>		Onagraceae	Luwange	astringent, carminative, vermifuge, laxative, diuretic, anti-inflammatory, expectorent and febrifuge.	Frequent
32	<i>L. perennis</i>		Onagraceae	Luwange	febrifuge.	Common
33	<i>Polygonum hydropiper</i>		Polygonaceae	Pirrejhar	uterine disorders, oral contraceptive, fish poison, yellow dye.	Common
34	34 <i>P. lapathifolium</i>		Polygonaceae	Pirrejhar	fish poison	Common
35	<i>P. plebeium</i>		Polygonaceae		bowel disorders. pneumonia.	Frequent
36	<i>Ranunculus scleratus</i>		Ranunculaceae	Panidhaniya	rheumatism. dysuria, asthma, pneumonia, seeds in kidney troubles.	Scare
37	<i>Limnophila heterophylla</i>		Scrophulariaceae			common
38	<i>L. indica</i>		Scrophulariaceae		antiseptic, elephantiasis, pestilent fever, dysentery, vegetable.	Scare
39	<i>Lindernia ciliata</i>		Scrophulariaceae		vegetable.	Frequent
40	<i>L. crustacea</i>		Scrophulariaceae			Frequent
41	<i>Sphenoclea zeylanica</i>		Scrophulariaceae	Bahunisag	vegetable.	Frequent

42	<i>Lippia nodiflora</i>		Verbenaceae		cooling, diuretic, febrifuge, headache, indigestion, vegetable.	Frequent
43	<i>Sagittaria guyanensis</i>	ANGIOSPERMAE-MONOCOTS	Alismataceae		rhizome vegetable.	Scare
44	<i>S. trifolia</i>		Alismataceae	Laph	rhizome vegetable.	Frequent
45	<i>Aponogeton appendiculatus</i>		Aponogetonaceae			Frequent
46	<i>Acorus calamus</i>		Araceae	Bojho	anti-inflammatory, sudorific, antiseptic, dyspepsia, calculi, dry powdered rhizome-grain storage.	Frequent
47	<i>Colocasia esculenta</i>		Araceae	Karkalo	leaf juice styptic, stimulant and rubifacient, corm laxative and anodyne.	Frequent
48	<i>Lasia spinosa</i>		Araceae	Morange	vegetable.	common
49	<i>Pistia stratiotes</i>		Araceae	Panibanda	juice in earache, ashes applied to ringworm infection, leaves in eczema, leprosy, ulcer.	common
50	<i>Calamus tenuis</i>		Arecaceae	Bet	furniture and handicrafts.	Scare
51	<i>Canna indica</i>		Cannaceae	Phultarul	rhizome animal feed, fodder of wild boar.	Scare
52	<i>Commelina benghalensis</i>		Commelinaceae	Kane	leprosy, emollient, demulcent, refrigerant, laxative	Common
53	<i>Floscopa scandens</i>		Commelinaceae	Kane	stem juice put into eye sore, fodder.	Common
54	<i>Carex nubigena</i>		Cyperaceae	Hatkatuwa	fodder.	Common

55	<i>Cyperus compressus</i>		Cyperaceae	Mothe	fodder.	Frequent
56	<i>C. corymbosus</i>		Cyperaceae	Gudmothe	mats, handicrafts.	Frequent
57	<i>C. nutans</i>		Cyperaceae	Mothe	fodder.	Frequent
58	<i>Fimbristylis dichotoma</i>		Cyperaceae	Mothe	fodder.	Common
59	<i>Mariscus compactus</i>		Cyperaceae	Mothe		Common
60	<i>Pycreus flavidus</i>		Cyperaceae	Mothe		Frequent
61	<i>Schoenoplectus mucronatus</i>		Cyperaceae	Mothe	mats, handicrafts.	Common
62	<i>Eriocaulon trilobum</i>		Eriocaulaceae			common
63	<i>Blyxa japonica</i>		Hydrocharitaceae	Sungurejhar	pig feed, compost, mulch.	Abundant
64	<i>Hydrocharis morsus-ranae</i>		Hydrocharitaceae	Phulkekamal		Scare
65	<i>Ottelia alismoides</i>		Hydrocharitaceae	Hilejhar	rubifacient, leaves and fruits vegetable.	Frequent
66	<i>Juncus bufonius</i>		Juncaceae	Mothe	fodder.	Frequent
67	<i>Pandanus nepalensis</i>		Pandanaceae	Dandikath	smallpox, syphilis, scabies and leucoderma, oil extraction stimulant, antiseptic, headache and rheumatism, religious.	Frequent
68	<i>Arundinella benghalensis</i>		Poaceae	Panigans	fodder.	Frequent
69	<i>Cynodon dactylon</i>		Poaceae	Dobo	astringent, hysteria, epilepsy, insanity, chronic diarrhoea, dysentery and ophthalmic catarrh,	Frequent

					diuretic, haemostatic, religious, fodder.	
70	<i>Hemarthria compressa</i>		Poaceae	Ghodedubo	fodder.	Frequent
71	<i>Hymenachne pseudointerrupta</i>		Poaceae	Panighans	fodder.	Frequent
72	<i>Eragrostis unioloides</i>		Poaceae		fodder.	Frequent
73	<i>Isachne dispar</i>		Poaceae		fodder.	Frequent
74	<i>Leersia hexandra</i>		Poaceae	Karaute	fodder, breeding genetic stock of rice	Frequent
75	<i>Panicum paludosum</i>		Poaceae	Janaighans	Fodder	Frequent
76	<i>P. psiliopodium</i>		Poaceae	Janaighans	Fodder	Frequent
77	<i>Paspalum scrobiculatum</i>		Poaceae	Banso	astringent, cooling, constipating, diuretic, sedative, alexeteric, styptic and tonic, useful in ulcers, flatulence strangury and diarrhoea.	Frequent
78	<i>Phragmites karka</i>		Poaceae	Narkat	handicrafts, fodder, nesting habitats of birds, fodder.	Common
79	<i>Saccharum spontaneum</i>		Poaceae	Kans	laxative, aphrodisiac, burning sensation, strangury, pthisis, calculi, biliousness and certain diseases of blood, galactogogue and diuretic, thatching, pulp for paper boards,	Common

					peduncles- handicrafts, silky floretsstuffing, breeding genetic stock of sugarcane, nesting habitats of water fowls.	
80	<i>Vetiveria zizanioides</i>		Poaceae	Khus-khus	refrigerant, febrifuge, diaphoretic, stimulant, stomachic, emenagogue, thatching, handicrafts (carving household containers, coaster, casserole, ashtrays, table mattress, soap case, telephone box); broom, fodder.	Scare
81	<i>Eichhornia crassipes</i>		Pontederiaceae	Jalkumbhi	hyper-accumulator of heavy metals, biogas generator, compost, mulch.	abundant
82	<i>Monochoria hastata</i>		Pontederiaceae	Niljalkumbhi	tonic, alterative, insanity, vegetable, fodder.	Frequent
83	<i>Monochoria vaginalis</i>		Pontederiaceae	Niljalkumbhi	roots toothache, asthma, stomach and liver complaints, cough, compost, mulch.	Frequent
84	<i>Typha angustifolia</i>		Typhaceae	Pater	thatching, handicrafts, mats, silky florets of spike-stuffing, rhizome	Common

					fodder of wild boar.	
--	--	--	--	--	----------------------	--

अनुसूची ८: वेलबारी नगरपालिका र आसपासका सिमसारमा पाईने मोलस्का प्रजातिहरू

S.N	Scientific Name	Status	Local Name
1	Lamellidens marginalis	C	Shankhe kira
2	Parreysia spp.	C	Shankhe kira
3	Corbicula Sps.	C	S Shankhe kira
4	Brotia costula	C	Shankhe kira
5	Bellamyia bengalensis	C	Shankhe kira
6	Thiara tuberculata	C	Shankhe kira
7	Thiara tuberculata crebra	C	Shankhe kira
8	palusdomus sp	C	Shankhe kira

अनुसूची ९ : अध्ययनसमूह

क्र.सं.	नाम	विषय विशेषज्ञता	ठेगाना
१.	प्रा.डा. दामोदर थापा क्षेत्री	प्राणीशास्त्र	विराटनगर ५
२.	प्रा.डा. सोमप्रसाद खतिवडा	सँस्कृति र पर्यटन	विराटनगर ४
३.	डा. अर्जुन बराल	अर्थशास्त्र	विराटनगर ५
४.	डा.भविन्द्र निरौला	वनस्पतिशास्त्र	विराटनगर ११
५.	रामचन्द्र अधिकारी	पारिस्थितिक प्रणाली र वातावरण	विराटनगर ३
६.	ई. अर्जुन थापा	सिभिल इन्जिनियरिङ	विराटनगर ५
७.	महेन्द्र विष्ट	अध्यक्ष	अरुणखबर मिडिया प्रालि
८.	नेत्रप्रसाद अधिकारी	सदस्य	अरुणखबर मिडिया प्रालि